

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Obor: Teorie kultury

Role antropologie v rozvojovém diskurzu

The Role of Anthropology in the Development Discourse

(Dizertační práce)

Zpracovala: Jitka Adamčíková

Vedoucí práce: PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.

Praha 2010

PROHLÁŠENÍ AUTORA

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně s využitím citovaných pramenů a literatury.

V Praze dne 14. května 2010

.....

Věnováno Jiřince Adamčíkové

*Nemám iluze, že to budu právě já, kdo změní svět.
Nicméně vycházím z imperativu, že každý z nás je
povinen si počínat tak, jako kdyby byl schopen zlepšit
celý svět.*

Václav Havel

*Rozvojový diskurz vykrytalizoval v praxi regulující
každodenní život obyvatel třetího světa [...] je však
nutno podotknout, že jen omezeně je brán ohled na to,
jak oni sami nahlízejí na své vlastní problémy a realitu,
ve které žijí. Namísto toho před námi vyvstává obraz
„podvýživného“ a „negratného venkovana“,
představující problém, jehož se díky efektivnímu rozvoji
můžeme zbavit.*

Arturo Escobar

OBSAH

1.	Předmluva	7
2.	Poděkování.....	9
3.	Úvod.....	10
4.	Fenomén rozvojové pomoci.....	16
5.	Aktéři zapojení do rozvojového průmyslu.....	20
5.1.	Organizace spojených národů.....	20
5.2.	Světová banka a Mezinárodní měnový fond.....	24
5.3.	Vládní a mezivládní organizace.....	27
5.4.	Nevládní organizace	28
6.	Rozvoj z antropologické perspektivy	31
7.	Role kultury v rozvojovém diskurzu	35
8.	Antropologie „služka kolonizace“	40
9.	Rozvojová antropologie vs. Antropologie rozvoje	46
10.	Antropolog v roli aktivního účastníka	48
10.1.	Případová studie: Eugenická akulturace (Mexiko).....	51
11.	Etická otázka využití antropologických znalostí	54
11.1.	Případová studie: Sánchezovy děti (Mexiko)	56
11.2.	Případová studie: Projekt Camelot (Chile)	57
12.	Reflexe etické otázky v antropologické disciplíně	61
13.	Antropolog v roli antagonistického pozorovatele rozvoje.....	67
13.1.	Případová studie: Protipolitický stroj (Lesotho).....	69
13.2.	Případová studie: Nesplněná očekávání (Indie).....	71
14.	Přehled rozvojových teorií z antropologické perspektivy	73
14.1.	Paradigma modernizace	75
14.1.1.	Případová studie: Nic nestárne rychleji než symboly budoucnosti (Afghánistán)	78
14.2.	Teorie závislosti	86
14.3.	Hledání alternativních rozvojových strategií.....	88
14.4.	Teorie uspokojení základních potřeb	92
14.5.	Přerozdělování růstu	95

14.6.	Přerozdělování půdy	97
14.6.1.	Případová studie: Pozemková reforma (Korea).....	98
14.7.	Přerozdělení růstu formou investic ve prospěch chudých	100
14.7.1.	Případová studie: Slabý stát jako překážka rozvoje (Indie).....	100
14.8.	Teorie Třetího systému	102
14.9.	Decentralizace.....	104
14.10.	Participace.....	108
14.10.1.	Případová studie: Perkerra (Keňa).....	110
14.10.2.	Případová studie: Proshika (Bangladěš)	112
14.10.3.	Případová studie: BRAC (Bangladěš)	114
14.11.	Rozvojová pomoc jako nástroj zplnomocnění a politického uvědomění (či manipulace).....	117
14.11.1.	Případová studie: Nečekané výsledky alfabetizačního programu (Nepál).....	119
15.	Postdevelopment	123
16.	Závěr	126
17.	Seznam zkratk	132
18.	Seznam použité literatury:	134
19.	Abstrakt.....	143
20.	Summary in English.....	144

1. PŘEDMLUVA

Vycházíme-li z osvícenecké ideje pokroku (z lineární filosofie vývoje), pak všechny kultury postupují po jedné cestě a dělí se na archaické, vyspělejší a ty nejvyspělejší. Tou je dnes ta euroamerická. Myšlenka pokroku je příjemná, zvláště když jsme my na špici. Ti méně šťastní mají tři možnosti: buď zaniknout i se svou kulturou, nebo splynout s globalizovanými příslušníky dominantní kultury, anebo být frustrovaní. Lidé polapení do globálních informačních sítí satelitních přijímačů a internetu více než kdy jindy konfrontují bídu vlastních chatrčí a vysychajících políček s reklamní a mediální bublinou západního blahobytu.

Avšak to, co my na Západě považujeme za pokrok či jak chápeme lidská práva, je výsledkem západní křesťanské kultury. Zbývající čtyři pětiny světa tuto kulturní tradici nesdílí, a proto nemáme právo s nimi o rozvoji hovořit či je nějak hodnotit. Znamená-to tedy, že máme ponechat kritické oblasti světa jejich přirozenému vývoji? Anebo jim naopak pomoci dosáhnout naší úrovně?

Pokud volíme druhou možnost, nečiníme tak pouze proto, abychom odstranili výčitky svědomí, protože cítíme, že pět set let sebestředného evropského kolonialismu rozdělilo svět na bohatý Sever a chudý Jih a větší polovinu lidstva ponížilo? A neponižujeme je nyní podruhé tím, že mezi ně rozhodíme pár balíčků potravinové pomoci a koukáme se na nelítostný boj, kdy se každý snaží získat co největší díl pro sebe a svou rodinu bez ohledu na potřeby ostatních? Anebo realizujeme rozličné humanitární a rozvojové projekty z potřeby ochránit vlastní kulturu před lidmi ze zdevastovaného Jihu, kteří se mohou rozhodnout k masovému exodu na bohatý Sever? Již nyní podle skromných odhadů opustilo 20 milionů obyvatel subsaharské Afriky či střední Asie své domovy v důsledku totální environmentální devastace a na ni se nabalujících ekonomických problémů a politických konfliktů. Při zachování stávajících trendů demografického a klimatického vývoje se očekává za dvacet let na 50 milionů podobných environmentálních uprchlíků¹ a za 50 let až 150 milionů. Co potom Sever čeká? Apokalyptické stěhování

¹ Podle Ženevské úmluvy o právním postavení uprchlíků je uprchlíkem pouze osoba, která je donucena překročit mezinárodní hranice z důvodu pronásledování na základě rasy, víry, národnosti, politického názoru nebo členství v určité sociální skupině. Z odborného hlediska by tedy bylo přesnější používat termín „environmentální migranti“, který však dle mého soudu nevystihuje nedobrovolnou podstatu jejich mobility.

národů horší než to, které smetlo z mapy světa západořímskou říši a s ní celou antickou civilizaci?

Ať již jsou důvody naší pomoci jakékoliv, první otázka při jejím plánování by se měla formulovat takto: je to, co v daném místě a dané kultuře provádím s těmi nejlepšími úmysly, opravdu to nejlepší pro lidi, kterým je má pomoc cílená? Anebo je to pouze interpretace toho nejlepšího podle mne a mojí kultury, která rozhoduje o Dobru a Zlu za ty méně šťastné. Ze své praxe v rozvojových zemích vím, že rozvoj a rozvojová pomoc nejsou pojmy, které by bezprostředně odpovídaly realitě. Oba koncepty mají svou historii a vzájemně složitý vztah, při jehož posouzení se nabízí prostor pro aplikovanou antropologii (kulturologii), na což se zaměřuji ve své disertační práci.

Prvotním záměrem mého výzkumu bylo posouzení možností využití aplikované antropologie při plánování, realizaci a hodnocení rozvojové pomoci. Postupně jsem pochopila, že antropologická perspektiva mi umožňuje nahlížet na rozvoj nejen interdisciplinárně, ale hlavně kriticky. Od rozvojové antropologie jsem se tímto dostala k antropologii rozvoje, která zkoumá sociální realitu vytvořenou rozvojovým diskurzem. Přestože moje bádání přineslo řadu hořkých zklamání a pochybností o efektivnosti a smysluplnosti rozvojové intervence, moje práce nesměruje k jejímu odmítnutí, ale představuje spíše hledání cest k její proměně.

V Innsbrucku 20. dubna 2010

2. PODĚKOVÁNÍ

Děkuji všem, kteří mi pomohli zorientovat se v problematice, jež naplnila následující stránky. Za odborné vedení bych ráda poděkovala především PhDr. Zdeňkovi Uherkovi, CSc. Za cenné připomínky pak vděčím Doc. PhDr. Luboru Kysučanovi, PhD. a Doc. RNDr. Pavlu Nováčkovi, CSc. Dále děkuji svým pedagogům z programu Peace Studies na Univerzitě v Innsbrucku Prof. DDr. Wolfgangu Dietrichovi a Dr. Norbertu Koppensteinerovi, kteří mne naučili, že smyslem vědeckého či osobního poznání není komplexní odhalení reality, ale spíše její kritická a zúčastněná reflexe. Dík patří také mé rodině za podporu a zděděnou vytrvalost nezbytnou pro dokončení této práce. A v neposlední řadě bych ráda poděkovala svému příteli Arminu Rabitschovi, který mi byl oporou i inspirací při přípravě této dizertace.

3. ÚVOD

V červnu 2009, tedy devět měsíců od pádu americké banky Lehman Brothers symbolizujícího světovou finanční krizi, zveřejnil týdeník *The Economist* odhady o jejím dopadu na nejchudší obyvatele planety. Zatímco obyvatelé šťastnějšího Severu se báli o své úspory v bankách a snížení hodnoty majetku, na Jihu prudce vzrostl počet podvyživených dětí.

Nárůst hladovějících nabral v posledních letech závratnou rychlost. V období 1990 až 2007 vzrostl počet podvyživených obyvatel planety o 80 milionů (přestože se jednalo o období rostoucích příjmů v rozvojových zemích, ale také populačního nárůstu). V samotném roce 2008 se pak jejich počet zvýšil o dalších 40 milionů na celkových 963 milionů osob, tedy o polovinu množství, které předtím bobtnalo celých 17 let. O rok později již podle odhadů Organizace OSN pro výživu a zemědělství (FAO) dosáhl počet podvyživených osob 1,02 miliardy obyvatel planety (FAO, 2010). Počet podvyživených dětí nadále poroste a v roce 2010 dosahuje pravděpodobně čísla 125 milionů². A jak spočítala Světová banka, do roku 2015 umře na následky podvýživy každým rokem 200 tisíc až 400 tisíc dětí (Economist, 2009: 61).

Na rozšíření podvýživy v rozvojovém světě se však nepodepsala finanční krize jako taková, ale nárůst cen potravin. Náklady na jejich pořízení vzrostly v období od prosince 2008 do června 2009 o čtvrtinu. Občasné poklesy cen se většinou neprojeví ve snížení cen potravin na lokálních trzích rozvojových zemí. Podle zprávy *Nutrition Informations in Crisis Situation*, kterou v březnu 2009 vydala Stálá komise OSN pro výživu (UNSCN), sice v prosinci 2008 krátkodobě poklesly ceny potravin v Somálsku, nižší cena však stále představovala 300 až 825% nárůst oproti cenám v předchozích letech, zatímco příjem domácností stagnoval a příjmy ze zahraničních remitencí³ dokonce poklesly. Dnes je tak každé šesté dítě vyrůstající v Somálsku ohroženo akutní podvýživou (UNSCN, 2009: 5). U chudých obyvatel rozvojového světa tvoří výdaje na potraviny 60 až 80 % celkových výdajů domácnosti (IFAD, 2008). Zvýšení jejich cen vede nejdříve k omezení kvality a pestrosti přijímané stravy a později také k omezení jejího množství. Obě řešení mají negativní dopad na zdraví takto postižených osob. Okolo 40 % těhotných žen a dívek

² Celosvětový počet dětí trpících podvýživou byl v roce 2009 odhadován na 121 milionů dětí.

³ Transfer peněz nebo zboží od migrantů pobývajících v zahraničí.

žijících v rozvojových zemích tak dnes trpí anémií, která způsobuje nízkou porodní váhu novorozence a následné zdravotní komplikace. A procento těchto žen nadále poroste.

Ale zatímco finanční krize i nárůst cen potravin jsou významným faktorem posledních tří let, počet světových chudých (navzdory miliardám investovaným do rozvojové pomoci) rostl i v letech předchozích. Thomas Dichter uvádí statistické údaje, které pro Světovou banku zpracovali ekonomové Shaohua Chen a Martin Ravallion. Podle jejich výzkumů pokrývajících dvě dekády v období 1981 až 2001 sice poklesl počet obyvatel planety žijících v extrémní chudobě, tedy s jedním dolarem na den či méně, avšak zároveň ve sledovaném období stoupl počet osob, které musí vyjít s dvěma dolary denně. Téměř veškerý přesun z hranice extrémní chudoby má na svědomí Čína, která nemá s rozvojovou pomocí příliš společného. Naopak v jiných částech světa poměr lidí žijících v extrémní chudobě vzrostl a v subsaharské Africe se dokonce zdvojnásobil. V roce 2001 čítala subsaharská Afrika 29 % světové populace extrémně chudých, zatímco o dvacet let dříve v roce 1981 to bylo pouze 11 %. Počet osob, které musí vyjít s méně jak dvěma dolary na den se zvýšil z 2,4 miliard na 2,7 miliard, což představuje 42 % světové populace. Studie mimo jiné ukázala, že překonání dvoudolarové hranice představuje obrovský problém (Dichter, 2005: 3).

Optimistické nejsou ani statistiky založené na širokém průzkumu parity kupní síly, které zveřejnil koncem roku 2007 Mezinárodní srovnávací program koordinovaný Světovou bankou. Jedná se o index, který srovnává nákupní koš tisíce položek ve 146 zemích světa. Jeho úkolem je stanovit, kolik peněz musí lidé vydat na to, aby si v různých zemích mohli koupit totéž zboží či službu. Index parity kupní síly slouží jednak k zohlednění příjmů v různých zemích a také pro stanovení hranice extrémní chudoby. A opět se ukázalo, že svět má chudých mnohem více a propast mezi bohatými a chudými roste. Na stupnici tzv. Gini indexu, kde nula bodů představuje úplnou rovnost příjmů a sto bodů naopak naprostou nerovnost, se globální nerovnost příjmů dostala na úroveň 70 bodů namísto původně předpokládaných 65 bodů (Tožička, 2008: 10).

Podle nových odhadů Organizace spojených národů (OSN) vzroste světová populace v roce 2050 o 40 %, tedy na 9,1 miliard, přičemž k veškerému populačnímu nárůstu dojde v rozvojových zemích. Oproti tomu populace bohatých rozvinutých zemí zůstane nezměněna okolo 1,2 miliard. V případě, že nebudou vyspělé země přijímat

imigranty, dojde v nich dokonce k poklesu počtu obyvatel. Současné odhady může ovlivnit také další vývoj epidemie HIV/AIDS (OSN: 2009). Jedním z logických následků této nerovnováhy bude legální a nelegální migrace ze zemí chudých do zemí bohatých. Obava rozvinutých zemí z masivního přílivu migrantů je pravděpodobně hlavním (a zřídka otevřeně vyřčeným) důvodem pro navyšování prostředků do rozvojové pomoci. Nicméně nelichotivý výsledek úsilí o vymýcení chudoby za posledních dvacet let rozvojové spolupráce ukazuje, že argumenty pro navyšování finančních prostředků pro rozvoj, ať již jsou motivovány emocemi či rozumem, vycházejí naprázdno a jedná se jen o další ze snah o nalezení funkčních mechanismů pro poskytování rozvojové pomoci.

Od padesátých let minulého století byl důraz střídavě kladen na industrializaci, podporu zemědělství, snížení chudoby, zabezpečení lékařské péče a vzdělání, podporu dobrého vládnutí apod. Nicméně mezi odborníky, kteří se rozvojovou pomocí zabývají, převládá stále více názor, že rozvojová pomoc je ve své podstatě neefektivní a dostali jsme se do bodu, kdy veškeré nové myšlenky, jak zajistit, aby rozvojová pomoc opravdu fungovala, jsou již jen recyklací dříve vyzkoušených postupů. Efektivitu a důvěryhodnost rozvojového průmyslu také snižuje narůstající byrokracie spojená s realizací projektů a odpovědností vůči jednotlivým donorům. Mimo jiné i proto přináší většina dostupných evaluací rozvojových projektů pozitivní závěry.

Paul Mosley identifikoval tzv. makro-mikro paradox mezi makrostudii, které podle něj nepotvrzují výrazný vliv rozvojové pomoci na nárůst životní úrovně dotčených obyvatel a mikrostudii hodnotícími rozvojové projekty, které naopak informují o jejich pozitivním dopadu. Například přes 80 % projektů realizovaných Světovou bankou je hodnoceno kladně (Mosley, 1987). Obecně panuje domněnka, že rozvojové agentury se snaží prezentovat své aktivity v tom nejlepším světle a o případných neúspěších se příliš nemluví. Roli zde hrají pracovníci odpovědní za realizaci projektů, kteří se snaží ovlivnit evaluaci své práce anebo autocenzura evaluátorů (externích konzultantů), kteří vědí, že příliš kritická zpráva je uvrhne v nelibost zadavatele a ten si je již pro další evaluaci nezvolí.

Ze své praxe v rozvojových zemích vím, že zahraniční pomoc je často chápána jako technická agenda, z jejíhož centra se vytratilo sledování zájmu těch, kterým je určena. Přitom praktiky rozvojového diskurzu ovlivňují každodenní realitu těchto lidí. Přesto se při pročítání zpráv o realizovaných rozvojových aktivitách málokdy čtenář dozví, jak by si

vlastně řešení své situace představovali samotní příjemci zahraniční pomoci. Namísto toho před jeho očima vyvstane nevzdělaný a podvyživený jedinec představující problém, kterého se můžeme zbavit prostřednictvím účinné rozvojové intervence – a tímto jen podpořit přetrvávající vztahy dominance a podřízenosti.

Jednou z hlavních tezí mé práce je tvrzení, že perspektiva antropologa nabízí částečné pochopení rozvojového diskurzu, ale také nabádá k jeho kritické reflexi. Antropolog může k rozvojové problematice zaujmout dvojí stanovisko. Buď se bude snažit prokázat, jak mnoho je schopna antropologická disciplína nabídnout při přípravě a realizaci rozvojových aktivit a dá se do služeb nevládních, vládních či mezinárodních organizací zapojených do rozvojového průmyslu. Anebo se může přidat na stranu teoretiků potažmo kritiků rozvoje, kteří západní interpretaci pokroku a její násilnou implementaci v jiných zemích označují za boj o dominanci a nekoloniální nadvládu globálního Severu nad chudými zeměmi. Domnívám se však, že namísto této populární dichotomie je možná také třetí cesta. Svou prací bych ráda dokázala, že antropolog může hrát roli spojovacího článku mezi znalostmi a skutky realizovanými ve prospěch těch méně šťastných obyvatel planety, aniž by se vzdal kritické reflexe vlivu dominantní západní kultury.

Pro komplexní zhodnocení role antropologie je nutné přezkoumat chápání „rozvoje“ v jednotlivých obdobích formování antropologického myšlení. Po nezbytném úvodu do rozvojové problematiky a představení hlavních aktérů rozvojového průmyslu proto podnikám historický exkurz do období, kdy se rodila antropologická disciplína. Dle mého soudu právě evolucionismus 19. století ovlivnil klíčové přesvědčení rozvojového diskurzu chápající odlišnosti mezi jednotlivými kulturami jako rozdílné stupně jejich vývoje. Jestliže se tedy život obyvatel rozvojových zemí liší od západního standardu, je tomu tak proto, že zaostali v soutěži pokroku na stupni, kterým již západní kultura prošla. Přestože v antropologické disciplíně byl tento pohled záhy nahrazen kulturním relativismem, v rozvojovém diskurzu stále přetrvává evolucionistické paradigma etnocentrismu a rozdělení obyvatel planety na rozvinuté, moderní „MY“ a nerozvinuté, primitivní „ONI“.

Zároveň se však kultura stala středobodem kritiky etnocentrismu v rozvojovém diskurzu, což mne přivádí k přezkoumání její role. Pokouším se odpovědět na otázku, zda kultura funguje coby integrující mechanismus spouštějící proces rozvoje, anebo představuje naopak překážku, se kterou se musí rozvojový pracovník vypořádat. Z této

perspektivy vychází také představa o využití antropologů jako těch, kteří porozumí dané kultuře a pomohou ji překonat. Takovéto pojetí považuji za nešťastné, avšak do jisté míry odrážející roli, kterou antropologie sehrála v době koloniální správy. Pro pochopení širších souvislostí je nutné reflektovat její roli ve správě koloniálních území. Tato role je pak do jisté míry ovlivněna vztahem aktéra disponujícího znalostmi s aktérem disponujícím mocí.

Díky propojení vědy s evropskými koloniálními zájmy se mohli antropologové nejen vyjadřovat k problematice primitivních obyvatel, ale také promlouvat jejich hlasem. Ve stejné době dochází také k postupnému odlišování teoretické akademické vědy od aplikované antropologie. Z četných případových studií vyplývá, že využití antropologických znalostí nemělo vždy emancipační přínos pro populaci, která byla předmětem antropologického výzkumu realizovaného ve jménu rozvoje. Reflexe tohoto tématu mne přivádí k etickým otázkám využití antropologických znalostí v rozvojové intervenci.

Pozornost věnovaná roli antropologie v rámci rozvojového diskurzu narostla v osmdesátých letech 20. století, kdy britská a americká antropologie prochází obdobím reflexe a postmoderny. Řada antropologů se přiklání k názoru, že rozvojová intervence vlastně jen nahradila kolonialismus a představuje tak organizovaný systém moci a praktik, které vytvořily a udržují koloniální a nekoloniální nadvládu Západu nad chudými zeměmi. Reflexi rozvojového diskurzu z antropologické perspektivy jsou věnovány kapitoly zkoumající tzv. antropologii rozvoje, ve které představuji a hodnotím hlavní koncepty, ze kterých vycházely strategie aktérů rozvojového diskurzu. Předložená dogmata či přesvědčení nelze seřadit do chronologického sledu a některá protichůdná tvrzení dokonce opanovávala rozvojový diskurz současně.

Věřím, že antropologická disciplína může nalézt svou pozici v rámci rozvojového diskurzu, která nevyvolá pohoršení nad neetickým zneužitím antropologických znalostí a přitom pomůže zlepšit životní situaci obyvatel tzv. třetího světa⁴. V závěrečné kapitole proto představím množnou syntézu rolí antropologa coby aktivního účastníka, ale také kritického pozorovatele rozvojové problematiky.

Jak je z výše uvedeného přehledu patrné, je pro mou práci nezbytná analýza primárních a sekundárních zdrojů. Do primárních zdrojů patří dokumenty a zprávy OSN a dalších mezinárodních vládních i nevládních organizací zabývajících se rozvojem

⁴ Ve své práci používám označení třetí svět, i přes jeho diskutabilnost. Ta je však dle mého soudu převážně západním tématem a méně již v rozvojových zemích.

pomocí. Sekundární zdroje představuje odborná literatura z oboru rozvojových studií a kulturní a sociální antropologie. Má práce je také do velké míry ovlivněna osobní zkušeností z rozvojových zemí a krizových konfliktních či postkonfliktních regionů. Od roku 2002 jsem střídavě pobývala v Afghánistánu, Bangladéši, Jemenu, Kazachstánu, Kosovu, Nepálu, Palestině a Sierra Leone, kde byl přímou součástí mé práce terénní výzkum zaměřený na analýzu kulturního zázemí volebních preferencí obyvatel. Text dizertační práce je doplněn o řadu případových studií, které si kladou za cíl lépe ilustrovat prezentovanou problematiku. Při výběru případových studií jsem volila převážně ty země či témata, se kterými mám osobní zkušenost. Nadhled pro komplexní analýzu rozvojové problematiky mi v neposlední řadě umožnilo také tříleté působení v české nevládní organizaci Poradna pro uprchlíky, o.s. (dnes Sdružení pro integraci a migraci, o.s.), ze kterého rovněž čerpám ve své práci.

4. FENOMÉN ROZVOJOVÉ POMOCI

Dle osvědčené rétoriky představuje zahraniční pomoc významný prvek mezinárodní spolupráce směřující k rozvoji hospodářsky méně vyspělých zemí. Zahraniční pomoc může být vládní, nevládní nebo kombinací obou. Vládní pomoc využívá prostředků státního rozpočtu (a bývá nazývána „oficiální“), nevládní zahrnuje širokou škálu dárců, nadací a charitativních organizací sdružujících dary právnických i fyzických osob. Podle způsobu finančního krytí můžeme zahraniční pomoc dělit na pomoc formou grantu (nenávratné dotace) a pomoc formou půjčky. Podle poskytovatele pomoci se zahraniční pomoc dělí na dvoustrannou (bilaterální), kdy dárcovská země poskytuje pomoc druhé zemi přímo, a na pomoc mnohostrannou (multilaterální), kdy jsou jednotlivé projekty poskytovány vládám přijímajících zemí prostřednictvím mezinárodních organizací (Halaxa, 2000: 13).

Zahraniční pomoc lze dále dle jejího účelu rozdělit na pomoc humanitární a pomoc rozvojovou. Humanitární pomoc je poskytována jako reakce na mimořádné události, které většinou nelze předvídat, a je zpravidla krátkodobá. Rozvojová pomoc se koncipuje s určitým dlouhodobým záměrem do oblasti sociální a ekonomické, do oblasti infrastruktury, ochrany životního prostředí a jako pomoc při formování státní správy.

Humanitární pomoc jako výraz solidarity s postiženými je součástí úsilí mezinárodního společenství o řešení kritických situací a problémů tam, kde jejich řešení přesahují možnosti postižených zemí. Nejprve je do postižené oblasti vyslána záchranářská pomoc spolu s materiální pomocí, která je v postižené oblasti potřebná, nebo která je postiženou stranou přímo vyžádána (potraviny, léky, zdravotnický materiál, stany, přikrývky, ubytovací buňky). Finanční pomoc má nejčastěji podobu účelově vázaného převodu finančních prostředků na operace v postiženém regionu, prováděné mezinárodními humanitárními organizacemi, případně přímo orgány postižené země. Součástí humanitární pomoci je také poradenská a technická pomoc (vyslání specialistů nebo poskytnutí informací směřujících k zamezení ztrát na lidských životech nebo omezení materiálních škod).

Rozvojová pomoc je Organizací pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) charakterizována jako přesun prostředků, peněz, služeb, zboží do rozvojových zemí s cílem podpořit rozvoj těchto zemí za zvýhodněných podmínek. Může jít o pomoc materiální,

technickou, či vysílání expertů, kteří zpracovávají studie nebo provádí školení místních odborníků. Jednou z tradičních forem rozvojové spolupráce je nabídka stipendijních míst pro studenty z rozvojových zemí. Další formou rozvojové pomoci je vysílání dobrovolníků.

Odhad objemu zahraniční rozvojové pomoci, která bude celosvětově poskytnuta v roce 2010, se pohybuje okolo 107 miliard amerických dolarů (OECD, 2010: 1). Více než 90 % v současnosti poskytované rozvojové pomoci pochází z členských zemí OECD. Už samo členství v této prestižní organizaci znamená závazek spolupodílet se na rozvoji chudých států. Členské země se v Úmluvě o Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj ze 14. prosince 1960 zavazují přispívat ke zdravému ekonomickému rozvoji v členských i nečlenských zemích. Již v úvodu Úmluvy je obsažena myšlenka, že ekonomicky vyspělejší národy by měly spolupracovat co nejlépe podle svých schopností při poskytování pomoci rozvojovým zemím (Halaxa, 2000: 13). Většina zemí OECD, které poskytují zahraniční pomoc, je členem Výboru pro rozvojovou pomoc (Development Assistance Committee – DAC), základního orgánu, s jehož pomocí OECD řeší záležitosti vztahující se k pomoci rozvojovým zemím. Mezi členy DAC existují veliké rozdíly v částkách, které tyto země v rámci Oficiální rozvojové pomoci poskytují.

Od konce osmdesátých let dochází v řadě dárcovských zemí k jevu, který je znám jako tzv. únava z pomoci (*donor fatigue*). Na summitu G8 v Gleneagles v roce 2005 slíbily bohaté země, že zahraniční rozvojová pomoc dosáhne v roce 2010 výše 128 miliard USD, což je však o 21 miliard USD více, než kolik bude dle odhadů OECD skutečně na pomoc rozvojovým zemím uvolněno. Podle prohlášení britské organizace OXFAM mohla chybějící částka 21 miliard USD zajistit školní docházku pro všechny děti na této planetě a zachránit životy dvou milionů nejchudších matek a dětí (BBC, 2010).

Nedostatek vůle přispívat na rozvojovou pomoc má několik příčin. Rozvojové země především přestaly mít strategickou důležitost pro dříve zneprátené politické bloky. Po 2. světové válce se v důsledku studené války zdeformovala i oblast rozvojové pomoci. Stačilo, aby např. vůdce v Ugandě vyhlásil převrat, svrhl zvolenou vládu a prezidenta, vyhlásil se sám za prezidenta a přihlásil se k Sovětskému svazu a politice socialismu. A tímto získal podporu Sovětského svazu. Nikdo už nezkoumal, jakým způsobem přišel k moci či jakým způsobem spravuje národní hospodářství své země. Rozvojová pomoc pak bohužel spočívala v neomezené pomoci tomu, kdo se přihlásil

k politice Sovětského svazu. To však platilo i pro druhou stranu politického rozdělení světa.

Na atraktivnosti rozvojové pomoci ani nepřidává skutečnost, že rozvojové země většinou neposkytují blízké vyhlídky na export a ekonomické zisky. Většina dárců se navíc potýká s nezaměstnaností a dalšími vnitřními makroekonomickými problémy. Pokles hodnoty poskytované rozvojové pomoci lze také vysvětlit dramatickým nárůstem hodnoty zahraničních investic do relativně bohatších rozvojových zemí.

V posledních letech se přehodnocuje filozofie poskytování pomoci. Velmi se diskutuje otázka, zda cíle, které si rozvojová pomoc klade, jsou realistické, nebo zda by tyto cíle měly být změněny. Obměnila se proto rozvojová rétorika, která přesunula důraz z naplňování „základních potřeb“ oblíbeného v sedmdesátých letech na paradigma „trvale udržitelného rozvoje“, který se stal vzorem devadesátých let. Momentálně je populární trend „budování občanské společnosti“ a tzv. „dobré vládnutí“ (*good governance*). Na summitu G8 v Gleneagles v roce 2005 přislíbily bohaté země zdvojnásobit pomoc Africe do roku 2010 s podmínkou rozvoje dobrého vládnutí v dotčených zemích (G8, 2005). O dva roky později na summitu v Heiligendammu vydaly nejmocnější země světa následující komuniké: „Dobré vládnutí v Africe je bezpodmínečně nutné pro uchování míru, stability, udržitelného rozvoje a růstu. Bez dodržování zásad dobrého vládnutí budou mít všechny ostatní reformy omezený dopad“ (G8, 2007: 3).

Sliby bohatých zemí podmíněné dobrým vládnutím je však nutno vidět v širším kontextu. Po 11. září 2001 se stala globální bezpečnostní prioritou válka proti terorismu a to primárně v Afghánistánu a Pákistánu. Následovala invaze do Iráku signalizující nový radikální přístup k zemím, které mohou disponovat zbraněmi hromadného ničení. Menší prioritou mělo nutně řešení konfliktů uvnitř států, jaké představuje například súdánský Dárfúr. Tento posun doprovází snaha některých donorů využívat rozvojovou pomoc spíše k vlastní bezpečnostní politice než potírání světové chudoby. Války v Afghánistánu a Iráku a válka proti teroru jsou navíc finančně náročné, odčerpávají prostředky určené na pomoc chudým a ztěžují tak splnění slibů o navyšování prostředků pro rozvoj tzv. třetího světa.

Jakmile však západní země upustí od realizace rozvojových programů v chudých zemích, na jejich místo ihned nastoupí země jako je Čína, která si rozhodně neklade podmínky podpory dobrého vládnutí, dodržování lidských práv či boje s korupcí.

S útlumem finančních zdrojů na Západě se tak na scénu dostávají noví dárci, kteří cítí příležitost k vybudování vlivu v rozvojových zemích. Například Čína v letech 2006 až 2009 finanční pomoc Africe zdvojnásobila (Economist, 2010b: 58). Spolupráce však nemá jen podobu rozvojové pomoci, ale hlavně pronikání kapitálu a investic. Studie britského think tanku *Overseas Development Institute* již nyní prokázala rostoucí vliv zemí skupiny BRIC⁵ na ekonomický rozvoj Afriky. Ostatně již v roce 2007, když jsem pracovně pobývala v Sierra Leone, se v hlavním městě objevovaly jako houby po dešti malé krámky i větší supermarkety mající čínské majitele. Čínští investoři také stáli v pozadí většiny nově zahajovaných stavebních projektů. Na podzim minulého roku přislíbil čínský premiér Wen Jiabao africkým zemím částku 10 miliard amerických dolarů, poskytnutých formou půjček plánovaných pro období 2010 až 2012. Obdobně, když se súdánská vláda řízená mezinárodně stíhaným Umarem Bašírem dostala do problémů se splátkou zahraničních dluhů ve výši 34 miliard amerických dolarů, obrátila se na Čínu, Indii a arabské země Perského zálivu (Economist, 2010b: 58).

Zůstává však otázkou, nakolik je tato spolupráce pro nerozvinuté země výhodná. Západní země již africkým státům odpustily velkou část dluhů, ty se však nyní pouštějí do nového zadlužení prostřednictvím půjček s téměř běžnými komerčními úroky. Jejich ekonomická spolupráce se státy skupiny BRIC navíc většinou spočívá v exportu nerostných surovin. Hlad Číny a Indie po nerostných surovinách sice v krátkodobém hledisku pomůže diverzifikovat exportní možnosti chudých zemí, ale nepovede k rozvoji jejich průmyslu, a učiní je tak ještě více závislými na nestálých cenách komodit.

Avšak bez ohledu na rostoucí převahu ekonomické spolupráce nad rozvojovou pomocí přicházející z kterékoliv světové strany, tak stále platí, že „rozvojový průmysl“ představuje mocné seskupení veřejných a soukromých institucí přerozdělujících ohromnou sumu finančních prostředků. Následující kapitola přinese přehled nejdůležitějších aktérů na poli rozvojové spolupráce.

⁵ BRIC je akronym označující společně ekonomiky Brazílie, Ruska, Číny a Indie. V současné době tvoří státy skupiny BRIC přibližně 25 % územní plochy světa a žije v nich 40 % obyvatelstva. Podle investiční banky Goldman Sachs se vzhledem ke svému rychlému růstu stanou země skupiny BRIC v roce 2050 dominantními hráči světové ekonomiky.

5. AKTÉŘI ZAPOJENÍ DO ROZVOJOVÉHO PRŮMYSLU

5.1. Organizace spojených národů

Nejvýznamnější mezinárodní organizací působící na poli humanitární a rozvojové pomoci je bezesporu OSN. Předchůdkyní OSN byla Společnost národů, organizace navržená v průběhu 1. světové války a ustavená v roce 1919 v rámci Versailleské smlouvy na podporu mezinárodní spolupráce a dosažení míru a bezpečnosti. K ukončení činnosti Společnosti národů došlo poté, co se jí nepodařilo zabránit vypuknutí 2. světové války. V roce 1945 se zástupci 50 zemí sešli v San Francisku na Konferenci Spojených národů o mezinárodním uspořádání, aby vypracovali Chartu OSN. Organizace spojených národů oficiálně vznikla 24. října 1945, kdy byla Charta ratifikována Čínou, Francií, Sovětským svazem, USA, Velkou Británií a většinou ostatních signatářských zemí (OSN, 2002: 3).

OSN se zpočátku zaměřovalo na upevnění míru a stability v poválečné Evropě. Po třech letech trvání se začíná pozornost organizace obracet směrem k zemím globálního Jihu. Na generálním shromáždění konaném 4. prosince 1948 bylo poukázáno na kritický nedostatek odborníků a technického vybavení v tzv. podrozvinutých oblastech. Následně vydaná rezoluce č. 200 uvolnila finanční prostředky na vyslání národních expertů, kteří měli ve službách OSN školit technický personál v rozvojových zemích, asistovat při zavádění moderních technologií a také radit vládním úředníkům, jak dosáhnout ekonomického rozvoje (Hancock, 1991: 69).

OSN tvoří šest základních orgánů: Valné shromáždění, Rada bezpečnosti, Ekonomická a sociální rada, Poručenská rada, Mezinárodní soudní dvůr a Sekretariát OSN. Celé společenství OSN je však daleko širší, zahrnuje specializované agentury a velké množství programů a fondů. Fondy a programy OSN, jako je například Dětský fond OSN (UNICEF), Rozvojový program OSN (UNDP) nebo Vysoký komisariát pro uprchlíky (UNHCR), mají samostatný rozpočet. Z větší části jsou financovány prostřednictvím dobrovolných příspěvků vlád, a dokonce i jednotlivců, jako je tomu v případě UNICEF.

Primární úlohu při poskytování humanitární a rozvojové pomoci plní UNDP, UNHCR, UNICEF a Světový potravinový program (WFP). Důležitou roli v poskytování humanitární pomoci sehrává také Světová zdravotnická organizace (WHO), Úřad

vysokého komisaře OSN pro lidská práva (UNHCHR) a Populační fond OSN (UNFPA). OSN se snaží zlepšovat preventivní strategie, které by umožnily předcházet krizím způsobeným válečnými konflikty či přírodními katastrofami. Příkladem takovéto krátkodobé prevence je zavedení systému včasného varování. Organizace pro výživu a zemědělství (FAO) tak monitoruje hrozící hladomory a Světová meteorologická organizace (WMO) zase vypracovává předpovědi výskytu tropických cyklónů a monitoruje nebezpečí sucha. Poskytování humanitární pomoci řídí a koordinuje Úřad OSN pro koordinaci humanitárních záležitostí (OCHA). Když dojde ke katastrofě, reagují kromě agentur OSN také mnohé vlády a nevládní organizace. OCHA pak koordinuje mezinárodní snahy o pomoc postižené oblasti a snaží se zajistit vznik uceleného rámce, skrze který mohou všichni rychle zasáhnout. Rychlá reakce je možná také díky týmům pracovníků, kteří mohou být k dispozici během několika hodin. OCHA rovněž spravuje internetové stránky *ReliefWeb* a IRIN, která přináší aktuální informace o humanitárních krizích po celém světě.

Hlavní podíl na rozvojové činnosti má bezesporu UNDP, které se zaměřuje hlavně na pomoc jednotlivým zemím v budování demokratického vládnutí, omezování chudoby, předcházení krizím a při následné obnově, dále se zabývá otázkami energetiky a životního prostředí, informačních a komunikačních technologií a problematikou HIV/AIDS. V současnosti působí UNDP ve 166 zemích světa. UNDP koordinuje své aktivity s ostatními fondy a programy OSN a mezinárodními institucemi, včetně Světové banky a Mezinárodního měnového fondu. V několika rozvojových zemích založil UNDP Mechanismus pro rozvojovou pomoc OSN (UNDAF) sestávající z expertních týmů OSN vedených koordinátorem. Cílem UNDAF je vypracovat ucelený plán řešení hlavních rozvojových problémů, na které poukázaly vlády samotných států.

Obdobně cílem Konference OSN pro obchod a rozvoj (UNCTAD) je posílení vnitřních investic v rozvojových zemích, zlepšení jejich investičního prostředí a také jejich zapojení do globálního trhu. Organizace OSN pro průmyslový rozvoj (UNIDO) je pak specializovaným orgánem OSN, který plní funkci globálního fóra pro průmyslový rozvoj. Zprostředkovává spolupráci mezi představiteli vlád, průmyslu a veřejného i soukromého sektoru z rozvinutých i rozvojových zemí.

Pavel Nováček ve své studii „Křižovatky budoucnosti“ uvádí hojně rozšířenou domněnku, že je třeba bez náhrady zrušit jak UNIDO, tak UNCTAD. UNIDO byla

založena v době, kdy byla industrializace v rozvojových zemích na počátku a bylo potřebné nalézt schopného prostředníka mezi nadnárodními korporacemi a vládami rozvojových zemí. UNCTAD pomohla ve své době rozvojovým zemím mnoha způsoby. Dnes je však, podobně jako UNIDO, překonaná. Klíčovou roli dnes v těchto otázkách hrají jiné instituce, zejména Světová obchodní organizace (Nováček, 1999: 120).

V souladu se svou rolí globálního centra pro tvorbu konsensu se OSN snaží určovat priority a cíle mezinárodní spolupráce v zájmu rozvoje oblastí obývaných těmi méně šťastnými obyvateli planety. Tento konsensus se projevil vyhlášením tzv. Mezinárodních dekad pro rozvoj, z nichž první začala v roce 1961. Vedle stálého důrazu na nutnost rozvoje v sociální i ekonomické oblasti a na potřebu snižování rozdílů mezi průmyslově vyspělými a rozvojovými zeměmi se každá dekáda zaměřila na vybraný aspekt rozvoje, jemuž byla v jejím průběhu věnována zvýšená pozornost (postavení žen, lidská práva, ochrana životního prostředí a podpora právního řádu). V roce 2000 pak přijalo všech 191 členských států tzv. Miléniovou deklaraci OSN, ve které se zavázaly splnit do roku 2015 osm konkrétních rozvojových cílů. Patří mezi ně odstranění extrémní chudoby a hladu, zpřístupnění základního vzdělání pro všechny, prosazování rovnosti pohlaví a posílení postavení žen, omezení dětské úmrtnosti, zlepšení zdraví matek, boj s HIV/AIDS, malárií a jinými nemocemi, zajištění trvale udržitelného životního prostředí a vytvoření globálního partnerství pro rozvoj (Tožička, 2008: 2). Do splnění vytyčeného času zbývá už jen pět let, splnění rozvojových cílů tisíciletí je však v nedohlednu.

Instituce OSN mají prostřednictvím svých programů a finančních toků značný vliv na ekonomiku rozvojových zemí. Ten však není vždy pouze pozitivní. Proto například FAO čelí kritice za narušení tradičního zemědělství rozvojových zemí či WFP za budování kultury závislosti na zahraniční potravinové pomoci. Často se objevují také zprávy o korupci ochromující výkonnost OSN. Počátkem roku 2010 tak například propukl skandál ohledně distribuce potravin v Somálsku, kde údajně (podle interního vyšetřování OSN) až polovina pomoci skončila v rukou islámských militantů a to za tichého souhlasu místních pracovníků WFP. Obdobné podezření panuje v případě Súdánu, kde značná část pomoci končí na jihu země v rukou vládních úředníků a v Dárfúru zase u ozbrojených skupin⁶ (Economist, 2010c: 42).

⁶ Nicméně nejedná se o novodobý trend - v letech 1984 až 1985 až 95 % finančních prostředků určených v Etiopii k potlačení hladomoru bylo na rebely kontrolovaném území použito k nákupu zbraní.

Kritizování hodný je také způsob, jakým WFP nakupuje potraviny určené pro hladovějící obyvatele chudých zemí. Dvě miliardy z celkových pěti miliard USD, které tvoří rozpočet WFP, pochází ze Spojených států, avšak většina této částky je utracena za nákup amerických potravinových přebytků. Rozumnější by zajisté bylo následovat příklad Evropské unie, která z prostředků určených na potravinovou pomoc zpravidla nakoupí suroviny na místních trzích, čímž podpoří lokální producenty.

Kromě OSN se na poskytování rozvojové pomoci podílí ještě další mezinárodní organizace, jako je Mezinárodní organizace pro migraci (IOM), Mezinárodní výbor Červeného kříže (ICRC), Mezinárodní federace Červeného kříže a Červeného půlměsíce (IFRC), Panamerická zdravotnická organizace (PAHO) aj.

5.2. Světová banka a Mezinárodní měnový fond

Vlivnějšími hráči než OSN jsou však na poli rozvoje Světová banka (SB) a Mezinárodní měnový fond (MMF). V očích svých kritiků se obě instituce staly brzdami rozvoje a příčinou zadlužení rozvojových zemí. SB a MMF byly založeny roku 1944 na konferenci v Bretton Woods v New Hampshire, proto se o nich často mluví jako o tzv. brettonwoodských institucích.

Měnový fond zaměřoval zpočátku svou pozornost na země s industrializovanou ekonomikou. Světová banka zase první půjčky směřovala na projekty rekonstruuující poválečnou Evropu. Mezi první příjemce pomoci tak patřila Francie, Holandsko, Dánsko a Lucembursko. V roce 1948 se již přidává Chile a o rok později také Mexiko a Brazílie. V témže roce pronáší druhý prezident Světové banky John J. McCloy proslov o končícím rekonstrukčním období aktivit Světové banky a nově začínající érou rozvoje (Hancock, 1991: 68).

V padesátých letech si již prezident Světové banky Eugene Black mohl dovolit prohlásit: „Naše programy zahraniční pomoci představují výraznou podporu americkému obchodu tím, že vytvoří trhy pro americké zboží a služby a nasměrují národní ekonomiku rozvojových zemí směrem k volnému trhu, na němž budou americké společnosti bezesporu prosperovat“ (citováno dle Hancock, 1991: 70).

Světová banka na rozdíl od programů OSN neuděluje granty, ale půjčuje rozvojovým zemím finanční prostředky, které musí země následně splácet. Správním orgánem je Rada guvernérů tvořená ministry financí členských zemí či guvernéry národních bank, zastupujícími všechny členské státy⁷. Sbor se schází minimálně jednou do roka a ovlivňuje např. změnu politiky Světové banky, formu využívání zisků, přijímání nových členů apod. Každodenním řízením skupiny je pověřena tzv. Rada výkonných ředitelů, která má momentálně 24 členů. Zatímco v OSN má každý stát jeden hlas, ve skutečném řízení Světové banky se rozhodovací pravomoci odvíjí od množství financí poskytnutých danou zemí do společné pokladny. Ekonomické velmoci disponují více než 60 % hlasů, samotné USA celými 20 %. Pět největších přispěvatelů (USA, Německo, Japonsko, Velká Británie a Francie) má vždy jednoho zástupce v Radě výkonných ředitelů, ostatní ředitelé reprezentují vždy skupinu států. Prezident Světové banky je podle tradice

⁷ K datu 3. 4. 2010 bylo členy Světové banky 186 zemí

Američan volený na období pěti let. Prezident předsedá Sboru výkonných ředitelů a v současné době jeho funkci zastává Robert B. Zoellick.

Nejdůležitějšími celky Světové banky je Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj (IBRD) a Mezinárodní asociace pro rozvoj (IDA). Obě instituce jsou řízeny ze sídla Světové banky ve Washingtonu a obě půjčují prostředky na obdobné projekty často ve stejné zemi. IBRD poskytuje půjčky za běžné tržní úroky na projekty realizované či garantované vládami zemí, které by nebyly schopny získat finanční půjčku u tržních finančních institucí. Svým dlužníkům nevychází příliš vstřícně (neumožňuje například změnu splátkového kalendáře), každým rokem vykazuje zisk a jedná se tedy o vcelku profitní organizaci.

Druhá ze skupiny Světové banky - IDA - poskytuje za vcelku přijatelných podmínek finanční prostředky nejchudším zemím, které nejsou schopny platit úroky z půjček IBRD. Jedná se převážně o země s ročním příjmem na hlavu nižším než 895 USD. Mezinárodní asociace pro rozvoj si neúčtuje úroky, ale jen servisní poplatek 0,75 % ročně z vypůjčené částky. Úvěry jsou poskytovány na flexibilní období 35 až 40 let.

V osmdesátých letech zastávala Světová banka stejně jako Mezinárodní měnový fond vůči dlužícím zemím politiku založenou na liberálním přístupu bez ohledu na místní podmínky a specifika. Státy, kterým byla poskytnuta finanční pomoc, měly v rámci tzv. programů strukturálního přizpůsobení (*Structural Adjustment Programs, SAP*) odstranit dovozní a vývozní překážky a otevřít vnitřní trh přímým zahraničním investicím. Dalším požadavkem je omezení vládních dotací do průmyslových odvětví a celkových výdajů vlády, které by neměly přesahovat příjmy z daní. Reformy, které Světová banka prosazuje s cílem přilákat zahraniční investory, dále zahrnují snížení inflace, liberalizaci obchodu a investic, privatizaci státních podniků, zpřísnění soudního systému a zajištění vlastnických práv.

V druhé polovině devadesátých let Světová banka upustila od programů strukturálního přizpůsobení a zaměřila se více na půjčky malým a středním podnikatelům. Přesto však trvají oprávněné kritiky Světové banky za vysokou režií na její provoz a nedostatečné výsledky, kterých dosáhla v porovnání s objemem prostředků, které proinvestovala. Pracovníci Světové banky jsou motivováni k rychlému přesunu prostředků, kdy za úspěch je považováno spíše včasné dokončení projektu zaručující další projekty a

další financování než jeho skutečný výsledek (Edelman a Haugerud, 2005: 45). Projekty bankou podpořené nepřinesly v mnoha případech prosperitu obyvatelům chudých zemí, ale pracovní a investiční příležitosti pro obyvatele zemí vyspělých. V rozhodování o poskytnutí finanční pomoci navíc hrají větší roli politické vazby než skutečná ekonomická situace příjemce.

Od šedesátých let začíná nabývat na popularitě tzv. antibankovní (dnes spíše antiglobalizační) hnutí, které se spolu s místními (*grassroots*) iniciativami staví proti politice Světové banky a Mezinárodního měnového fondu. Stále vlivnější mezinárodní iniciativy začaly fungovat coby „systémy včasného varování“ upozorňující na potencionálně problematické projekty a s nimi spojené půjčky. Do pozornosti široké veřejnosti se pak protesty vůči Světové bance a Mezinárodnímu měnovému fondu dostaly při nepokojích v americkém Seattlu v roce 1999 a o rok později v Praze. Světová banka byla pod vlivem kritiky donucena přistoupit k větší transparentnosti, důrazu na environmentální udržitelnost a zplnomocnění marginalizovaných skupin (žen a nejhudších obyvatel). Například v roce 1999 začala Světová banka připravovat program na snížení chudoby v západní Číně, v rámci kterého by došlo k přesídlení přibližně padesáti tisíců čínských rolníků do provincie Qinghai osídlené etnickými Tibetany a Mongoly. Banka by tak podpořila dlouhodobou politiku čínské kolonizace, vlivem které tvoří Tibetané v provincii Qinghai již jen 23 % celkového počtu obyvatel a Mongolové 14 %. Plánovaný projekt by vedl ke snížení tibetské populace na 14 % a mongolské na 7 %. Přibližně dva a půl tisíce kočovníků by bylo přinuceno usadit se na přidělených farmách a obhospodařovat tak zlomek půdy, která jim dosud patřila (CIEL, 1999). S plánovaným projektem však Světová banka narazila na odpor jednoho z nevlivnějších hnutí hájícího práva původních obyvatel. Půjčka Světové banky by totiž znamenala politický precedens legitimizující přesídlování etnických Číňanů do Tibetu. Následující vlna demonstrací a protestů vyjadřujících solidaritu s tibetským obyvatelstvem nakonec donutila Světovou banku k upuštění od realizace programu. Jednalo se o první precedens, kdy masové protesty ovlivnily rozhodnutí Světové banky. Celá kauza je důkazem o posílení vlivu občanských hnutí - před deseti či patnácti lety se jejich protesty zaměřovaly na již realizované projekty, které již způsobily sociální či environmentální škody, zatímco dnes mohou být podobné intervence zastaveny či aspoň změněny ještě před samotným schválením projektu.

5.3. Vládní a mezivládní organizace

Dle mého soudu efektivnější mechanismy pro poskytování humanitární a rozvojové pomoci má také Evropská unie. Humanitární aktivity spadají do kompetence Úřadu pro humanitární pomoc (ECHO), rozvojové aktivity zase pod úřad EuropAid (AIDCO). Protože však tyto organizace využívají prostředky státního rozpočtu jednotlivých zemí, řadí se mezi vládní nebo mezivládní organizace.

Ambicí této práce není provádět analýzu efektivity rozvojové pomoci ve srovnání s dopady neoliberalní politiky na ekonomiku rozvojových států, nicméně přesto si neodpustím postřeh Johana Norberga potvrzující známý fakt, že objem prostředků vydaných na rozvojovou pomoc Evropskou unií je nesrovnatelný s množstvím financí, o které připraví chudé země evropská hospodářská politika. Norberg vychází z údajů poskytnutých Konferencí OSN o obchodu a rozvoji, dle které evropský protekcionismus připraví rozvojové země ročně o 700 miliard USD exportních příjmů, což je čtrnáctkrát více, než kolik chudé země dostanou zpět v podobě rozvojové pomoci (Norberg, 2003).

5.4. Nevládní organizace

Významným aktérem na poli humanitární a rozvojové pomoci jsou nevládní organizace. Liší se svou velikostí, nezávislostí a finančními zdroji. Nevládní organizace jsou chápány jako formální organizace, které samy sebe řídí (nebo o to alespoň usilují) na základě vlastních konstitučních zásad. Jejich cílem není dosahování ani přerozdělování zisku (proto jsou také někdy nazývány neziskovými organizacemi), nýbrž veřejná prospěšnost. Úkolem nevládních organizací je (vzletně řečeno) reprezentovat občanskou moc ve vztahu k politické a ekonomické moci, ale i ve spolupráci s ní, a vyplňovat tak prostor mezi státem a trhem a zprostředkovávat spojení mezi lokálním a globálním (Khol *et al.*, 1998: 38).

Počátek vlivu nevládních organizací na rozvojovou problematiku je kladen do osmdesátých let. K zesílení jejich role přispělo omezení ze strany neoliberálních sociálních programů, propouštění odborníků z univerzit a státních agentur potýkajících se s omezeným rozpočtem a narůstající občanská angažovanost v procesu demokratizace afrických, latinskoamerických a postkomunistických zemí. S rostoucí důležitostí nadnárodních řídicích institucí v osmdesátých a devadesátých letech se zvyšovala a zviditelňovala kritika ze strany nevládních organizací. Každé zasedání Světové banky, Měnového fondu, Světové obchodní organizace či hlav států G8 bylo a je doprovázeno paralelním setkáním aktérů z řad nevládních organizací a občanských iniciativ. Přestože i v současné době se snaží změnit přístup nadnárodních institucí k humanitární a rozvojové pomoci, nastal posun v postoji nevládních organizací od čisté opozice a konfrontace ke spolupráci a spoluúčasti. Pro práci OSN je však stále příznačné, že nevládní organizace jsou důsledně vylučovány z jednání na vyšších úrovních. Nemají přístup do nejdůležitějších orgánů OSN – do Valného shromáždění a do Rady bezpečnosti. Velký odstup od nevládních organizací si také udržují Světová banka a Mezinárodní měnový fond.

Většina evropských nevládních organizací získává velkou část příjmů ze zdrojů národních vlád či Evropské unie, proto označení „nevládní organizace“ není zcela přesné. Panuje obecné přesvědčení, že nevládní organizace dosahují v rozvojové intervenci lepších výsledků než OSN, Světová banka a vládní či mezivládní organizace, a to díky svému inovativnímu a pružnému přístupu. Předpokládá se, že pracovníci nevládních organizací

jsou v užším kontaktu s místní populací, a proto je jejich pomoc lépe zacílená a není tak zatížena korupcí jako rozvojové aktivity financované velkým mezinárodním donorem, které jsou realizované vládou dané rozvojové země. Navíc pomoc nevládních organizací nebývá příliš ovlivněna obchodními či politickými zájmy donorské země.

Přesto lze pracovníkům nevládních organizací mnohé vytknout. Z vlastního pozorování v Afghánistánu a Bangladéši vím, že zaměstnanci nevládních organizací jsou často nakloněni určitým skupinám společnosti (příslušníkům minorit, představitelům opozice apod.) a svým rozhodnutím o zaměstnanosti a průběhu realizace projektu významně ovlivňují rozdělení moci, majetku a ekonomickou mobilitu společnosti. Preference určitého etnika může mít čistě oportunistický základ, protože realizátor projektu si je vědom, že na podporu utiskované minority získá snadněji prostředky donorů a udrží si tak zdroj financování pro setrvání v oblasti. Antropologové a sociologové navíc upozorňují na tzv. „NGOizaci“⁸ sociálních hnutí, kdy se aktivisté reprezentující místní (*grassroots*) organizace naučí mluvit jazykem, na který slyší donoři, setkávají se se sobě podobnými reprezentanty a postupně zapomínají na zájem těch, které zastupují (Edelman a Haugerud, 2005: 238).

Počet empirických studií, které by se zabývaly efektivitou nevládních organizací, je v porovnání se studii zaměřenými na velké instituce omezený. Důvodem je neochota nevládních organizací zveřejňovat údaje, které by jim poškodily pověst v očích dárců, na nichž je jejich činnost závislá. Jednu ze studií vyvracející mýtus o efektivnější a nestranné pomoci poskytované nevládními organizacemi ve srovnání s velkými organizacemi provedl Peter Nunnenkamp z Institutu pro světovou ekonomiku v Kielu. Nunnenkamp nejdříve narazil na neochotu nevládních organizací poskytovat informace pro vědecké studie, a tak musel svůj výzkumný záměr přesunout z Německa do Švýcarska a Švédska, kde byly nevládní organizace sdílnější. Nunnenkamp se zaměřil na tři otázky: zda-li se nevládní organizace zaměřují výrazněji než tzv. oficiální rozvojová pomoc (ODA) na země, kde je jejich pomoc nejvíce potřebná, dále zda mají větší podíl v zemích se specifickou politickou situací, ve kterých by mezivládní pomoc nebyla efektivní či reálná a za třetí, zda-li se nevládní organizace chovají více altruisticky než ODA, která může sledovat vlastní skrytou agendu. Odpověď na první otázku byla jednoznačně negativní. Švýcarské nevládní organizace navýšily pomoc zemím s nízkým příjmem na hlavu v menší

⁸ Odvozeno z anglické zkratky NGO používané pro označení nevládní organizace.

míře, než tak učinila švýcarská ODA. Švédské nevládní organizace zase (v kontrastu vůči švédské ODA) zcela ignorovaly příjmy v recipientských zemích a přidělily téměř stejné množství pomoci zemím s nízkými i středními příjmy (Nunnenkamp, 2008). Považujeme-li za hledisko potřebnosti rozvojové intervence absolutní chudobu, tedy množství populace žijící s jedním či dvěma dolary na den, pak se cílové země a projekty realizované švédskými nevládními organizacemi vůbec neliší od projektů realizovaných ODA.

Jak ve Švédsku, tak ve Švýcarsku odráží aktivity nevládních organizací politiku ODA. To je v rozporu s doporučeními Světové banky ukotvenými v četných strategických dokumentech OSN, dle kterého by se měly mezinárodní, vládní či mezivládní rozvojové programy zaměřit na země s fungující státní správou, která zaručí efektivní realizaci rozvojového programu, zatímco nevládní organizace by měly být aktivní v oblastech s nestabilní či nefungující vládou. Švédské nevládní organizace nejsou v tomto ohledu odvážnější než jejich ODA a švýcarské sice realizují projekty v zemích se slabou státní správou, ale stejně tak činí švýcarská vláda. Švýcarské nevládní organizace také kopírují svou vládu ve snaze poskytnout více prostředků zemím, se kterými se Švýcarsko shodne na společném hlasování v OSN. Na druhou stranu však země, které mají na Švýcarsko či Švédsko obchodní vazby, nijak preferovány nebyly (Nunnenkamp, 2008).

Rozhodně však nevládním organizacím nelze upřít úspěchy v mobilizaci veřejného mínění a posílení smyslu pro globální solidaritu u obyvatel rozvinutých zemí. V České republice tak například rozvojové organizace sdružené do platformy FoRS (České fórum pro rozvojovou spolupráci) realizovaly mediálně úspěšnou kampaň „Česko proti chudobě“, jejímž prostřednictvím prosazují zvýšení objemu ODA České republiky a reformu koncepce české rozvojové spolupráce. Také reklamní spoty propagující kampaně jednotlivých organizací (např. Postavme školu v Africe realizovaná společností Člověk v tísni, o.p.s.) hrají významnou roli v informování o problematice rozvojových zemí.

6. ROZVOJ Z ANTROPOLOGICKÉ PERSPEKTIVY

V této kapitole bych se ráda věnovala klíčovému pojmu mého bádání – rozvoji. Zaměřím se také na jeho různá pojetí v jednotlivých etapách formování antropologického myšlení.

Rozvoj může být chápán v Darwinově pojetí jako biologická metafora pro organický růst a evoluci, zatímco Émile Durkheim jej spojuje spíše s nárůstem sociální, ekonomické a politické složitosti doprovázející přechod od tradiční společnosti ke společnosti moderní. V kontextu této práce však chápeme rozvoj jako „vnitřní a vnější změny, které se v dané společnosti či skupině dotýkají blahobytu, spravedlnosti a možností jejích členů, především pak těch nejchudších, nejvíce marginalizovaných“ (citováno dle: Woolcock, 2009: 5). Z kritičtějšího pohledu můžeme nahlížet na rozvoj coby na plánovanou sociální změnu, při které zasahuje jedna skupina do záležitostí druhé, méně vyspělé skupiny, s cílem přinést pozitivní změnu. Radikální kritikové rozvoje pak zastávají názor, že rozvoj představuje organizovaný systém moci a praktik, který má podíl na koloniální a nekoloniální nadvládě Západu nad chudými zeměmi (Lewis, 2005: 476). Je namístě uvést také definici rozvoje z perspektivy těch, kterých se týká. V roce 1990 vznikla pod vedením bývalého prezidenta Tanzánie Julia Nyererea zpráva nazvaná *Report of the South Commission*, ve které vyjádřili představitelé rozvojových zemí svá očekávání od rozvoje. Ten chápou jako „proces, který umožní člověku naplnit jeho potenciál, nabýt sebevědomí a prožít důstojný a naplněný život. Rozvoj je proces osvobozující člověka od strachu z nedostatku a vykořisťování a zabraňující politickému, ekonomickému a společenskému utlačování [...] Jedná se o proces pramenící primárně ze společnosti, nikoliv zvnějšku“ (citováno podle Rist, 2006: 8-9).

Rozvoj bývá některými považován za „d'ábelské“ dvojče antropologie, což souvisí s historickou rolí antropologie jako vědy o těch „primitivních lidech“ (Ferguson, 2005: 140). Za zrození antropologické disciplíny vděčíme Lewisi Henry Morganovi a Edwardu Burnettu Tylorovi, kteří rozpracovali progresionistickou ideu evoluce lidstva, podle níž jsou „primitivní“ i „civilizovaný“ člověk stejnými stvořeními, jen ten civilizovanější se vyvinul z tvora dříve zaostalého. S takto zformovanou teorií (neúspěšně) nesouhlasili tzv. degeneracionisté vycházející z předpokladu, že všechny lidské bytosti byly dříve civilizovány, ale zatímco kulturní národy si svou vysokou kulturu udržely a dále ji

rozvívely, primitivní divoši klesli v očích Boha a postupně degenerovali do svého dnešního postavení (Soukup, 1996: 39).

Progresionisté tak v podstatě položili základy antropologie coby vědy, která se zkoumáním jednotlivých fází vývoje primitivních lidí snaží doplnit poznání o vývoji své vlastní civilizované kultury. Představitelé nezápadní primitivní kultury představovali žijící fosílie, jejichž historie a zkušenost víceméně reprezentují historii a zkušenost našich vzdálených předků. Na jednu stranu představuje toto pojetí jistý náznak lidské jednoty, avšak na druhou stranu poskytuje nástroj na členění a seřazování různých soudobých společností podle stupně jejich vývoje. Idea vývoje, pokroku, rozvoje stála v centru této koncepce.

V evolucionismu 19. století jsou zakotveny tři klíčové principy, které ovlivnily antropologii i rozvojový diskurz. Prvním je přesvědčení, že odlišné kultury lze chápat jako samostatné jednotky, které se vyvíjí vlastním tempem nezávisle jedna na druhé. Přestože jednotlivé kultury existují samostatně, všechny směřují stejným směrem a lidská historie proto nepředstavuje několik příběhů, ale jeden jediný. A do třetice – odlišnosti mezi jednotlivými kulturami byly interpretovány jako rozdílné stupně jejich vývoje. Jestliže se tedy někteří lidé lišili od západního standardu, bylo tomu tak proto, že zaostali v soutěži pokroku na stupni, kterým již západní kultura prošla.

Evolucionistické paradigma etnocentrismu hodnotící způsob života jiných národů podle norem západní kultury bylo na počátku dvacátého století nahrazeno kulturním relativismem Franze Boase a jeho žáků. Podle Boase „hodnoty, normy a ideje mají smysl pouze v kontextu té kultury, která je vytvořila“ (citováno dle: Soukup, 1996: 67). Kritika evolucionismu zrelativizovala také myšlenku pokroku a rozvoje. Z čí perspektivy může být jedna kultura hodnocena jako více rozvinutá než ta druhá? Cílem je nyní uchopit kulturu v jejich vlastních podmínkách – ať již jako jeden z mnoha možných způsobů adaptace člověka na uspokojování základních potřeb, jak ji interpretuje Bronislaw Malinowski, či zabývat se vzory kultury, jak je pojímá Ruth Benedictová.

Takovýto posun znamenal sice jasný odklon od evolucionistického pojetí rozvoje – nezápadní kultury již nebyly chápány jako živoucí fosílie uvězněné ve vývojovém stádiu, kterým si naše kultura již prošla – ale přesto se jak Boasovi žáci ve Spojených státech, tak britští funkcionalisté drží evolucionistického chápání kultur coby oddělených jednotek. Pozoruhodné je přetrvávající rozdělení na primitivní a moderní společnosti, kdy

předmětem antropologického studia je zkoumání primitivní kultury. Odlišné kultury již nejsou hodnoceny a seřazovány do žebříčku, ale přetrvává rozdělení na rozvinuté, moderní „MY“ a nerozvinuté, primitivní „ONI“.

David Lewis spatřuje počátek rozvojového optimismu již v osvícenském duchu osmnáctého století. Nárůst tržního kapitalismu v té době oslabil feudální vztahy a předznamenal počátek západního myšlení kladoucího důraz na racionální vědění, rozvoj vědy a techniky a dělící společnosti na vyspělé a zaostalé (Lewis, 2005: 474). V éře kolonialismu byli kolonizátoři považováni za nositele pokroku, zatímco místní domorodá populace kolonizovaných území byla popisována jako dětinská a zaostalá. Američtí antropologové Frederick Cooper a Randall Packard pak spojují počátek rozvojového diskurzu s obdobím stoupající krize koloniálních říší. Dosud patřil mezi priority fungování koloniální správy hlavně export surovin z kolonií a případné investice se omezovaly jen na nutnou správu kolonizovaného území a udržení exportních aktivit. Jak Francie, tak Velká Británie považovaly své kolonie za finančně soběstačné, a proto odmítaly investovat do zlepšení infrastruktury kolonizovaných zemí, pokud to nebylo nezbytně nutné pro udržení či rozvoj obchodu. Rozvojové aktivity, ze kterých by benefitovala společnost, byly proto do té doby financovány pouze ze zdrojů dané země. Myšlenka rozvoje v dnešním pojetí nebyla centrálním tématem vlivu západní expanze na kolonizované obyvatelé či skupiny osob žijící na periferii (Cooper a Packard, 2005: 126-127). Populárním tématem byla spíše akulturace, asimilace (v případě Spojených států)⁹, kulturní kontakt a později sociální změna (hlavně ve Velké Británii). Idea rozvoje se dosud vztahovala spíše na vnitřní a imanentní společenský vývoj, který je analogický s autonomním rozvojem živého organismu. V třicátých a čtyřicátých letech 20. století nastává obrat, kdy rozvoj začíná být chápán jako nástroj široké škály intervenčních politik s deklarovaným cílem zlepšení životních podmínek na kolonizovaném území (Cooper a Packard, 2005: 129). Odpovědnost za ekonomický rozvoj je tak doplněna o starost o blaho kolonizované populace v podobě minimální úrovně vzdělání, uspokojivého zdravotního stavu a dostačující výživy.

Jak však upozorňuje Colin Leys, je zde nutné rozlišovat mezi rozvojem a rozvojovou teorií, která se dostala do popředí v padesátých letech spolu s blížící se

⁹ Ve Spojených státech zažívá studium akulturace období rozkvětu až ve třicátých a čtyřicátých letech, kdy nastal odklon od záchranné antropologie (s cílem zdokumentovat a pro budoucnost zachovat kultury, kterým měl hrozit zánik) k domácím sociálním problémům, chudobě a válečnému výzkumu.

dekolonizací. Imperiální mocnosti byly postaveny před otázkou, jak transformovat a zefektivnit ekonomiku britských, francouzských, portugalských a dalších kolonií čítajících okolo 28 % světové populace s ohledem na dosud „polokoloniální“ podmínky na dříve kolonizovaném území Latinské Ameriky, kde žilo dalších 7 % světové populace¹⁰. Snaha porozumět novému rozvržení světa, které nemělo dosud precedens, a touha vnést do něho politické záměry vedly ke vzniku rozvojové teorie (Leys, 2005: 110).

Přesvědčení tehdejších kolonizátorů, že „jiní“ lidé se musí přizpůsobit životním podmínkám vyspělého světa – respektive dosáhnout těchto podmínek – panuje u všech vyspělých národů. Rozvoj se tak stal globálním tématem. Životní podmínky chudého Bangladéšana jsou předmětem debat v Dháce i v New Yorku a ekonomická stránka tématu (hrubý domácí produkt či jiné statistické údaje) staví národní ekonomiku do centra pozornosti a zpřístupňuje její výkonnost kritickému mezinárodnímu hodnocení. Období dekolonizace přineslo šanci přehodnotit toto nerovné partnerství, avšak namísto toho pokračoval rozvojový diskurz v kurzu převzatém z období kolonizace, kdy správci pocházející z vyspělé země mají svou představu o rozvoji země zaostalé. Ta je však často v rozporu s představou afrických či asijských vůdců, kteří by se rádi vyvázali z koloniální minulosti. Výraznou roli v této tragické hře plné nedorozumění a nepochopení hraje kultura, které se budu věnovat v následující kapitole.

¹⁰ Vzhledem k populačnímu nárůstu žijí dnes v rozvojových zemích (včetně Číny) čtyři pětiny světové populace.

7. ROLE KULTURY V ROZVOJOVÉM DISKURZU

Trocha hravosti na úvod:

Každá kultura má své vlastní vzorce chování, které se mohou příslušníkům jiné kultury zdát podivné. Příkladem jsou příslušníci skupiny Načirema, o jejichž původu toho není příliš známo, zato jejich rituály spojené s péčí o tělo, se staly předmětem nejednoho výzkumu:

Zásadní víra, na níž spočívá celý společenský systém Načiremů je ta, že lidské tělo je ošklivé s tendencí k oslabenosti a nemocem. Uvěznění v takovémto těle, upínají se Načiremové k všemocným rituálům a obřadům, které mohou zvrátit neblahý osud. Každá domácnost vlastní jednu či dvě svatyně, zasvěcené ceremoniím spojeným s péčí o tělo... Středobodem svatyně je schránka zabudovaná ve zdivu, ve které Načiremové uchovávají spoustu kouzelných talismanů a zázračných lektvarů, bez nichž by – jak věří – nemohli žít. Tyto přípravky si Načiremové opatřují u zasvěcených znalců. Mezi nimi se největší úctě těší kmenoví šamani s léčebnými schopnostmi, jejichž pomoc musí být oceněna náležitými dary. Nicméně šamani sami nepřipravují léčebné lektvary, ale pouze rozhodnou, jaké ingredience by měly obsahovat a složení sepíší dávným tajným jazykem, kterému rozumí pouze oni a bylináři. Ti pak – opět za poskytnutí dárku - připraví nemocnému jeho léčebný lektvar.

Načiremové mají téměř chorobnou hrůzu, ale také posedlost vlastními ústy, neboť se domnívají, že jejich stav má vliv na všechny společenské vztahy. Věří, že kdyby neprováděli pravidelné rituály k ochraně úst, tak jejich zuby vypadnou, z dásní začne vytékat krev, hrdlo se stáhne, přátelé je opustí a milenci zavrhnou. Věří také, že existuje mocný vztah mezi orálním a morálním chováním. Vymývají proto pravidelně ústa malých dětí, což má zlepšit jejich morální podstatu. Každý den provádí Načiremové malý obřad. Přestože jsou tito lidé v péči o svá ústa tolik opatrní, tento obřad obsahuje praktiky, které mohou vyděsit leckterého nezasvěceného pozorovatele. Bylo zjištěno, že Načiremové si při obřadu vkládají do úst malý svazek prasečích štětín spolu s magickým práškem a začínou štětínami divoce pohybovat v sérii vysoce formalizovaných gest.

Popis rituálů vyznávaných Načiremy ukazuje, že se jedná o populaci zatíženou rituály. Je až s podivem, že se jim podařilo přežít tak dlouho pod břemenem, které si sami naložili (Miner, 1956).

Načirema jsou v podstatě Američané (přečteno pozpátku) a Horace Miner jejich prostřednictvím ukázal, že jakákoliv běžně vykonávaná aktivita může působit podivně, je-li její popis vytržený z kontextu, namísto aby byla nazírána v rámci celé kultury, jíž je součástí. Západní péče o tělesnou hygienu není o nic více či méně bizarní než tichomořské vytloukání předních zubů v cestě za krásou či vkládání retních talířků do rozříznutého rtu krásek z Čadu a Malawi. Podobným praktikám nemůžeme porozumět odloučeně od kultury, do které patří. Stejně tak není možné srovnávat či soudit jinou kulturu ve srovnání s kulturou vlastní. Takovýto přístup se nazývá etnocentrismus a je bohužel velmi častý v rozvojovém diskurzu.

Jak je vlastně definována kultura? Nejširší pojetí ji definuje jako „specifický lidský způsob organizace, realizace a rozvoje činnosti, objektivovaný ve výsledcích fyzické a duševní práce“ (citováno dle Hrdý *et al.*, 1993: 65). Antropologické pojetí pojmu přináší Edward Burnett Tylor, pro kterého kultura neboli civilizace představuje „složitý celek zahrnující vědění, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti“ (citováno dle Hrdý *et al.*, 1993: 67). Definovat kulturu v rámci rozvojového diskurzu je složitější. Východiskem mi budou dvě různá pojetí, jak je představuje Steen Bergendorff: kultura coby integrující mechanismus, v rámci kterého člověk koná a naopak kultura jako místo střetu, která je protikladem síly společenské soudržnosti. Podle prvního pojetí se může rozvojová intervence zaměřit na jakýkoliv zvyk v daném kulturním systému a dosažené změny pak budou postupně filtrovány do celého systému a spustí celkový proces rozvoje. V druhém případě však tento postup nemůže fungovat, protože „kultura představuje bitevní pole a jakákoliv rozvojová iniciativa je odsouzena k uvíznutí v místních mocenských bojích“ (citováno dle: Bergendorff, 2007: 196). Za řešení této patové situace považuje Bergendorff pojetí kultury coby „komplexního systému, který je založen na skupinách a podskupinách reagujících v souladu s jednoduchými místními pravidly prostřednictvím různých forem výměny, které vytváří charakteristiku kulturního pořádku“ (citováno dle: Bergendorff, 2007: 196). Viděno touto perspektivou, kultura se mění, protože lidé sledují jednoduchá pravidla v proměňujících se podmínkách, tudíž vytvářejí nové ustavení kulturního pořádku. A totéž charakterizuje také rozvojový proces.

Obrat ke kultuře představuje v současné krizi rozvojového diskurzu populární tendenci. Již v roce 1984 označuje britský antropolog Peter Worsley kulturu za „chybějící

koncept v rozvojovém myšlení“ (citováno dle: Tucker, 1997: 1). Kultura se stala středobodem kritiky etnocentrismu v rozvojovém diskurzu. „Jestliže hospodářský rozvoj ignoruje kulturu, nemůže nikdy vést ke skutečnému trvalému rozvoji. Kultura nepředstavuje pouze složku, kterou je nutno brát v potaz, ale kultura je základem rozvoje“ (citováno dle: UNESCO, 1995: 1). K tomuto závěru dospěla v roce 1995 Komise pro kulturu a rozvoj ustavená Organizací OSN pro výchovu, vědu a kulturu (UNESCO). Komise, v jejímž čele stál bývalý generální tajemník OSN Javier Pérez de Cuéllar, si kladla za cíl zmapovat vztah mezi kulturou a rozvojem. Vznikla zpráva *Our Creative Diversity*, která varuje, že značná část rozvojového úsilí je neúspěšná z důvodu podcenění důležitosti lidského faktoru a vyzývá, aby se kultura dostala z periferie rozvojového diskurzu do jeho centra. Pomůže tedy „přidat kulturu a zamíchat?“ (Pieterse in Tucker, 1997: 2).

Podle odborníka na islám Ziauddína Sardara kultura nejen pomáhá rozvoji, ale také se mu vzpírá. Rozvoj Sardar definuje jako posun od stavu, který je vnímán jako nižší a podřadný k vyššímu stupni existence. Základním předpokladem rozvoje je podle Sardara lineární posun dopředu hodnocený měřítky západní civilizace. Západní národy s jejich průmyslovou politikou, ekonomikou volného trhu, technologickými vymoženostmi a politickými, sociálními a kulturními institucemi jsou tak modelem rozvojovým zemím. „Předpokládá se, že rozvojové země se ve jménu rozvoje vzdají druhořadého balastu, který představuje jejich kulturní dědictví, posvátné a náboženské hodnoty překážející pokroku a modernizaci“ (citováno dle Sardar, 1997: 37). Uplynulé dekády rozvojového úsilí však ukázaly, že onen balast je odolnější, než jsme si představovali a že tedy „přec jen jest cosi prohnitého v konceptu rozvojovém“ (citováno dle Sardar, 1997: 37). Rozvoj tak podle Sardara představuje pouhý produkt specifické kultury, která byla dominantní kulturou v určitém stádiu lidské historie.

Za podstatnou překážku rozvoje je pak považována hlavně tradiční kultura. Mluví se o tradičním způsobu života, tradičním vztahu mezi mužem a ženou, tradičních dovednostech a tradičních zemědělských technikách. Tento tradicionalismus je z části přisuzován environmentálním a ekonomickým podmínkám, převážně je však spojován s kulturními a psychologickými predispozicemi, které jsou v určitém smyslu zaostalé a zabraňují dané populaci přijmout modernitu. Reflexí Malinowského prohlášení, že antropologové mohou být nápomocni koloniálním správcům, je dnešní představa

rozvojového průmyslu o najímání antropologů, aby porozuměli dané kultuře a pomohli ji překonat.

Britské antropoložky Emma Crewe a Elisabeth Harrison rozdělují bariéry, které problematizují přijetí moderních prvků obyvateli rozvojových zemí, do dvou skupin: bariéry pocházející z ignorace a bariéry dané kulturními pravidly. Za ignoranci je však často označovaná nevědomost. Příkladem mohou být například instalace moderních technologií v afrických či asijských domácnostech v rámci rozvojových projektů bez potřebného návodu či instruktáže, jak tyto technologie využívat, aby byly nenáročné na zdroje energie. Není pak divu, že příjemce pomoci novinku brzy zavrhne a vrátí se ke starému osvědčenému způsobu. Překonat bariéry dané kulturními pravidly je mnohem obtížnější. Důležitou roli hraje sociální kontrola, která zahrnuje společenské závazky, reciprocitu a tzv. *levelling mechanismus* neboli ekonomicko-sociální zvyky sloužící k vyrovnávání majetkových rozdílů. Ty jsou v mnoha společnostech klíčové pro kontrolu jedince a zachování společenské hierarchie a v tradičních společnostech mají velký vliv. Proto na člověka, který investuje mnoho času a energie do ekonomicky přínosných aktivit, namísto aby plnil společenské závazky, bude nahlíženo jako na devianta, který má být potrestán. Trest se pohybuje od odebrání části majetku přes sociální vyčlenění až po obvinění z magických praktik a rituálů. Konečný výsledek je stejný jako u kulturní bariéry pocházející z ignorace – neochota přijmout nové technologie či neschopnost je využívat, pokud byly aspoň přijaty. Hojně citovaný je pokus zavést umělý odchov ryb v Malawi, kde je víra v magii natolik silná, že drobní farmáři, včetně chovatelů ryb, se obávají vyprodukovat více než jejich sousedé, aby nebyli uhranuti. V takovém případě je tradiční a moderní dáváno do kontrastu. Určitá přesvědčení a vzory chování jsou považovány za interní rys dané komunity, který je v opozici změně přicházející z vnějšku. Malá či žádná pozornost je věnována vysvětlení, proč jsou v určitých situacích některá přesvědčení a činy považovány za tradiční či moderní (Crewe a Harrison, 2005: 232-3).

V určitých aspektech však není kultura nazírána jako překážka, která musí být nutně odstraněna. Příkladem je oblast gender - narušení genderových vztahů daných tradiční kulturou a vnucení západního pojetí vztahů mezi mužem a ženou může vést k nežádoucím společenským zvrátům. Společenské uspořádání je v tradičních společnostech v určitém ohledu blíže přírodě než je tomu u moderní společnosti, proto jsou její příslušníci podřízeni „přírodním“ zákonům, které mohou zahrnovat i mužskou

dominanci. Není proto například vhodné zpochybňovat rozvržení pracovních rolí mezi mužem a ženou, kdy žena je zodpovědná za zajištění topiva a stravy, přestože její aktivity mohou bránit úspěšné realizaci rozvojového projektu. V jiných aspektech rozvojové intervence, jako je třeba dopad na třídní uspořádání společnosti či kastovní systém, se naopak rozvojová rétorika opírá o snahy posunout marginalizovanou a nejchudší vrstvu obyvatel o kus výše na společenské škále.

Podle Crewe a Harisson je interpretace tradiční kultury coby překážky moderního rozvoje často zneužívána, zvláště je-li třeba učinit nepopulární rozhodnutí. Má-li projektový tým k dispozici jen omezené množství finančních prostředků, které nedovolí zahrnout do projektu všechny drobné farmáře v dané oblasti, je nasnadě, že budou vybráni ti, kteří jsou otevření změnám a spíše tak zaručí úspěch projektu. Rozlišování mezi tradičním a moderním tak plní dvě doplňkové funkce: nabízí jednoduché zdůvodnění selhání rozvojových projektů zvláště pro ty aktéry, kteří preferují technické řešení problémů a pomáhá vyřešit nelehká rozhodnutí, komu bude pomoc určena (Crewe a Harrison, 2005: 234).

Za překážku rozvoje mohou však kulturu označovat i sami příjemci rozvojové pomoci, kterým je daná kultura vlastní. Ze setkání s místními zaměstnanci rozvojových projektů v Afghánistánu či Bangladéši vím, že lokálně najmutí manažeři často přejímají přesvědčení svých zahraničních kolegů a nadřízených reprezentujících dárcovskou instituci. Nejenže se brzy naučí jazyk „rozvojářů“ a pochopí, která klíčová slova a fráze mají donoři rádi, ale také sami uvěří, že zahraniční technologie jsou nejlepším a jediným možným řešením. Jestliže v rozvojových intervencích převládají západní technologie ignorující místní inovace, není chyba vždy jen na straně donorů.

Nicméně v roce 2002 (tedy osmnáct let po prohlášení Petera Worsleyho a sedm let poté, co UNESCO vydává zprávu *Our Creative Diversity*) svolává Světová banka konferenci věnující se tématu role kultury v rozvoji a symbolicky tak uznává její důležitost. Konference vedla k sestavení mezioborové publikace, na níž se podíleli prominentní antropologové Arjun Appadurai, Mary Douglas, Stephen Gudeman, Keith Hart a další. Iniciativa Světové banky signalizovala potřebu posunu od zavádějícího, ale stále vlivného konceptu „kultury chudoby“ (*culture of poverty*) či od označování kultury coby překážky ekonomického rozvoje a odstranění chudoby.

8. ANTROPOLOGIE „SLUŽKA KOLONIZACE“

V předchozí kapitole jsem nastínila roli kultury v rozvojovém diskurzu a také proč se stále do jisté míry od antropologů přizvaných k účasti na rozvojovém projektu očekává, že porozumí místní kultuře a následně pomohou realizátorům projektu ji překonat. Kořeny tohoto pojetí role antropologie je třeba hledat v období kolonialismu. V roce 1929 představuje Malinowski koncept aplikované antropologie, která měla hrát významnou roli právě při správě kolonií (Ferguson: 2005, Edelman a Haugerud: 2005). Někteří proto považují antropologii za „služku kolonialismu“, potažmo „služku imperialismu“. Podle zastánců této myšlenky vzniká antropologie jako odpověď na potřeby koloniální správy. I když budeme méně radikální, zůstává nasnadě otázka, nakolik kolonizace ovlivnila antropologii tím, že usměrňovala její akademický zájem. Jejich spojení je v každém případě charakterizováno vztahem aktéra disponujícího znalostmi s aktérem disponujícím mocí.

Britská koloniální správa byla v meziválečném období ovlivněna doktrínou tzv. dvojího mandátu¹¹, který sestával jak z požadavku na rozvoj Afriky (myšleno na efektivní využívání ekonomických zdrojů Afriky, které její obyvatelé nedokážou tak dobře využít), tak na podporu rozvoje afrického obyvatelstva. Postupný rozvoj africké společnosti měl probíhat za udržení původního společenského a politického systému a za zapojení vybraných místních obyvatel do středně důležitých pozic v hierarchii koloniální správy. Britové se domnívali, že se takto vyhnou problémům, se kterými se potýkala britská správa v Indii.

V samotné Velké Británii se utvořily dva odlišné názorové proudy na řešení africké problematiky. První měl za to, že k rozvoji Afriky může dojít jen prostřednictvím bílých osadníků. Druhý názorový proud upozorňoval na nadřazenost práv původních obyvatel a na možné nepokoje spojené s vyvoláním ekonomických změn (Estoile, 1997: 349). Obhájci práv původních obyvatel byli úspěšnější a britská koruna si tak kladla za povinnost chránit práva domorodých obyvatel. Na druhou stranu postavení původních obyvatel bylo terčem kritiky koloniálního systému jak v Evropě, tak ve Spojených státech a v kontextu definování zájmů domorodého obyvatelstva se postupně dostávají ke slovu antropologové, jejichž terénní výzkum by mohl přinést užitečné poznatky.

¹¹ Pojmenování pochází ze zprávy barona Fredericka Lugarda *Dual Mandate in British Tropical Africa* (1922).

Myšlenka dvojího mandátu spojená s hájením práv původních obyvatel byla zvláště oblíbená v reformistických protestantských kruzích. Protestantští misionáři si uvědomovali riziko morálního kolapsu kolonizované společnosti narušené evropským vlivem, a volali proto po respektování místních tradic a kultury. Jejich požadavky se do velké míry týkaly oblasti vzdělávání, které mělo být ve větší míře uzpůsobeno místním specifickým. V roce 1923 ustavuje britská vláda tzv. Poradní výbor pro vzdělávání v britské rovníkové Africe (*Advisory Committee on Education in British Tropical Africa*). Tento orgán, tvořený převážně misionáři, byl předchůdcem Mezinárodního institutu afrických jazyků a kultur (*International Institute of African Languages and Cultures, IIALC*)¹², který byl založen o tři roky později. Prostřednictvím tohoto institutu se mohli akademici účastnit politických debat na téma správy kolonií. Do koloniální politiky vstoupili nejdříve v oblasti vzdělávání, přičemž postupně pronikali i do sféry sociální a ekonomické. Dnes by se jejich působení dalo označit za technokratické, protože technické postupy založené na objektivních znalostech tehdy nahradily nepřesné a vzrušené řešení politických problémů (Estoile, 1997: 351). Kvůli zaměření na vzdělání kladl IIALC důraz nejdříve na lingvistické expertízy, které měly podpořit vzdělávací aktivity v domorodých jazycích, brzy se však do centra pozornosti dostávají antropologové. V roce 1929 představuje Bronislaw Malinowski, tehdy profesor sociální antropologie na *London School of Economics*, ambiciózní projekt zahrnující správní reformu a zároveň program vědecké revoluce, který Malinowski nazval *The Rationalization of Anthropology and Administration*. Antropologie se měla stát aplikovanou a jako taková sloužit coby vědecké rámě koloniální správy studující populaci, sociální uspořádání, rodinné vztahy, právo, ekonomii a politiku v podobě, v jaké fungují v primitivních společnostech (Malinowski, 1930).

Evolucionistický a difuzionistický přístup tak Malinowski nahradil funkční a sociální antropologií, která nenazírá na primitivní společnosti jako na relikvie přeživší z minulosti, ale zkoumá je z pohledu jejich současné existence. Stejně tak Malinowski navrhnul zvědečtění problémů, kterým čelila koloniální správa. Administrátor vyzbrojený objektivní znalostí sociálních jevů by se tak namísto vyjednávání mezi skupinami představujícími různé zájmy mohl naplno věnovat racionálnímu řízení, které Malinowski nazývá „vědecké vedení koloniální spolupráce“ (citováno dle: Estoile, 1997: 352).

¹² Dnes fungující pod názvem International African Institute.

Malinowského vize se povětšinou setkala u koloniální elity s pozitivním přijetím. Tak například generál Jan Christiaan Smuts, jihoafrický premiér, zakladatel Společnosti národů (předchůdkyně OSN), ale také stoupenec apartheidu, ještě téhož roku na přednášce v Oxfordu zdůrazňoval, že pro primitivní obyvatele tvoří jejich náboženství, zákony, společenské zvyky a instituce komplexní systém, který ztrácí na rovnováze, je-li jakákoliv jeho část narušena. Smuts kritizoval dřívější praktiky koloniální správy vedoucí k oslabení původních tradic a vyzdvihoval užitečnou roli antropologie, která pomáhá zachovat přirozený sociální systém (Estoile, 1997: 352).

Představa zapojení znalostí ze společenskovedních oborů do řešení sociálních problémů vzbudila zájem také u Rockefellerovy nadace, která v roce 1931 zafinancovala pětiletý výzkum realizovaný odborníky z IALC, který byl zaměřen na integraci afrického kontinentu do světové ekonomiky se zachováním soudržnosti africké společnosti. Na výzkumu se podíleli převážně Malinowského spolupracovníci, např. Lucy Mair či Margery Perham. Katedra antropologie na *London School of Economics* byla v roce 1934 přejmenována na Katedru antropologie a koloniálních studií. Vývoj vztahu antropologie a rozvoje lze ilustrovat právě na kariéře Lucy Mair, která začínala jako Malinowského studentka zapojená do výzkumu IALC v Ugandě. Od roku 1932 přednášela na *London School of Economics* předmět nazvaný *The Place of Anthropology in Colonial Studies*, který byl v roce 1956 přejmenovaný na *Applied Anthropology*. V témže roce vydává publikaci *Studies in Applied Anthropology*, která však když vychází ve stejné podobě v roce 1969, tak se již jmenuje *Anthropology and Social Change*, až nakonec v roce 1984 vychází přepracovaná verze pod názvem *Anthropology and Development*.

Kromě IALC a Malinowského semináře na *London School of Economics*, který kromě studentů navštěvovali také úředníci koloniální správy či bývalí misionáři, měl na utváření koloniální politiky výrazný podíl také *Royal Institute of International Affairs*, dnes známý jako Chatham House. Ten představoval jakýsi neformální diskusní klub pro příslušníky britského establishmentu. V roce 1938 vydává Chatham House za finančního přispění americké Carnegieho nadace osmisetstránkový sborník *African Survey*, jehož editorem je Lord Hailey. Zatímco ve zprávě Fredericka D. Lugarda *Dual Mandate in British Tropical Africa* z roku 1922, která se stala jakousi biblí koloniální správy, není o antropologii ještě zmínka, v *African Survey* vydané o šestnáct let později, hrála již antropologická znalost při správě kolonií klíčovou roli. Britská vláda spatřovala její přínos

v rovině sociální (zkoumající společenské jevy, nikoliv biologické), funkční (vysvětlující fungování současných společností namísto historických rekonstrukcí) a praktické (řešící praktické problémy vědeckým přístupem). Studie identifikovala problémy, kterým britská správa v Africe čelila, jako sociální (a kulturní), nikoliv rasové. Pokud by „zaostalost“ domorodého obyvatelstva byla biologického či genetického původu, pak by jakékoliv rozvojové aktivity byly zbytečné. Pokud však má charakteristika africké společnosti kulturní a sociální kořeny, pak je rozvojová snaha oprávněná, a to zvláště v oblasti vzdělávání.

Benoît Estoile je toho názoru, že zapojení antropologů mělo zčásti legitimizovat působení koloniální správy. Mocenská pozice administrátora byla v očích „bílého“ obyvatele Afriky ospravedlňována jeho agendou - prací s domorodým obyvatelstvem. Proto investice do poznávání světa primitivních obyvatel podporovaly legitimitu koloniální správy. Obdobnou roli plnil například také výzkum Charlese a Brendy Seligmanových, které si najala súdánská vláda v letech 1909 až 1910, 1911 až 1912 a 1921 až 1922 pro zmapování kmenů v oblasti jižního Súdánu. Výzkum byl dokončen v třicátých letech Seligmanovým studentem Edwardem Evans-Pritchardem, který si později postěžoval, že jej (stejně jako jeho učitele) představitelé koloniální správy nikdy nezapojili do řešení problémů s domorodým obyvatelstvem, ale jejich role byla omezena pouze na mapování etnických skupin (Estoile, 1997:357).

Nicméně řada antropologů byla zaměstnána na pozici koloniálních správců jednotlivých oblastí. Význačné místo mezi nimi zaujímá Robert Sutherland Rattray, jehož životní dráha je bezesporu pozoruhodná. Syn zchudlých skotských osadníků utekl ze školy, aby se mohl zapojit do búrských válek. Poté se živil jako obchodník a lovec divoké zvěře, naučil se několik afrických jazyků a coby antropolog amatér začal v Ghaně studovat zvyky domorodých obyvatel. Posléze nabídl své služby britské koloniální správě a stává se prvním „vládním antropologem“ v Africe. Během svého působení vytvořil řadu ceněných studií o ašantské kultuře (Machin, 1998: 14).

Základy antropologie byly brzy považovány za součást technického vzdělání vysoce postavených úředníků koloniální správy. Výcvikový program pro koloniální administrátory, který nabízely univerzity v Oxfordu a Cambridge, zahrnoval od roku 1926 také základní kurz antropologie. V řadě britských kolonií byli úředníci motivováni prostřednictvím bonusového systému ke studiu domorodých jazyků a kultury. Univerzita

v Kapském Městě pak od roku 1924 otevírala pravidelné letní kurzy určeném právě koloniálním úředníkům¹³. S narůstající antropologickou kompetencí vládních úředníků dochází k drobnému oslabení role akademických antropologů, nikoliv však do té míry, aby to vedlo k rivalitě mezi administrátory a akademiky či ke snížení respektu jedné skupiny vůči druhé. Což bylo do velké míry dáno propojením Malinowského s Rockefellerovou nadací, která nadále štědře sponzorovala výzkumy realizované v Africe jeho studenty. Těm byl takto umožněn přístup k terénním výzkumům, aniž by byli závislí na koloniální správě.

Ustavení Rhodesova-Livingstonova institutu v Severní Rhodésii (dnešní Zambie) v roce 1938 bylo dalším pokusem využít antropologickou disciplínu. Guvernér Severní Rhodésie, Sir Hubert Young, ospravedlňoval zřízení výzkumného centra zaměřeného na sociální antropologii vírou, že zapojení expertů do řešení ekonomické a politické budoucnosti dvou komunit (původního obyvatelstva a bílých osadníků) sníží rasové napětí. Jeho prvním ředitelem se na doporučení Lorda Haileyho a Fredericka D. Lugarda stal Malinowského žák Godfrey Wilson¹⁴.

Důraz na aplikovanou antropologii byl pro ustavení britské antropologie v třicátých letech klíčový, přestože všichni nesdílejí Malinowského nadšení. Například jeho žák Edward Evans-Pritchard¹⁵ varoval před zneužitím antropologického výzkumu k politickým záměrům. Evans-Pritchard volá po vytvoření dělící čáry mezi „čistou“ a aplikovanou antropologií, která se v Malinowského výzkumech setřela. Vědecké problémy by měly být odlišeny od praktických zájmů úřadů, které by měly k řešení otázek blízkých antropologii využívat antropologů zaměstnaných přímo uvnitř správních institucí. S rozvojem antropologické disciplíny na univerzitní půdě nabývá Evans-Pritchardovo stanovisko na oblibě.

Diskuze na toto téma ožila opět v sedmdesátých letech v rámci reflexe role antropologie v koloniální správě. V té době měla již sociální antropologie vybudovanou pevnou pozici na akademické půdě. Někteří argumentují, že poznatky antropologů nehrály až tak velkou roli a že jejich vhlad byl koloniální správou z velké části ignorován. Podle

¹³ Vzdělávací instituce pro pracovníky koloniální správy se však datují již od konce 19. století. Například v Paříži vzniká v listopadu 1889 *École colonial* (dnešní *École Nationale d'Administration* - ÉNA) a počátkem dvacátého století je také na Sorboně zahájen bezplatný kurz koloniálních studií (Rist, 2006: 56).

¹⁴ Wilsonovy výzkumy, které prováděl v Severní Rhodésii v třicátých letech, prokázaly, že průmyslové a urbanizační změny vzniklé v důsledku britské koloniální politiky, narušily sociální stabilitu zambijského venkova (více v kapitole nazvané Antropolog v roli antagonistického pozorovatele rozvoje).

¹⁵ Evans-Pritchard měl zřejmě k opatrnému stanovisku své důvody, neboť v průběhu druhé světové války působil jako politický pracovník britské vojenské správy v libyjské Kyrenaice (Soukup, 2000: 112).

jiných zase antropologové naopak zdůrazňovali negativní dopady koloniální správy a byli tak „šampióny kolonizovaných“. Spojování antropologie s koloniální správou zůstalo stigmatem, které bylo třeba potlačovat v zájmu zachování důstojného postavení disciplíny v akademickém světě, zároveň však bylo využíváno k interním bojům – k útoku na institucionální a intelektuální hegemonii těch, kteří antropologii stále ovládali a kteří se na koloniální správě aktivně podíleli.

9. ROZVOJOVÁ ANTROPOLOGIE VS. ANTROPOLOGIE ROZVOJE

Rozpor Malinowského s Evans-Pritchardem nastíněný v předchozí kapitole, odráží ambivalentní vztah antropologie a rozvoje, který jej doprovází dodnes. Na jedné straně antropologové spolupracují s rozvojovými aktéry a dokazují, že antropologická disciplína může realizátorům rozvojové intervence mnoho nabídnout, na straně druhé existuje nemálo antropologů, kteří koncept rozvojové intervence kritizují a považují jej za nešťastný po stránce etické i politické. Tento rozpor vyústil koncem osmdesátých let k rozlišení dvou různých postojů antropologie k rozvoji: rozvojové antropologie a antropologie rozvoje. První koncept zahrnuje činnost antropologů, kteří navrhují, realizují či hodnotí programy řízené změny, zvláště programů zaměřených na potírání chudoby v rozvojových zemích. Podílejí se tak na rozvojových programech multilaterálních a bilaterálních institucí, nevládních organizací i soukromých konzultantských společností. Někteří akademičtí antropologové pracují pro rozvojové instituce na částečný úvazek či jako konzultanti pro jednotlivé projekty, čímž stírají hranice mezi akademickou a aplikovanou antropologií.

Druhý koncept představuje antropology, kteří analyzují smysl a dopady ideje rozvoje a zpravidla zaujímají kritické stanovisko vůči rozvojovému průmyslu (Edelman a Haugerud 2005, Grillo 1997, Lewis 2009). Není náhodou, že pozornost věnovaná roli antropologie v rámci rozvojového diskurzu narůstá právě v osmdesátých letech, kdy britská a americká antropologie prochází obdobím reflexe a postmoderny. Je poukazováno, že antropologové sami konstruují data, která přináší v rámci antropologického výzkumu a předmětem zkoumání by proto měl být tento proces vytváření dat sám o sobě. Pozornost se zaměřuje na formu sběru dat, na antropologa coby jejich autora ovlivněného historickými, politickými, kulturními a sociálními podmínkami a na vztah antropologa a subjektu jeho zkoumání. Do tohoto období je kladen vznik antropologie rozvoje, která zaměřuje svou pozornost na rozvoj coby kulturní, ekonomický a politický proces. Rozvoj zkoumaný z pohledu sociálního antropologa tak zpravidla představuje řízenou sociální a ekonomickou změnu nazíranou v současném kontextu (Grillo 1997: 2).

V následujících kapitolách rozvedu oba koncepty zapojení antropologa do rozvojového diskurzu, přičemž použiji terminologii Davida Lewise, který rozlišuje mezi antropologem zdráhavým účastníkem a antropologem v roli antagonistického pozorovatele. První kategorii však poněkud upravím, abych mohla začlenit také

antropology, kteří se až tak nezdráhají zapojit se aktivně do rozvojového diskurzu. Budu tedy rozlišovat mezi antropologem aktivním účastníkem (rozvojový antropolog) a antropologem v roli antagonistického pozorovatele (antropologem rozvoje), který je zpravidla charakterizován kritickým odstupem a nelibostí vůči ideji rozvoje a motivaci těch, kdo rozvojovou intervenci prosazují a realizují. V postmoderním či poststrukturalistickém kontextu konce dvacátého a počátku jedenadvacátého století je rozpor mezi těmito různými pohledy čím dál víc patrný (Gardner a Lewis, 2005: 352).

Řada antropologů však hranici mezi uvedenými koncepty stírá snahou nalézt alternativní řešení potírání chudoby, přičemž čerpají zkušenosti z vlastní spolupráce s rozvojovými institucemi. Příkladem jsou Katy Gardner a Dawid Lewis, spojující praktickou zkušenost s rozvojovými projekty s kritickým náhledem na rozvojovou intervenci. Gardner a Lewis vidí roli antropologie coby „spojnice mezi teoretickou znalostí a praktickou činností - antropologové zapojení do rozvojových aktivit tak mohou smysluplně prospívat prostředí, ve kterém pracují, aniž by se vzdali kritické reflexe své činnosti a rozvoje jako celku“ (citováno dle: Gardner a Lewis, 2005: 354-355).

Kromě uvedené dichotomie však Lewis definuje ještě třetí typ reprezentovaný dlouhodobou snahou antropologů promlouvat ve jménu marginalizovaných či chudých rozvojového světa (Lewis, 2005: 480). Takovýto přístup označuje Václav Soukup za advokátní antropologii využívající antropologické poznatky ve prospěch nárůstu moci a sebeurčení jednotlivých kultur. Advokátní antropologie má pak velice blízko k tzv. akční antropologii, která požaduje řešení sociokulturní změny z perspektivy a v zájmu zkoumané populace (Soukup, 1996: 19). Pozornost mé práce je však zaměřena na rozvojovou antropologii¹⁶, kde antropolog hraje roli aktivního účastníka a antropologii rozvoje, stavící antropologa do role kritika reflektujícího dopady rozvojové intervence.

¹⁶ Václav Soukup nazývá tuto oblast antropologické disciplíny „správní antropologií“ (Soukup, 1996: 18).

10. ANTROPOLOG V ROLI AKTIVNÍHO ÚČASTNÍKA

Antropologové si od počátku uvědomovali, že kontakt primitivních obyvatel s představiteli západní civilizace poznamená jejich tradiční kulturu. Na druhou stranu bylo zřejmé, že antropologie se může uplatnit v naplňování státních zájmů spojených s příslušníky primitivních kultur - a tím také získat svůj podíl na finančních prostředcích na tyto aktivity určené.

Ve čtyřicátých letech 20. století byli akademičtí antropologové přizváni k plánování rozvojové pomoci Spojených států, zvláště během presidentského období Harryho Trumana, který zahájil koncept rozvojové asistence (viz. kapitola Paradigma modernizace). K řešení této problematiky bylo v době jeho presidentování ustaveno hned několik nových institucí a agentur, kde našli antropologové uplatnění. Nutno však dodat, že jejich reálný dopad na rozvojovou teorii a praxi byl zastíněn nastupující rozvojovou ekonomikou. Právě v porovnání s ekonomy či inženýry neměli antropologové v administrativní hierarchii rozvojových institucí příliš vysoký status. Přílišného respektu se jim nedostávalo ani u vlastních akademických kolegů. Status představitelů aplikované antropologie nebyl ve Spojených státech či Velké Británii nijak vysoký a na mnoha univerzitách převládal názor, že v aplikované antropologii se uplatňují spíše ti druhořadí antropologové, zatímco ti prvotřídní pracují na vznešenějších tématech, která si sami zvolí za předmět výzkumu (Gardner a Lewis, 1996: 35-36). Mimochodem dichotomii mezi aplikovanou a teoretickou antropologií kritizoval již Bronislaw Malinowski, který upozorňoval, že „v určitých kruzích bohužel stále panuje silné, ale mylné přesvědčení, že aplikovaná antropologie se v zásadě liší od teoretické či akademické antropologie“ (citováno dle Edelman a Haugerud, 2005: 40).

V polovině sedmdesátých let dochází ke změně orientace rozvojových programů od technologického řešení problémů k vyvolání sociální a kulturní změny vyžadující bližší kontakt s recipienty a antropologové se tak opět dostávají ke slovu. Nové příležitosti pro antropologickou disciplínu navíc přinesla narůstající byrokratizace rozvojového průmyslu. Zatímco v roce 1974 působil v americké agentuře pro mezinárodní rozvoj USAID pouze jeden antropolog zaměstnaný na celý úvazek, v roce 1977 stoupl jejich počet na 22 a počátkem devadesátých let již dosáhl počtu 66 představitelů antropologické disciplíny, přičemž další stovka odborníků spolupracovala s USAID na konzultantské bázi. Světová

banka najímá svého prvního antropologa v polovině sedmdesátých let (zatímco Světová zdravotnická organizace již v roce 1950) a v polovině devadesátých let již zaměstnává padesát až šedesát odborníků zaměřených na rozvojovou antropologii a sociologii, se stovkami dalších spolupracujících formou krátkodobých kontraktů. V polovině osmdesátých let již působilo více amerických antropologů mimo akademickou sféru než v jejím rámci, ačkoliv v polovině devadesátých let se počet absolventů antropologie, kteří našli uplatnění mimo akademickou půdu ustálil na 30 % (Edelman a Haugerud, 2005: 41). Řada akademických antropologů se začne zajímat o rozvojový diskurz až během svého působení v terénu, kdy v rámci terénních výzkumů přijdou do kontaktu s rozvojovými aktivitami.

Ve Velké Británii, skandinávských zemích či v Holandsku není hranice mezi rozvojovou antropologií a akademickou sférou v porovnání se Spojenými státy tak přísná. Ve Velké Británii mají prestižní mezioborové instituce zaměřené na rozvoj¹⁷ velmi úzké vazby na akademickou sféru stejně jako na největší vládní rozvojovou agenturu DFID. Obdobné mezioborové programy zacílené na rozvoj jsou ve Spojených státech velmi vzácné. Omezený rozpočet britských univerzit navíc motivuje některé vědce k volbě témat, jejichž výzkum může být financován rozvojovými agenturami. Oproti tomu USAID v devadesátých letech výrazně snížil finanční podporu sociálních výzkumů prováděných pod akademickou hlavičkou a potřebné výzkumy zadává spíše odborníkům pracujícím pro soukromé konzultační společnosti či nevládní organizace. Takovou je například neziskový *Institute for Development Studies* fungující od poloviny sedmdesátých let v Binghamtonu ve státě New York pod vedením antropologů, jako jsou David Brokensha, Michael Horowitz či Thayer Scudder. Jejich institut realizuje výzkumné projekty financované Světovou bankou, FAO, USAID, UNDP, Fordovou nadací, OECD, Mezinárodním fondem pro rozvoj zemědělství (IFAD) a Meziamerickou rozvojovou bankou (IADB). Kromě dodávek společenskovedních expertíz rozvojovým agenturám vydává institut množství publikací a informačních zpravodajů a věnuje se školení nových expertů s důrazem na výzkumníky pocházející ze zemí, které jsou příjemci rozvojové pomoci.

Rozvojovou antropologii ve Spojených státech do velké míry utvářejí profesní sítě a organizace jako například *Society of Professional Anthropologists, Washington*

¹⁷ Např. Institut rozvojových studií na University of Sussex, Institut pro rozvojovou politiku a management na Manchesterské univerzitě, Queen Elizabeth House na univerzitě v Oxfordu či Institut rozvojových studií na London School of Economics.

Association of Practicing Anthropologists či *National Association for the Practice of Anthropology* (NAPA). NAPA vznikla v roce 1984 jako buňka v rámci *American Anthropological Association*. Její členové se podílí jak na mezinárodních rozvojových projektech, tak na zakázkách americké vlády zaměřených na sociální problematiku Spojených států. V Latinské Americe je rozlišení mezi aplikovanou antropologií a její akademickou podobou velmi nepatrné. Polarizace mezi teorií a praxí je zde, stejně jako v mnoha jiných oblastech světa, považována za „luxus“.

Následující kapitoly bych ráda doprovodila případovými studii, které mi pomohou přiblížit zvolenou tematiku. První studie demonstruje využití antropologických znalostí při státem řízené akulturaci v Mexiku.

10.1. Případová studie: Eugenická akulturace (Mexiko)

V lednu 1939 navštívil mexický antropolog Manuel Gamio okolí města Matamoros v oblasti Tamaulipas na hranici Mexika a Spojených států, aby zhodnotil úspěch rozvojového projektu nazvaného *Valle Bajo Río Bravo*, který nedaleko hranic se Spojenými státy realizovala mexická federální vláda. V předchozích čtyřech letech zde prezident Lázaro Cárdenas investoval velké množství finančních prostředků do výstavby zavlažovacího a protipovodňového systému v povodí řeky Río Bravo¹⁸, kde byla takto vytvořena úrodná zemědělská oblast vhodná pro pěstování bavlny. Podpora zemědělské produkce v oblasti měla vyřešit sociální problémy spojené s ekonomickou krizí v třicátých letech, která způsobila masivní návrat mexických emigrantů ze Spojených států. Gamio byl pověřen zpracováním studie o environmentálních a sociálních podmínkách v Matamoros. Jeho studie sloužila jako vodítko pro osídlování nově upravené zemědělské oblasti navrátilci z USA. Ve studii Gamio uvádí: „Navrátilci ze Spojených států se u místní populace setkají s vyšší kulturní úrovní, než je běžná v jiných částech země. Není proto důvod k obavám, že by pod vlivem nového sociálního prostředí kulturně degradovali. Jako příklad vysoké materiální úrovně místní populace můžeme uvést všeobecné používání bot, spodního prádla, lůžek apod. Běžná strava obsahuje pšeničné placky a maso [...] Fyzické vzezření mužů, žen a dětí dokladuje lepší biologický vývoj než je obvyklé v jižním či středním Mexiku“ (citováno dle Casey Walsh: 2004, 118).

O třináct let později, roku 1952, publikuje Gamio studii reflektující enormní úspěch projektu *Valle Bajo Río Bravo*. Rozvoj oblasti byl podle Gamia podpořen kulturní a biologickou vyspělostí původních i nově příchozích obyvatel¹⁹. Obdobné rozvojové projekty spojené s vybudováním zavlažovacího a protipovodňového systému, které byly realizovány v oblasti Valle de Mezquital ve středním Mexiku, nebyly tak úspěšné. Důvodem neúspěchu bylo podle Gamia složení obyvatelstva, které ve Valle de Mezquital tvořili hlavně původní domorodí obyvatelé. Oproti tomu noví osídlenci na severu země pocházeli z vesnických komunit v oblastech Tamaulipas a Coahuila, které nebyly v minulosti obydleny Indiány. Obyvatelé Tamaulipas a Coahuila byli proto po stránce

¹⁸ Na texaské straně hranic je známá pod názvem Rio Grande

¹⁹ Jednalo se převážně o Mexičany původem ze severovýchodu země, kteří utíkali do Spojených států před nepokoji způsobenými mexickou revolucí (1910–1920).

rasové, kulturní a psychologické považování za kreoly (*criollos*)²⁰. Navíc fyzická způsobilost, pracovní návyky a vědomosti Mexičanů, kteří pracovně pobývali ve Spojených státech, byly podle Gamia na vyšší úrovni než u ostatních přesídlenců. Reemigranti měli tudíž pozitivní vliv na společenský a ekonomický rozvoj Mexika a mohli by proměnit hraniční oblasti Mexika (případně celou zemi) v politicky stabilní, ekonomicky prosperující, evropštější a „bělejší“ region.

Gamiovy závěry však nebyly podloženy žádným seriózním výzkumem a nezohledňovaly také výjimečně příznivé podmínky na světových trzích s bavlnou v čtyřicátých a padesátých letech, které do velké míry ovlivnily úspěch projektu *Valle Bajo Río Bravo*. Přesto chybný koncept vykonstruovaný Manuelem Gamiem ovlivnil rozhodnutí mexické vlády investovat do rozsáhlých zavlažovacích projektů na severu země a nově upravené zemědělské oblasti osídlovat navrátilci ze Spojených států. Při kolonizaci se vláda řídila přesvědčením, že Mexičané pocházející z oblastí, kde nedošlo k výraznému míšení s indiánským obyvatelstvem, jsou kulturně, ekonomicky a rasově vyspělejší než populace ve středním a jižním Mexiku. Státní programy na budování zavlažovacích zařízení a kolonizaci příhraničních území tak zhmotnily ideu, že sever Mexika je vyspělejší a „bělejší“ než jiné části země.

Příklad Manuela Gamia prezentuje tehdy populární koncept akulturace se socioekonomickou i biologickou dimenzí, který představuje evolucionistickou ideu rozvoje. Myšlenka, že akulturace má biologické příčiny a následky a může být řízena státem, stála u zrodu rozvojového projektu, který u hranic se Spojenými státy realizovala mexická vláda. Při sledování ideového a institucionálního propojení mezi Mexikem a Spojenými státy počátkem dvacátého století je zřejmé, že obavy z masové migrace z periferie do center nejsou typické jen pro dnešní globalizovanou dobu, ale existovaly mnohem dříve. Tehdejší a současná debata o migraci se však liší mírou otevřenosti rasového diskurzu, který je její součástí.

Myšlenky Manuela Gamia o integrálním kulturním, sociálním, ekonomickém a biologickém rozvoji jsou ovlivněny Franzem Boasem, který byl jeho profesorem na Kolumbijské univerzitě. Franz Boas, Manuel Gamio a mnoho dalších antropologů v Mexiku a Spojených státech sdílelo přesvědčení vycházející z osvíceneckého humanismu a

²⁰ Potomci španělských přistěhovalců

Lamarckova evolučního myšlení devatenáctého století, podle kterého jsou environmentální faktory klíčové pro biologický a kulturní rozvoj lidského jedince.

Gamio i Boas prosluli snahou využívat poznatky z antropologie k řešení aktuálních sociálních problémů a oba měli do jisté míry vliv na státní politiku v otázkách migrace. V době, kdy Manuel Gamio končil studium na Kolumbijské univerzitě, Franz Boas připravoval svůj útok proti vědeckému rasismu. Opíral se o vlastní výzkum z roku 1908, ve kterém prokázal, že tělesné konstituce dětí imigrantů se mění pod vlivem prostředí, ve kterém vyrůstají. V antropometrickém výzkumu zahrnujícím 18 tisíc osob se Boas zaměřil na rozdíly v rozměrech lebky imigrantů a jejich dětí narozených před příchodem do Spojených států i po něm. Zjistil, že tvar lebky dětí narozených ve Spojených státech se liší od lebky jejich rodičů, a prokázal tak, že lidé různých typů (vyhýbal se pojmu rasa), podléhají v novém prostředí biologickým změnám (Sosna, 2004). Důrazem na vnější faktory v biologickém rozvoji Boas zpochybnil princip dědičnosti, o který se opíraly teorie rasové nadřazenosti. Přestože Gamio převzal Boasovu kritiku rasových předsudků, centrálním tématem jeho rozvojové antropologie zůstává evoluční koncept rasových typů²¹. Domnívá se, že původní obyvatelé jsou vlivem staletého socioekonomického útlaku biologicky méněcenní. Zůstává však u myšlenky vlivu vnějšího prostředí na vývoj člověka, aby zdůraznil potřebu státem řízeného vlivu na formování fyziologie a kultury obyvatel Mexika, v čemž měli vládě pomáhat antropologové.

Na rozvojových aktivitách realizovaných mexickou vládou na základě Gamiových poznatků je dobré všimnout si následujícího. Za prvé, rozvojové myšlenky a činy jsou stejně tak reaktivní jako proaktivní, jde o politickou a intelektuální snahu odstranit sociální problémy a řídit produktivní síly. Migranti byli navíc s ohledem na narůstající revoluční nálady počátku dvacátého století považováni za politickou hrozbu pro rozvoj Mexika. Za druhé, rozvojová intervence vyžaduje privilegovaného zprostředkovatele zodpovědného za řízení historické změny, kterým je zpravidla stát. A myšlenka rozvoje leží v centru procesu formování státu. Přemísťování pracovní síly a občanů státu je zájmem státu, který tím často sleduje kontrolu pohybu migrantů tak, aby byli více produktivní a představovali menší politickou hrozbu. Mexická vláda předpokládala, že rozvoj státu závisí na přeměně navrátilivších se migrantů a námezdních rolníků bez vlastní půdy na drobné, politicky stabilní zemědělce, patřící k střední třídě.

²¹ Franz Boas stanovil s výhradami pouze dvě rasy.

11. ETICKÁ OTÁZKA VYUŽITÍ ANTROPOLOGICKÝCH ZNALOSTÍ

Debatu nad etickou otázkou využití antropologických znalostí se pokusil zahájit ve Spojených státech Franz Boas, který coby vyhlášený pacifista veřejně kritizoval americkou vládu za zneužití čtyř antropologů pro špionážní aktivity v Kolumbii. Boas tyto antropology osobně odsoudil a odmítl je považovat za skutečné vědce (Soukup, 2000: 46). V otevřeném dopise adresovaném týdeníku *The Nation*, který byl pod názvem „Vědci jako špióni“ otištěn 20. prosince 1919, kritizoval Boas prezidenta Wilsona a odsuzované antropology, kteří zneužívali své vědecké identity pro špionážní aktivity. V dopise Boas rozlišuje mezi vojáky, diplomaty, politiky a obchodníky, u kterých je omluvitelné, postavili vlasteneckou oddanost nad obyčejnou slušnost a zachovávají se jako zvědové a mezi vědci, pro které je základním krédem služba pravdě. „Ten, kdo zneužije vědu jako zástěrku pro politickou špionáž, kdo se snížil k tomu, že předstoupí před zahraniční vládu jako výzkumník a žádá pomoc při údajném výzkumu, aby napomáhal politickým intrikám, prostituje vědu neomluvitelným způsobem a ztrácí nárok být nazýván vědcem“ (citováno dle: Silverstein, 2004).

Reakce na Boasovo vystoupení byla rychlá a nekompromisní. Boas měl v té době v antropologických odborných kruzích dosti nepřátel, kterým se nezamlouvala jeho kritika evolucionistické doktríny nadřazenosti civilizované kultury. Někteří akademici proto čekali na záminku ke snížení jeho odborného kreditu a tou se stal otevřený dopis zaslaný týdeníku *The Nation*. Již 30. prosince 1919 se *American Anthropological Association* (AAA) veřejně distancovala od Boasova prohlášení a vyzvala Národní radu pro výzkum (*National Research Council*) a další vědecké instituce k zaujetí stanoviska vůči Franzi Boasovi. Boas byl vyloučen z vedení AAA a hrozilo mu také vyloučení ze samotné organizace, přestože pomáhal AAA před několika lety zakládat. Byl také donucen k ukončení členství v Národní radě pro výzkum. Smutný je na Boasově odsouzení především fakt, že byla potlačena snaha otevřít debatu nad etikou antropologů a nad propojením vědeckého poslání a politických machinací (Silverstein, 2004).

Tendence ke zneužití antropologické disciplíny pro politické účely byla zvláště silná v období studené války. Antropologové sbírali informace a šířili polopravdy či úplně lži ve službách amerických vládních institucí jako je *Office of Strategic Services*, *Office of Naval Intelligence* či *Office of War Information*. Např. výzkumy Williama Lessy, Thomase

Glasdwina, Davida Schneidera a Warda Goodenougha v Pacifiku byly financovány ze zdrojů *Office of Naval Research*. Snadno dostupné zdroje financování ovlivňovali směr, kterým se ubírala pozornost antropologů. Paul Friedrich, Clyde Kluckhohn, Talcott Parsons a Merle Fainsod tak na Harvardu vedli strategická interview s ruskými emigranty. Obdobně Geoffrey Gorer a Margaret Meadová zaměřili svou pozornost na studium obyvatel tehdejšího Sovětského svazu a Ruth Benedictová zase dokázala dobře využít znalosti japonské kultury (Price, 2003: 376). Pod vlivem nových možností financování řada antropologů nezaujala kritický postoj k teoretickému a praktickému využití antropologie ve vládních i nevládních službách. David Price uvádí příhodu z jara roku 1946, kdy se Ruth Benedictová pochlubila přátelům na večírku, že narazila na nové finanční zdroje. *Office of Naval Research* posléze zahájil behaviorální výzkum, ve kterém klíčovou roli hrála právě Ruth Benedictová. Její roční mzda po dobu trvání výzkumu se pohybovala ve výši 100 tisíc amerických dolarů, tedy o dost více než se v té době pohybovaly platy odborníků z Kolumbijské univerzity, kde Benedictová působila (Price, 2003: 377).

Téma využívání antropologických znalostí pro politické účely je velmi široké, abych se však vrátila k etické perspektivě, představím nejprve aféru Sánchez, která je ukázkou citlivosti odhalování nepopulárních témat a pak blíže projekt Camelot, který na dlouhou dobu zpochybnil působení amerických antropologů a psychologů v Latinské Americe.

11.1. Případová studie: Sánchezovy děti (Mexiko)

V roce 1961 publikuje Oscar Lewis studii o nemajetné mexické rodině pod názvem *The Children of Sánchez: Autobiography of a Mexican Family*. O čtyři roky později vychází její španělský překlad, který spouští ostrou vlnu kritiky v mexickém tisku a pohoršení veřejnosti. Lewisovi je vyčítáno, že prezentací rodiny Sánchezovy coby typických představitelů chudých obyvatel Mexika dává Mexičanům nálepku nejponíženějšího, nejubožejšího a nejodpornějšího národa světa, který může být spasen jen (severo)americkým prezidentem. Na Lewise byly dokonce podány soudní žaloby, protože při svém popisu mexické nejnižší vrstvy „použil obscénní jazyk a hanebné scény popsal až s morbidní detailností“ (citováno dle: Beals, 2006: 12). Lewisovi bylo zprvu vyčítáno využívání skrytého mikrofonu bez vědomí osob, které nahrával a poté zase, že žádné autentické nahrávky neexistovaly a že si je Lewis sám vytvořil. Po dvou měsících od vypuknutí aféry přichází mexický soud s osvobozujícím rozsudkem zdůvodněným prohlášením, dle kterého „studie nepředstavuje žádné nebezpečí pro mír a suverenitu země či její veřejnou morálku [...] Lewisovy knihy zaznamenávají naděje, nenaplněné tužby a vášně typické pro utrpení člověka v krutém a často frustrujícím světě“ (citováno dle: Beals, 2006: 14). Nutno přitom poznamenat, že v porovnání s realizátory níže popsaného projektu Camelot, si Lewis počínal velmi opatrně a vyhnul se krokům, které by mohly jeho odbornou práci zdiskreditovat. Netajil se cílem projektu ani zdroji jeho financování, dostatečně dbal na ochranu informátorů, spolupracoval s mexickými kolegy a ve svém týmu zaměstnal velký počet místních asistentů. Na problém narazil až v momentě, kdy dodržel další obecně doporučované pravidlo, kterým je publikace studie v jazyce hostitelské země.

Lewisova aféra ukazuje, nakolik nepřátelské reakce může vyvolat sociální výzkum odhalující citlivá témata. Beals je toho názoru, že kdyby byla studie sestavena mexickým autorem, dozajista by vyvolala mnohem radikálnější reakci, protože se otevřeně a zúčastněně zabývá problémem, který by mnozí mexičtí intelektuálové a vyšší vrstva společnosti rádi ignorovali (Beals, 2006: 14). Lewisův severoamerický původ však přidal xenofobním nacionalistům a kritikům Spojených států důležitou záminku k útoku na jeho práci.

11.2. Případová studie: Projekt Camelot (Chile)

Známější než Sánchezovy děti je aféra projektu Camelot kladoucího si za cíl studium násilných sociálních nepokojů a identifikaci preventivních postupů, pomocí kterých by mohly vlády zabránit následným politickým změnám. Projekt však skončil fiaskem a obviněním ze špionáže maskované za vědu. Podle kritiků projektu se měli výzkumní pracovníci spíše než vědeckému zkoumání věnovat plnění úkolů zadaných americkými vládními agenturami.

Idea projektu Camelot se zrodila roku 1963 v Americkém úřadu pro výzkum a rozvoj (*Army Office of Research and Development*), jehož sociální výzkumy měly přispět k porážení komunismu ve studené válce. Úřad se zabýval zkoumáním podmínek, za jakých docházelo v zemích tzv. třetího světa k revolučním nepokojům – a to zvláště v těch zemích, jejichž „národně osvobozenecý boj“ byl podporován Sovětským svazem (např. Kuba, Jemen či tehdejší Belgické Kongo).

Cílem projektu Camelot bylo dle jeho tvůrců „vytvořit model společenského systému, který by umožnil předvídat a ovlivňovat politicky významné aspekty sociálních změn v rozvojových zemích“ (citováno dle: Horowitz, 1967: 47). Mandát projektu tak přesně vystihuje tendenci Kennedyho administrativy využívat speciálních operací v potlačování revolucí podporovaných Sovětským svazem. Projekt byl financován prostřednictvím Organizace pro výzkum speciálních operací (SORO). Jednalo se o výzkumné středisko působící v rámci Americké univerzity ve Washingtonu. SORO zásobovalo americkou armádu manuály k psychologickým operacím či případovými studii z jihovýchodní Asie zabývajícími se využitím psychologické zranitelnosti nepřítele. Rovněž disponovalo obsáhlou sbírkou dat nazvanou *Counter Insurgency Information Analysis Center* (Herman, 1995: 155-156).

Projekt Camelot byl primárně zaměřen na Latinskou Ameriku, do budoucna se však počítalo s jeho rozšířením na Asii a Afriku. Na ambiciózním projektu se měli podílet psychologové, kulturní antropologové a sociologové. Mezi odborníky podílejícími se na jeho realizaci patřili prominentní sociologové Jessie Bernard, Lewis Coser či Neil Smelser. Národní akademie věd přislíbila vytvoření poradního orgánu (Herman, 1995: 157). Kdyby došlo k realizaci projektu v původně plánované podobě, jednalo by se o nejrozsáhlejší behaviorální výzkum v historii Spojených států. Ralph L. Beals přirovnává množství

výzkumníků zapojených do projektu k počtu fyziků a technických inženýrů, kterých bylo třeba k vyslání člověka na Měsíc (Beals, 2006: 7). Samotná realizace projektu byla rozdělena do několika fází. Nejdříve měly být prostudovány existující data týkající se vnitrostátních nepokojů. Již tento úkol vyžadoval zapojení řady behaviorálních vědců. Následně mělo být zpracováno 21 případových studií zabývajících se vnitrostátními nepokoji a realizováno pět terénních výzkumů s cílem určit předvídatelné indikátory nestability. Následně by byly výsledky výzkumu zpracovány v hloubkovou analýzu blíže neurčené země. Závěrečná fáze projektu pak měla potvrdit zjištění analýzy přenesením vytvořeného modelu na další zemi.

První případová studie měla být věnována Chile. K přípravě studie byl přizván také norský sociolog Johan Galtung, který nejenže účast v projektu odmítl, ale informoval o připravovaném projektu své chilské kolegy. Po Galtungově odmítnutí oslovila SORO Huga C. Nuttiniho, antropologa chilského původu působícího na Pittsburské univerzitě, který plánoval návštěvu Chile z osobních důvodů. Nuttini měl za úkol předběžně neformálně zjistit, jaký zájem by měli o účast v projektu místní odborníci v případě, že by výzkum probíhal právě v Chile. Vzhledem k neformální povaze Nuttiniho šetření nebyly o přípravě projektu formálně informovány chilské vládní instituce ani americké velvyslanectví v Santiagu de Chile. Při prezentaci projektu chilským kolegům však Nuttini zatajil jeho armádní pozadí, čímž rozpoutal mezinárodní aféru. Americkému velvyslanci v Chile byla zaslána protestní nota a chilský senát označil na zvláště svolaném zasedání projekt Camelot za špionáž.

Projekt byl ukončen v červenci 1965. Americký prezident Lyndon B. Johnson následně vydal nařízení, podle kterého musely být všechny zahraniční výzkumy schvalovány nově vytvořenou Radou pro zahraniční výzkum, jež byla součástí odboru pro zpravodajské služby a výzkum v rámci Ministerstva zahraničí (Herman, 1995: 157). SORO bylo po fiasku přejmenováno na *Center for Research in Social Systems* (CRESS). Obvinění ze špionážních aktivit se po aféře Camelot rozšířilo i na projekty realizované v Chile rozvojovými organizacemi. Podezření padalo například na činnost amerických Peace Corps, jejichž pracovníci měli úzký kontakt s nižšími vrstvami chilské společnosti a představovali tak ideální zdroje informací. V řadách Peace Corps působili v Chile ve velké míře studenti, absolventi univerzit v Berkeley, Swarthmore a Benningtonu, kteří „vtrhli do chudinských čtvrtí, kde pozorovali zvyky a způsob života nejchudších obyvatel, aby pak

své poznatky zpracovávali do zpráv využívaných pro projekt Camelot, pokračující nyní v utajení“ (citováno dle: North American Congress on Latin America, 1974: 7).

Obdobným obviněním čelila také newyorská nadace *International Development Foundation* (IDF), která zahájila činnost v Chile v roce 1965, tedy v době začínající zemědělské reformy generála Freie. Chilská vláda ji podezírala z ovlivňování rolníků na venkově. Pracovníci nadace měli údajně identifikovat potencionální vůdce a kontrolovat rostoucí uvědomělost rolníků. IDF podporovala rozvoj tzv. *Confederation Nacional Campesina*, tedy družstev sdružujících drobné rolníky, čímž dle svých kritiků bránila slučování jejich půdy do velkých zemědělských celků. Aktivity IDF byly financovány ze zdrojů USAID. Podle obvinění měli být pracovníci IDF doprovázeni v terénu antropology zkoumajícími životní podmínky rolníků a také jejich politické přesvědčení. Informace získávané prostřednictvím dotazníkových šetření byly pak postoupeny americkým tajným službám. Podobným podezřením nahrálo také domnělé prohlášení Edwarda Cohena, chilského zástupce IDF, podle kterého mohou jeho spolupracovníci proniknout do vedení jakékoliv organizace, včetně politických stran. „Jestliže postupujeme inteligentně, nejenže můžeme potlačit marxistické aktivity, ale jsme schopni kontrolovat nejdůležitější organizace v zemi“ (citováno dle: North American Congress on Latin America, 1974: 8). V roce 1967 bylo IDF (v souvislosti s odhalením aktivit CIA v Chile) donuceno ukončit svou činnost v této zemi.

Ze spolupráce s CIA podezírala chilská vláda také studenty a univerzitní pracovníky, kterých v šedesátých letech přicestovalo do Chile několik stovek. Mezi instituce vysílající do Chile své odborníky studující prostředí „dělnické třídy“ patřily např. *The American Institute for Free Labor Development* či *International Trade Secretariats*. Také někteří američtí novináři čelili obvinění z propojení se CIA. Obdobně padalo podezření na chilské studenty přijíždějící do Spojených států na výměnné programy či na chilské příslušníky armády a policie, kteří prošli výcvikem v USA.

Ve Spojených státech mezitím pokračovala nová verze projektu Camelot, na které se podílel privátní think tank *Abt Associates* se sídlem v Cambridge ve státě Massachusetts, jehož president Clark Abt byl jedním z konzultantů zapojených do přípravy prvotní verze Camelotu. V roce 1965 získává *Abt Associates* zakázku od agentury *Advanced Research Projects Agency* (ARPA), která je součástí amerického Ministerstva obrany, na vytvoření počítačové simulační hry nazvané *Politica*, prostřednictvím které by bylo možné

monitorovat vnitřní nepokoje v Latinské Americe. Program obsahoval údaje o stovkách psychologických a sociálních proměnných dané země: míru společenské soudržnosti, sebeúcty, respektu k autoritám apod. Program následně zdůraznil ty proměnné, které jsou důležité pro popis, předvídání, určení a kontrolu vnitřních revolučních nepokojů (Herman, 1998: 118). V podstatě se jednalo o počítačem naplánovaný státní převrat (North American Congress on Latin America, 1974: 8).

Za modelovou zemi bylo opět zvoleno Chile. Jak poukázal jeden z tvůrců simulační hry Daniel Del Solar, v případě Chile mohla dát počítačová simulace zelenou těm politickým aktérům, kteří prosazovali zavraždění zvoleného presidenta Salvadora Allendeho a dosazení pravicové vlády. *Politica* prognózovala, že Chile si uchová „stabilitu“ i v případě, že dojde k vojenskému převratu a zavraždění presidenta (Herman, 1998: 118). Povahu této „stability“ vykreslují popřevratové události charakterizované masovým zatýkáním a zavražděním či zmizením tisíců osob.

12. REFLEXE ETICKÉ OTÁZKY V ANTROPOLOGICKÉ DISCIPLÍNĚ

Jak na aféru Sánchez, tak na fiasko projektu Camelot musí být nahlíženo v souvislostech mezinárodní atmosféry té doby ovlivněné americkou válkou ve Vietnamu, ale také americkou invazí do Dominikánské republiky (r. 1965) mající za následek napjaté vztahy mezi Spojenými státy a zeměmi Latinské Ameriky. Jak však poukazuje americký antropolog Ralph L. Beals, sociální výzkum bude mít vždy blízko k politickému dění a to jak na vnitrostátní, tak na mezinárodní úrovni. Projekt Camelot vyostřil hrozbu propojení politiky a sociálního výzkumu v mezinárodním měřítku, aféra Sánchez zase ukázala, jaké napětí může v rámci jednoho státu vyvolat výzkum citlivých témat. Oba případy poukazují na klíčovou otázku, zda-li mají společenské vědy sloužit vládě či usilovat o vlastní svobodu a nezávislost (Beals, 2006: ix).

Chilská aféra měla dopad i v dalších zemích Latinské Ameriky. Například v Peru byly na pokyn vlády okamžitě přeshetřeny všechny výzkumy realizované zahraničními odborníky. Terčem kritiky se tak stal výzkumný projekt částečně financovaný americkým ministerstvem obrany. Důvodem kritiky však byla spíše levicová orientace realizátorů projektu, což stačilo k tomu, aby novinové titulky mohly prohlašovat, že „peruánští komunisté jsou podporováni americkým ministerstvem obrany“ (Beals, 2006: 8). Po této kauze založili peruánští antropologové svou první asociaci, která požadovala po AAA informace o zdrojích financování projektů realizovaných v Peru. Dva týdny po skandálu Camelot vypuká obdobná aféra v Brazílii a později i v Kolumbii (projekt *Simpatico*). *Simpatico* měl zkoumat občanskou angažovanost, narazil však na vlnu odporu u kolumbijských médií a také u lokálních zaměstnanců projektu. Kolumbijská vláda se postavila za realizaci projektu, a tak mohl být výzkum dokončen, přesto však zanechal stigma nad sociálním výzkumem v Kolumbii. Uvedené projekty byly stejně jako Camelot realizovány prostřednictvím SORO a financovány americkým Ministerstvem obrany. O pár let později byl ve Vietnamu realizován projekt *Agile* zkoumající motivaci a přesvědčení příslušníků Národní fronty za osvobození Vietnamu. Výzkum se zaměřil také na postoje venkovské populace a komunikační vzory příslušníků jihovietnamské armády (Herman, 1998: 113).

Nicméně názory odborné veřejnosti na fiasko projektu Camelot nebyly jednotné. Někteří jej považovali za jedinečnou šanci zvýšit vliv akademiků na mezinárodní dění, jiní

naopak odsuzovali účast na jakýchkoliv zakázkách vojenských institucí. Podle některých kritiků se vědci mohli nevědomky stát spolupracovníky tajných služeb a pochybnosti zacházely tak daleko, že jakýkoliv výzkum financovaný z vládních zdrojů by v podstatě mohl být považovaný za neetický. Optimisté zase vyzdvihovali potenciál sociálně angažovaného výzkumu, který by měl doplňovat či dokonce nahradit násilné řešení konfliktů, typické pro armádu (Herman, 1995: 159). Mezi nejzapálenější obhájce spolupráce mezi společenskými vědami a vládními institucemi patřil politolog Ithiel de Sola Pool, který patřil mezi klíčové osobnosti Centra mezinárodních studií při Massachusettském technologickém institutu. Tato instituce byla v padesátých letech financována Fordovou nadací a CIA, aby prováděla akademický výzkum ve veřejném zájmu. Sola Pool označoval kritiky projektu Camelot za novodobé mccarthyisty.

Rozdělit zastánce a odpůrce projektu Camelot do jednotlivých politických táborů však není jednoduché. Většina těch, kteří se na projektu podíleli, patřila mezi liberální antikomunisty, třebaže mohli nesouhlasit s americkou účastí ve Vietnamu. Využití behaviorálních věd ve studené válce namísto vojenské intervence tak pro ně představovalo potvrzení ukotvení demokratických principů v politice Spojených států. Jak odpůrci, tak zastánci se shodovali na důležité roli, jakou mohly a měly společenské vědy hrát při správě země a v mezinárodní politice. Sociolog Irving Horowitz patřil v akademických řadách mezi nejvlivnější komentátory dění souvisejícího s projektem Camelot. V publikaci *The Rise and Fall of Project Camelot* z roku 1967, kterou editoval, vyjádřil Horowitz obavy mnoha intelektuálů. Zrušení projektu Camelot interpretoval jako závažný útok na intelektuální svobodu behaviorální vědy a její přínos veřejnosti. „Míra svrchovanosti rozvoje společenských věd v jednotlivých zemích se ve 20. století stává indexem svobody dané země [...] Nedomnívám se, že člověk podílející se na sociálním výzkumu může nevidět zřejmé souvislosti mezi prvotřídní společenskou vědou a prvotřídní společností“ (citováno dle Herman, 1995: 160-161). Vědce podílející se na projektu Camelot však Horowitz kritizoval pro jejich neochotu kritické reflexe vojenského pozadí projektu. Horowitz užívá příměr známý i v češtině: „Neochota podívat se darovanému koni na zuby“. Pravým důvodem ukončení projektu však podle něj není nevhodně zvolená metodika či špatný výzkumný záměr, ale pohrdání společenskými (a zvláště behaviorálními) vědami. Vyústění aféry označil za krok zpátky a nařízení prezidenta Johnsona za hrubé porušení nezávislého postavení vědy (Herman, 1995: 162).

Jestliže některé kritické hlasy zpochybňovaly samotnou podstatu propojení behaviorálních věd a vládních záměrů, pak patřily kulturním antropologům, kteří jak již bylo uvedeno výše, mají pro obdobnou opatrnost své historické důvody. Kulturní antropologie spjatá s fungováním koloniálních mocností zažila počátkem dvacátého století několik špionážních skandálů (viz. vystoupení Franze Boase). Kulturní antropologové jsou navíc více než představitelé jiných vědeckých oborů závislí na vstřícnosti zahraničních vlád, bez jejichž shovívavosti by terénní výzkumy prováděné v cizích zemích nebyly dost možné. Zpochybnění vědeckých záměrů terénních výzkumů tak výrazně ohrožuje antropologické bádání.

American Anthropological Association (AAA) reagovala na skandál Camelot ustavením Komise pro výzkumné problémy a etiku, která přišla s řadou prohlášení: „Omezování, klamání a utajování nemají ve vědě své místo [...] Akademické instituce i jednotliví členové akademické obce, včetně studentů, by se měli vyvarovat jak zapojení do aktivit tajných služeb, tak zneužití jména antropologie či titulu antropologa jako zástěrky pro jejich aktivity“ (citováno dle Beals, 2006: 195-196). Přesto byla antropologická (a zvláště ta americká) obec znepokojována dalšími a dalšími odhaleními. 14. dubna 1966 přináší *New York Times* článek o antropologickém výzkumu financovanému CIA, který v Saigonu realizovala v letech 1955 až 1959 *Michigan State University* (Frankl, 1966: 1-2). Studentské hnutí za ukončení války ve Vietnamu zase zveřejnilo důkazy o účasti antropologů na projektu zkoumajícím možnosti potlačení státního převratu v Thajsku, který byl realizován *American Institutes for Research*, tedy nástupnickou organizací již výše uvedených institucí SORO a CRESS. Na tento skandál sice AAA reagovala prohlášením, že mezi terénním výzkumem a sběrem dat v utajení by měla existovat nepřekročitelná hranice, ale dva její členové Eric Wolf a Joseph Jorgensen, kteří se podíleli na odhalení aféry, byli AAA pokáráni za to, že jednali mimo rámec svého mandátu. Oba antropologové pak na protest vystoupili z AAA (Herman, 1998: 164).

Mladí levicově orientovaní antropologové zformovali jako reakci na utajované aktivity svých kolegů organizaci *Anthropologists for Radical Political Action*. Trvalo však mnoho dalších let, než se respektované profesní organizace sdružující antropology shodly na vytvoření etického kodexu antropologa. V osmdesátých letech proběhla živá diskuze na toto téma v Austrálii a na Novém Zélandu, kde je věnována pozornost etickým otázkám hlavně v problematice výzkumů původních obyvatel. Za etickým kodexem *New Zealand*

Association of Social Anthropologists však stojí celých pět let debatování a kolektivní nerozhodnosti. Jednání u jejich australských kolegů byla stejně dlouhá a stejně bouřlivá. Oproti tomu *Society of Applied Anthropology in Canada* sice vytvořila v roce 1983 návrh etického kodexu s relativní lehkostí, nikdy jej však nepřijala a neuvedla do praxe (Clark a Cove, 1998). Výše uvedené jen podtrhuje skutečnost, že zatímco mezi antropology panuje jednoznačná shoda o etické odpovědnosti vědeckého výzkumu, dohodnout se na povinnostech či omezeních z této odpovědnosti vyplývajících již není tak jednoduché.

Zpětná reflexe antropologické disciplíny otevřela také téma většího důrazu na sociální emancipaci těch "jiných", kteří tvoří předmět antropologického zkoumání a také zvýšení jejich podílu na definici a podobě této emancipace. Není náhodou, že obhájci výše uvedených přístupů byly často ženy antropoložky mající zkušenost s vlastní odlišností a marginalizací. Bez ohledu na pohlaví však představitelé antropologické obce již v šedesátých letech připouštěli, že jejich disciplína byla zřídka emancipační pro populace, které byly předmětem antropologických výzkumů. Jejich příslušníci nyní začínají promlouvat sami za sebe a často odmítají obraz, který byl o nich vytvořen západní antropologickou vědou. Není napadána pouze pravdivost tohoto obrazu, ale také jeho morální oprávněnost. Například v Austrálii v sedmdesátých letech vrcholila debata nad právy původních obyvatel. Práva Aboriginců nebyla do té doby ukotvena v žádné dohodě, jejíž vznik a podobu by mohli oni sami nějak ovlivnit. Načež při přípravě první společné dohody původních obyvatel s bílou populací vznesli Aboriginci požadavek na kontrolu nad všemi budoucími antropologickými výzkumy svého etnika. V sedmdesátých a osmdesátých letech pak dochází k rozvoji tzv. akční antropologie, která vychází z etického předpokladu, že antropolog by měl svými vědomostmi sloužit především potřebám zkoumané společnosti a nikoliv utilitárním zájmům zadavatele. Podle Václava Soukupa je vznik této výzkumné orientace bezprostřední reakcí na zneužívání antropologických znalostí k prosazování zájmů organizací a institucí plánujících sociokulturní změny (Soukup, 1996: 19).

V roce 2005 přichází Eduardo Restrepo a Arturo Escobar s teorií tzv. světové antropologie, která klade důraz na rozlišení mezi tzv. dominantními a tzv. jinými antropologiemi. Předpoklad, že existuje jedna pravá antropologie, z jejíž pozice jsou posuzovány ostatní antropologické přístupy, je nahrazen tzv. světovými antropologiemi, které respektují různé (často protichůdné) historické, sociální, kulturní a politické

podmínky, z nichž jednotliví antropologové a jejich antropologické přístupy vycházejí (Restrepo a Escobar, 2005: 100). Autoři předem odmítají kritiku, že se jedná o jeden z mnoha pokusů promlouvat z pozice mimo dominantní antropologické myšlení, jaký již dříve představovala tzv. domorodá antropologie, antropologie Jihu či antropologie periferie. Teorie světových antropologií podle svých autorů neprosazuje epistemologickou či ontologickou nadřazenost určitých měřítek (identita mluvčího, zeměpisné umístění apod.) a neoznačuje tzv. dominantní antropologie za chybné, zatímco tzv. jiné antropologie za pravdivé. Restrepo a Escobar se spíše než o morální argumentaci snaží o dialog analyzující téma moci v antropologickém oboru. Za tzv. dominantní antropologie považují vzdělávací a institucionální praxi vytvořenou pod americkou, britskou a francouzskou taktovkou bez ohledu na geopolitickou dimenzi antropologické disciplíny. Dominantní antropologie jsou navíc produktem kolonialismu, v čemž se shodují s řadou latinskoamerických autorů kritizujících potlačování vědomostí a kultury utiskovaných a vyloučených skupin a nadřazování eurocentrických přístupů ve vytváření reality (Restrepo a Escobar, 2005: 104). Jestliže studium antropologie vyžaduje znalost určité intelektuální tradice, tak i studenti pocházející z dřívějších kolonií, kteří vystudují na prestižních euroamerických univerzitách, pak dále šíří teorie vycházející z dominantních antropologií. Ben-Ari upozorňuje, že jestliže používáme výrazy „pozvat, dovolit, umožnit... studentům z třetích zemí zapojit se do antropologické diskuze“ (citováno dle Restrepo a Escobar, 2005: 109), tak stále setrváváme v koloniálním rozložení moci. Kriticky je nazíráno i na výzkum v terénu. Antropolog, který se vydává do cizí země, aby zkoumal místní kulturu či společnosti a pak vše popsal ve své studii, se může také dopouštět vykořisťování a zneužívání nerovnoměrného rozložení moci. Antropologický výzkum je tak spojován s buržoazní představou svobodného jedince, který se sám rozhodne, co bude předmětem jeho studia, kdy a kde výzkum proběhne a jakou formou, zatímco zkoumaná populace je odsouzena do role pasivního objektu výzkumu – zdroje informací.

Obdobné výtky vůči antropologické disciplíně se ozývají již v šedesátých a sedmdesátých letech z řad zastánců marxistické politické ekonomie kritizujících utrpení tzv. třetího světa dané kolonialismem a imperialismem. Nejradikálnější postoj zaujali představitelé tzv. znovuvytvořené antropologie, požadující změnu epistemologické, institucionální a politické báze angloamerické antropologie a její odklon od akademie ke skutečnému neakademickému vykonávání antropologické činnosti. Mezi představitele

znovuobjevené antropologie patří například Dell Hymes či Bob Scholte. Druhý jmenovaný rozvíjí dále myšlenku tzv. reflexivní a emancipační antropologie, která vychází z předpokladu, že všechny antropologické tradice jsou vytvořeny určitou kulturou a patří do daného kontextu. Znovuobjevená antropologie proto vyzývá k obratu etnografického pohledu směrem ke kulturním kořenům, ze kterých etnografie vychází a stává se tak kritickou „antropologií antropologie“. Restrepo a Escobar spatřují právě u tzv. znovuvytvořené antropologie počátek budoucích světových antropologií (Restrepo a Escobar, 2005: 106). Obdobné myšlenky se objevují u autorů poukazujících na vztah mezi antropologií a kolonialismem (Talal Asad, Jean Copans či Diane Lewis).

Je zřejmé, že kritika dominantních teorií a diskurzů je součástí širšího boje za rovnoprávnost, sociální a ekonomickou spravedlnost a demokratizaci. Řada antropologů se přiklání k názoru, že rozvojová intervence vlastně jen nahradila kolonialismus a představuje tak organizovaný systém moci a praktik, které vytvořily a udržují koloniální a neokoloniální nadvládu Západu nad chudými zeměmi (Lewis, 2005: 4). Reflexi rozvojového diskurzu z antropologické perspektivy – tzv. antropologii rozvoje - jsou věnovány následující kapitoly.

13. ANTROPOLOG V ROLI ANTAGONISTICKÉHO POZOROVATELE ROZVOJE

Zájem antropologů o rozvojovou intervenci pramení logicky z jejich dlouhodobého zájmu o společenské a kulturní dopady hospodářských změn v méně rozvinutých oblastech světa. Zapojení domorodých komunit do kapitalistických vztahů výroby a obchodu vždy způsobí sociokulturní změnu u dané společnosti, což přitáhne pozornost antropologů. Například Godfrey Wilson již v třicátých letech prováděl výzkum v Zambii (tehdejší Severní Rhodesii), který prokázal, že průmyslové a urbanizační změny vzniklé v důsledku britské koloniální politiky způsobily sociální nestabilitu zambijského venkova (Lewis, 2005: 484). Těžba mědi, která byla v Zambii ovládaná koloniální správou, způsobila masivní migraci mužské populace z venkova do měst. Protože britská koloniální politika bránila trvalému usídlování venkovských dělníků ve městě, musela většina horníků migrovat mezi vesnicemi, kde zůstaly jejich rodiny, a městy, kde nalézali obživu. Urbánní migrace měla v Zambii dramatický dopad na venkovské oblasti, které přišly o podstatnou část mužské pracovní síly. Většina migrantů si nemohla dovolit zasílat svým rodinám remitence, které by tuto ztrátu kompenzovaly, což vedlo k úpadku zemědělství na venkově. Jinými slovy, kapitál se kumuloval ve městech na úkor venkovské periferie. Odlivem pracovní síly bylo postiženo také sousední Lesotho, kde proměnlivá migrace mužské populace do Jižní Afriky způsobila ekonomickou nejistotu a narušení tradičních příbuzenských vztahů (Gardner a Lewis, 1996: 54).

Role antropologa kriticky zkoumajícího rozvojový diskurz - podle Lewisovy dichotomie jej nazývám antropologem antagonistickým pozorovatelem - je bezesbytku naplněna při analýze neúspěšných rozvojových projektů. Klasickou studií tohoto typu je práce Tonyho Barnetta o koloniálním rozvojovém projektu *Gezira Scheme*, který na pláních mezi Bílým a Modrým Nílem v Súdánu realizovali od roku 1926 Britové (Lewis, 2005: 484). Jednalo se o rozsáhlý systém zavlažování, který zúrodnil zemědělskou oblast o rozloze přibližně 120 tisíc hektarů, což představovalo 12 % celkové zemědělské půdy v Súdánu. Půda byla rozdělena do pronájmu mezi 80 tisíc rolníků pěstujících převážně bavlnu na export, kteří však nemohli s půdou volně disponovat (zvětšovat plochu přidělené půdy či ji prodávat). Podle Barnetta byl vztah mezi rolníky a představiteli *Gezira Scheme* paternalistický, až autoritářský a založený na britské snaze kontrolovat „černou“ pracovní

sílu. Rolníci hospodařící na zavlažované půdě měli málo podnětů k vlastním inovacím a súdánský obchod s bavlnou zůstal závislý na zahraničních trzích. Rozvojová intervence tak spíše vedla k formě neokolonialismu než pomoci chudým²² (Barnett a Abdelkarim, 1991).

Jak je však patrné z předchozích kapitol, velmi výraznou roli v rozvojovém diskurzu hrají sociokulturní podmínky, ve kterých je rozvojový projekt realizován a pak také hierarchie moci a vlivu mezi představiteli vnější rozvojové instituce a místní komunitou. James Ferguson, vycházející z Foucaultova pojetí moci, kritizuje Světovou banku a další rozvojové instituce, že svými rozvojovými programy vytvořily v zemích tzv. třetího světa systém zvětšující moc státu a rozvojových agentur (Ferguson, 1997). „Rozvoj“ (kladený Fergusonem vždy do uvozovek) je dominantní problematikou, jakousi výkladovou mřížkou, prostřednictvím které jsou nám chudé oblasti světa prezentovány. Myšlenky a činy rozvojových byrokratů jsou podle Fergusonova formovány zažitými prohlášeními a stanovisky, v rámci kterých existují (Ferguson, 1997: xiii).

²² V padesátých letech, kdy Súdánští nahradili Brity ve vedení *Gezira Scheme*, byla podstatná část zisku investována do sociálních programů pro farmáře hospodařící na obdělávané půdě. Zavlažovaná plocha se stále rozrůstala, stejně jako provozní náklady. Když pak prudce poklesla cena bavlny na světových trzích, celý projekt včetně farmářů upadl do dluhů. Projekt sice částečně oživily mezinárodní půjčky, na druhou stranu však zvýšily celkovou zadluženost Súdánu.

13.1. Případová studie: Protipolitický stroj (Lesotho)

V roce 1990 zveřejňuje James Ferguson průlomovou studii s názvem *The Anti-Politics Machine: „Development,“ Depolitization, and Bureaucratic Power in Lesotho*. V tradičním rozvojovém diskurzu je Lesotho popisováno jako izolovaný stát nedotčený moderním rozvojem, kde převládá tradiční zemědělská společnost. Avšak encyklopedie Britannica již v roce 1910 popisovala Lesotho jako jednoho z nejprogresivnějších zemědělských exportérů jižní Afriky čile obchodujícího s okolními zeměmi. Železniční síť spojující zemi s tehdejší Jihoafrickou unií (dnešní Jihoafrická republika) nepodporovala podle *Encyclopedie Britannicy* pouze export, ale také obousměrnou pracovní migraci mezi Lesothem a Jihoafrickou unií. Tehdejší hodnocení Lesotha končí shrnutím, že obyvatelé Lesotha užívají vyššího sociálního standardu než většina obyvatel jižní Afriky (Miller, 1999: 418).

Podle Fergusona však rozvojový diskurz vytvořil profil země, která potřebuje rozvojovou pomoc a závisí na intervenci zvnějšku. Pozdější zprávy o Lesothu byly zkesleny, aby ospravedlnily rozvojovou intervenci zainteresovaných institucí. V letech 1975 až 1984 tak Lesotho přijímalo rozvojovou bilaterální pomoc od 27 zemí světa a 72 mezinárodních institucí či nevládních organizací. Například roku 1979 obdržela tato země čítající 1,3 milionu obyvatel rozvojovou pomoc v celkové výši 64 milionů USD. Na každého muže, ženu či dítě tak připadlo 49 USD, což je na hlavu více, než dostalo v témže období Somálsko, Etiopie či Súdán. V roce 1977 bylo v této malé zemi o rozloze 30 tisíc kilometrů čtverečních realizováno přes 200 rozvojových projektů (Ferguson, 1997: 3-8). Výsledkem projektů byl nárůst moci byrokracie ve venkovských oblastech a nárůst vlivu mezinárodních organizací a jejich vlád v Lesothu, takže rozvojové organizace ohánějící se rozvojem Lesotha v podstatě způsobily systémovou a politickou změnu (Ferguson, 1997: 3-8).

Ferguson šel ještě dál a v letech 1981 až 1983 analyzoval přímo v Lesothu rozvojové projekty zaměřené na zemědělství a pastevectví, které v oblasti Thaba-Tseka realizovala Světová banka a Kanadská mezinárodní rozvojová agentura (CIDA). Projekty na podporu pastevectví nevedly podle Fergusona k větší výnosnosti chovu, protože ignorovaly místní kulturu, jejíž hodnotový systém přikládá větší váhu velikosti stáda než jeho produktivitě. Navíc snaha rozvíjet zemědělství mohla být úspěšná jen tehdy, pokud by

se dotkla také otázky vlastnictví půdy. Potřebná privatizace pozemků by však vedla k migraci rolníků bez vlastní půdy do měst, což si nepřála jak vláda v Lesothu, tak v sousední Jihoafrické republice.

Přestože většina projektů končila v Lesothu neúspěchem, stejné myšlenky pro rozvoj venkova se objevovaly a realizovaly stále dokola, jako by se neúspěch považoval za normální jev rozvojového průmyslu v Lesothu. V dalších rozvojových zemích najdeme podobné či dokonce tytéž organizace, které působily v Lesothu, i podobný rozvojový diskurz utvářený stejnými odborníky. Rozvojový průmysl představuje zkrátka globální fenomén. Lesotho je ukázkou typického neúspěšného projektu pro rozvoj venkova, které jsou podle Fergusona ve všech rozvojových zemích plánovány, realizovány a ospravedlňovány podobně jako v Lesothu a analogicky tak končí neúspěchem.

Antropologický pohled na fungování mezinárodních institucí zahrnuje zkoumání všech vztahů zapojených do systému. Rozdíl mezi antropologem a politickým ekonomem je podle Fergusona v tom, že ten druhý jmenovaný interpretuje rozvojové intervence v oblasti Thaba-Tseka zájmem Světové banky podpořit produkci exportních obilnin, které se dají dobře prodat na světových trzích a obdobně motivovaným zájmem kanadské vlády, která chtěla vytvořit nová odbytíště pro kanadské výrobce zemědělské techniky. Ferguson zdůrazňuje, že uvedené ekonomické vztahy jsou vždy součástí složitějšího spletence vztahů, proto nastalé situace nemohou být přisuzovány různorodým aktérům. Veškeré plány a aktivity zainteresovaných stran - rozvojových aktérů - probíhají ve složitém systému sociokulturních vztahů, které jsou natolik pevně ukotveny v daném prostředí, že výsledek rozvojové intervence bude vždy „barokní proměnou původního projektového záměru“ (citováno dle: Ferguson, 1997: 17).

13.2. Případová studie: Nesplněná očekávání (Indie)

Antropolog v roli pozorovatele často odhalí rozpory mezi očekáváním těch, kdo rozvojovou intervenci plánují, a prioritami populace, kterým je pomoc určena (Gardner a Lewis, 1996: 54). Příkladem je výzkum Mahmooda Mamdaniho, který analyzoval příčiny neúspěchu projektu na podporu kontroly porodnosti ve vesnici Manupur v indickém státě Pandžáb.

Do vesnice čítající přibližně 1 200 obyvatel zavítal v roce 1953 tým odborníků z *Harvard School of Public Health*, aby zde vyzkoušel jeden z prvních světových programů na kontrolu porodnosti. Realizátoři navštěvovali pravidelně všechny domácnosti, evidovali úmrtí i nově narozené děti a rozdávali bezplatnou antikoncepci. Obyvatelé Manupuru byli chudí a nevzdělaní rolníci mající v průměru sedm dětí. Mladí lidé se stěhovali do měst a ti, kteří zůstali, obdělávali stále menší a menší pozemky. Vzhledem k vysokému počtu dětí se půda obdělávaná jednotlivými rolníky stále zmenšovala. Odborníci na kontrolu porodnosti tedy logicky očekávali, že rodiče by rádi omezili počet svých dětí, jen kdyby věděli jak.

V průběhu několika let, kdy měli obyvatelé Manupuru v rámci projektu přístup k bezplatné antikoncepci, sice porodnost v oblasti klesla, avšak nikoliv v takové míře, jak odborníci očekávali. Když v roce 1970 přijel do Manupuru Mahmood Mamdani, shledal, že někteří obyvatelé používají antikoncepční pilulky k dekoraci svých příbytků namísto k ochraně před neplánovaným početím. Plánované rodičovství se ujalo spíše u bohatších obyvatel Manupuru, zatímco chudé rodiny považovaly antikoncepci za zbytečnou a nadále preferovaly větší počet potomků. Mamdani došel k závěru, že bohatí vlastníci půdy mající prostředky pro mechanizaci zemědělské výroby nemají důvod plodit více potomků. Naopak pro chudé rolníky znamená velký počet dětí více pracovní síly a větší příjmy, ať již z přímé práce na obdělávané půdě či formou remitencí zasílaných potomky zaměstnanými mimo rodnou vesnici (Rao, 2004: 133-136).

Mamdaniho studie je hojně citovaná, má však také četné kritiky. Podle některých Mamdani ignoroval zvýšenou zemědělskou produktivitu regionu vlivem rozvíjející se mechanizace, zavlažovacích zařízení a zavádění nového typu osiva. Zlepšující se životní podmínky stimulovaly chudé rodiny k většímu počtu potomků, jejichž výchovu si již nyní mohli vesničané dovolit (Stein, 1995: 61-62). V roce 1982 byla proto populace Manupuru

již dvojnásobná. Kdysi hliněná obydlí vesničanů se proměnila na domky z cihel a cementu, téměř polovina farmářů vlastnila traktor a školní docházka u chlapců i dívek rostla. A v neposlední řadě – polovina vdaných žen v Manupuru užívala nějakou formu ochrany před neplánovaným početím (Jeffery a Jeffery, 1997: 42). Mamdaniho studie byla i přes mnohé výtky populární, protože poskytovala věrohodný obraz arogantních západních vědců, kteří chtějí po lékařské a sociální stránce ovlivňovat život indických farmářů. Mamdani vzbudil dojem, že populační problém představuje západní, buržoazní koncept, který by měl být řešen pozemkovou reformou a sociálními programy, nikoliv kontrolou porodnosti. V době vrcholící kritiky americké účasti ve Vietnamu se tak Mamdani střelil do nálad radikálních představitelů z řad akademické obce i široké veřejnosti. Perspektiva antropologa však kromě vnesení lokálních znalostí do rozvojového diskurzu vybízí také k jeho kritické reflexi. Následující kapitola přinese přehled a zhodnocení hlavních rozvojových koncepcí, které od konce druhé světové války ovlivňují podobu rozvojového světa.

14. PŘEHLED ROZVOJOVÝCH TEORIÍ Z ANTROPOLOGICKÉ PERSPEKTIVY

Graham Hancock shrnul hlavní dogmata, která v různých obdobích ovládala rozvojový diskurz následovně:

- 1) Rozvoje může být v chudých zemích dosaženo jen skrze rychlou industrializaci a modernizaci, která je centrálně řízená a kontrolovaná státem. Po určité době pak benefity pokroku „prokapou dolů“ k chudým.
- 2) Rozvoje bude dosaženo jen skrze rychlou industrializaci, ale státem řízené centrální plánování je neefektivní a je třeba dát prostor soukromému podnikání.
- 3) Honba za industrializací byla unáhlená, protože rozvoje zaostalých zemí může být dosaženo jen posílením zemědělství, které tvoří ekonomickou základnu většiny obyvatel třetích zemí.
- 4) Rozvoje zemědělství je nejrychleji dosaženo podporou velkokapacitních farem.
- 5) Rozvoje zemědělství bude nejrychleji dosaženo podporou malých farem.
- 6) Bohatství „neproteče dolů“ k chudým, rozvojová intervence musí být proto plánována a realizována „od spoda nahoru“.
- 7) Rozvoj by měl být zaměřen na naplňování „základních potřeb“ chudých a zranitelných skupin zajištěním základní zdravotní péče, vzdělání, výživy apod.
- 8) „Základní potřeby“ chudých a zranitelných skupin mohou být ignorovány, je-li třeba dosáhnout „strukturálního přizpůsobení“ dané země nevládnému prostředí mezinárodní ekonomiky.
- 9) Je možné provádět „přizpůsobení s lidskou tvář“, které dosáhne splnění obtížných cílů a zároveň poskytne ochranu těm nejchudším.
- 10) Není možné dosáhnout souběžně přizpůsobení i růstu.
- 11) Nakonec je možné dosáhnout souběžně přizpůsobení i růstu (citováno dle Hancock, 1991: 72-73).

K výše uvedenému přehledu by bylo možné doplnit ještě víru ve zvýšenou participaci příjemců pomoci, decentralizaci apod. Předložená dogmata či přesvědčení nelze seřadit do chronologického sledu a některá protichůdná tvrzení dokonce opanovávala rozvojový diskurz současně. V následující kapitole představím hlavní charakteristické koncepty, ze kterých vycházely strategie aktérů rozvojového diskurzu.

14.1. Paradigma modernizace

Dominantním paradigmatem ovládajícím rozvojový diskurz byla od konce druhé světové války přinejmenším až do šedesátých let modernizační teorie, která vycházela z osvícenské představy lineárního vývoje lidstva. Rozvinuté společnosti jsou tak charakterizovány ekonomickou, sociální, kulturní a politickou moderností, která ostře kontrastuje s tradičními hodnotami zaostalých rozvojových zemí. Rozvoj je proto chápán jako modernizace tradičních společností, s čímž koresponduje také název prvního odborného magazínu zaměřeného na rozvojovou problematiku nazvaného *Economic Development and Cultural Change* (Corbridge, 2002: 2). Ekonomického rozvoje pak má být dosaženo industrializací a urbanizací (Escobar, 1995: 39).

Modernizační paradigma bylo výrazně ovlivněno teorií ekonomického rozvoje Walta Rostowa, dělícího ekonomický růst společnosti do pěti stádií. První stupeň představuje tradiční společnost s primitivními technologiemi a hierarchickým společenským uspořádáním, které umožňuje jen omezenou sociální mobilitu. Ve druhém stádiu vývoje se již utváří podmínky pro růst a vznik elit. V třetí fázi dochází k masivní expanzi průmyslu generujícího zisky, které je možné investovat do dalšího rozvoje. Uspokojování potřeb dělníků zaměstnaných v průmyslu vede k rozvoji dalších odvětví. V následující čtvrté fázi je již dosaženo hospodářské dospělosti, která pozvolna vede k pátému stádiu masové spotřeby. Z perspektivy společenských věd byla modernizační teorie ovlivněna Maxem Weberem a teorií jednání Talcotta Parsonse, založené na předpokladu, že lidské jednání je dobrovolné, účelné a má symbolický rozměr. Proces modernizace je tedy podpořen nejen novými technologiemi, ale také změnou hodnot. Ve výsledku se jednoduché struktury tradičních společností stávají komplexnější a hodnoty jejich členů se podobají hodnotám příslušníků rozvinutých bohatých společností (Haines, 2000: 33-35).

Modernizační paradigma bylo charakterizováno výraznou etnocentrickou, respektive euroamerickou perspektivou. Když americký prezident Harry Truman vyhlášoval ve svém inauguračním projevu v roce 1949 smělý program pro rozvoj zaostalých oblastí, dostalo se mu vřelého přijetí nejen na domácí půdě, ale také u představitelů postkoloniálních zemí. Rozvojová spolupráce začala představovat novou dimenzi v mezinárodních vztazích, kdy všechny národy směřují k rozvoji a země na čele

pelotonu mají morální povinnost pomoci těm, které za nimi pokulhávají. Vedoucí představitelé nových nezávislých států jako například Záhír Šáh v Afghánistánu či Džaváharlál Néhrú v Indii na tyto podmínky přistoupili, neboť se tak v očích národa stávali nositeli modernizace a pokroku, čímž si upevňovali svou pozici na domácí politické scéně. Rozvoj dle západního vzoru však nepředstavoval jednu z možných cest, ale jedinou možnou cestu. Jak poznamenal Džaváharlál Néhrú: „Voda v Temži teče pouze jedním směrem“ (citováno dle Nehru, 1960: 393).

Ve čtvrtém a posledním bodě svého inauguračního projevu vyzval Harry Truman také k celosvětovému úsilí o dosažení míru, prosperity a svobody. Podle Trumana žila v té době více jak polovina obyvatel planety v bídnych podmínkách a jejich chudoba představovala znevýhodnění a hrozbu nejen jim samotným, ale také obyvatelstvu v rozvinutých částech zeměkoule (Hancock, 1991: 69). Harry Truman tak nahradil dřívější vztah mezi kolonizátorem a kolonizovaným nebo mezi chudým a bohatým novou rétorikou, kde státy se dělily již jen na rozvinuté či rozvojové (Rist, 2006: 70-75). Jedním z důsledků Trumanovy vize bylo uvalení zdánlivé jednoty nad národy, které se od sebe vzájemně lišily ve všech možných ohledech – geograficky, kulturně, ekonomicky a politicky. Myšlenka, že tyto země mají cosi fundamentálně společného, se odvíjela od předpokladu, že všem těmto zemím je třeba pomoci. Obdobně se vyjadřoval také Herbert Hoover, který na Trumanovu žádost procestoval po válce 38 zemí, aby zjistil, kde bude americká potravinová pomoc nejvíce potřebná. Po svém návratu označuje válku za jednoho ze čtyř jezdců apokalypsy, další tři představují hladomor, epidemie a smrt, které jsou na rozdíl od světové války stále přítomné. V proslovu k americkým občanům Hoover přirovnává hlad k „návštěvníkovi, který třikrát během dne tiše přisedá ke každé úzkostné matce.... [hlad] nepřináší jen utrpení a bolest, ale také strach, teror a nepořádek“ (citováno dle Hancock, 1991: 69).

Truman obhajoval názor, že zmírnění utrpení rozvojového světa pomůže také zemím rozvinutým a sníží riziko ozbrojených konfliktů. Rozvoj nahradil ideologický konflikt studené války, kdy komunismus a kapitalismus představovaly dopravce soutěžící o stejný region. Rozvojová spolupráce ospravedlňovala intervence velkého rozsahu a poslušnost vlád rozvojových zemí vůči zahraničním dárcům nebyla pouze nejlepším, ale tím jediným možným řešením. Například v níže uvedené případové studii se budu věnovat Afghánistánu, který představoval ve čtyřicátých letech solventní stát nepoznamenaný

druhou světovou válkou, jenž si mohl dovolit zaplatit zahraniční odborníky. Přesto se náhle vzhledem ke své poloze v sousedství Sovětského svazu stal pro americkou vládu rozvojovou zemí, která potřebuje značnou asistenci.

Americký prezident explicitně propojil rozvojovou spolupráci s americkými strategickými a ekonomickými cíli. Jak pronesl v roce 1964 senátor McGovern, „lidé, kterým dnes pomáháme, se zítra stanou našimi zákazníky“ (citováno dle Hancock, 1991: 70). V letech 1945 až 1950 získala řada asijských zemí nezávislost a například ekonomika Indie, Pákistánu, Filipín, Indonésie či Libanonu představovala pro americký trh obrovskou šanci. V Africe získala Libye nezávislost v padesátých letech a další bývalá italská kolonie Eritrea vytvořila nový stát spojený ve federaci s Etiopií. V roce 1960 pak vznikl na území bývalého britského a italského koloniálního území nezávislý stát Somálsko. Ve stejné době se zbavily imperiální nadvlády také Súdán, Maroko, Tunis a Egypt a bývalé Zlaté pobřeží se přeměnilo v nezávislou Ghanu, následovanou Togem, Kamerunem a Guineou (Hancock, 1991: 70). Většina těchto nově vzniklých zemí zápasila s chudobou, která představovala výzvu z hlediska morálního, ekonomického a vzhledem k studenému válce také politického. Nejhorším scénářem washingtonských analytiků byla představa, že nově nezávislé země spadnou do komunistické sféry vlivu, a toto nebezpečí bylo třeba odvrátit za jakoukoliv cenu. Zahraniční pomoc se tak stala politickým nástrojem. V roce 1961 prezident J. F. Kennedy připouští, že díky zahraniční pomoci si Spojené státy udržují vliv a kontrolu nad státy, které by jinak pohltit komunistický blok. O sedm let později prezident Nixon dodává: „Nezapomeňme, že hlavním smyslem pomoci není pomoc jiným národům, ale nám samotným“ (citováno dle Hancock, 1991: 71). K této směsici amerických motivací pro poskytování pomoci přidaly bohaté industrializované země Evropy další a tím byl pocit viny za chudobu jejich bývalých kolonií.

Jak vypadala západní snaha o modernizaci tradiční společnosti rozvojových zemí, bych ráda ukázala na případové studii Afghánistánu, která může být dnes také chápána jako varování před aktuální americkou snahou o obnovu této země, ať již je nazývána modernizací, rozvojovou pomocí či obnovou demokracie.

14.1.1. Případová studie: Nic nestárne rychleji než symboly budoucnosti (Afghánistán)

V květnu roku 1960 opustil historik Arnold Toynbee Kandahár a po čerstvě vyasfaltované silnici se vydal do moderního města Laškar Gah přezdívaného afghánský New York. Na soutoku řek Helmand a Arghandab, nedaleko ruin starodávného sídla Qala Bist, vyrostlo město s 8 tisíci obyvateli, kteří žili v domcích připomínajících zástavbu z amerického předměstí. Město se pyšnilo alabastrovou mešitou, známou nemocnicí a jedinou smíšenou školou v celém Afghánistánu. V Laškar Gah sídlila také místní samospráva spravující celou provincii Helmand. Úřad sídlil v oblasti víceúčelového přehradního komplexu, který zde vystavěla americká vláda. Z okolí Kandaháru se však tou dobou začal vytrácet obraz tradičního Afghánistánu. „Údolí řeky Helmand se stalo kouskem Ameriky vloženým do afghánské krajiny [...] Nový svět vyrůstající z pouště na úkor řeky a představující jakousi Ameriku v Asii“ (citováno dle: Cullather, 2002: 2). Popis Arnolda Toynbeeho příliš neodpovídá dnešnímu obrazu Kandaháru, který naopak představuje tu nejkonzervativnější tvář Afghánistánu, což v posledních měsících platí čím dál více. Avšak v období mezi odchodem Britů z jižní Asie roku 1947 a sovětskou expanzí v roce 1979 byl Afghánistán nazýván „hospodářskou Koreou“ rozdělenou mezi Sovětský svaz na severu a Spojené státy ovládající jih země. Americká snaha o modernizaci Afghánistánu pak byla součástí širšího plánu představeného v inauguračním projevu Harryho Trumana.

Výstavba afghánského města budoucnosti v údolí Helmand byla zahájena v roce 1946 a trvala do roku 1979. Finanční prostředky potřebné pro realizaci smělých plánů pocházely hlavně z rozvojových programů Spojených států, z multilaterálních půjček a také z prostředků afghánské vlády. Jednalo se o komplexní projekt, který měl mít pozitivní dopad na vzdělání, zdravotní péči, průmysl a zemědělství. Přesto snaha o vytvoření funkčního amerického města zasazeného v afghánské poušti neskončila úspěchem. Nezdár však nebyl způsoben nedostatkem financí, času či představivosti. Modernizace v údolí Helmand se zpočátku rozběhla na plné obrátky, ale fungovala jen do doby, kdy narazila na limity dané fyzikálními a kulturními specifiky regionu a také na jeho historii (Cullather, 2002: 5). Respektive na historii etnických sporů.

Majoritním etnikem v údolí Helmand jsou Paštúni obývající rozlehlý pás táhnoucí se od jižních svahů Hindúkuše, přes severní část povodí řeky Hindu až po Kašmír. Britové se koncem 19. století snažili oslabit vliv Paštúnů vymezením tzv. Durandovy linie, která roku 1896 vytvořila hranici mezi Afghánistánem a dnešním Pákistánem, ale také rozdělila území, přes které dosud volně kočovalo na tři miliony paštúnských pastevců. Durandova linie připravila Paštúny o autonomii a ustavila nový způsob britské nadvlády nad obyvateli na obou stranách demarkační čáry. Paštúni na pákistánské straně (tehdy indické) navíc sloužili jako vojenská záloha Britů pro případ, že by kábulská vláda přestala být dostatečně loajální vůči britským kolonizátorům. Finanční a vojenská podpora pákistánských Paštúnů tak Britům umožňovala nepřímou kontrolovat Afghánistán po celou první polovinu 20. století. Britové respektovali pověst Paštúnů coby schopných vůdců a bojovníků, ale také nositelů pokroku. V období nazývaném Paštúnská renesance byla vyzvedávána identita tohoto rasově jednotného etnika v kontrastu se smíšenými Tádžiky, Hazary či Balúči.²³

Očekávání Britů se naplnila a nadřazené postavení Paštúnů ovlivnilo politickou situaci na obou stranách Durandovy linie. Roku 1929 překročil Nadir Šáh hranici, dobyl Kábul, který dosud ovládali Tádžikové a ustavil monarchii založenou na paštúnském nacionalismu s nádechem vědeckého rasismu. Paštúni - čítající necelou polovinu populace - si kladli nároky příslušející nadřazené rase a nositelům rozvoje a modernity (Cullather, 2002: 8) V následujících letech napadají Tádžiky na severu Afghánistánu a Hazary obývající jižní a západní část země. Na obsazená území se stěhují paštúnští osadníci a úředním jazykem Afghánistánu se namísto darí stává paštúnština, čímž je završena snaha přivést neovladatelné afghánské kmeny pod kontrolu racionálního a centralizovaného státu řízeného Paštúny.

Pro politické přežití paštúnského krále Nadíra Šáha stejně jako jeho syna Zahíra bylo důležité rozšiřovat a prohlubovat autoritu státu. Afghánistán však pro nové panovníky

²³ Mnohé etnické skupiny obývající území Afghánistánu mají svůj historický původ v okolních státech, ale také mnohem dále, v Mongolsku či na Arabském poloostrově. Paštúni patří mezi nejpočetnější etnikum (41 % obyvatel), následují Tádžikové (37 % obyvatel) obývající hlavně údolí severně od Kábulu a provincii Badachšán. V menším počtu mají své zastoupení také Hazarové (9 % obyvatel), jejichž domovinou jsou pohory v centrálním Afghánistánu. Přestože jejich předkové pocházejí ze severozápadu Číny a z Mongolska, hovoří perským dialektem. Během nadvlády Tálibánu byli Hazarové pronásledováni kvůli své příslušnosti k šíitské větvi islámu. Uzbekové tvoří 9 % obyvatel a spolu s Turkmény (2 % obyvatel) obývají oblasti severně od Hindúkuše, v blízkosti Amudarji. Společně s Turkmény obývali toto území také Kirgizové, kteří však byli během sovětské okupace vytlačeni. Na severozápadě země žije seminomádská skupina známá jako Chahar Aimak, která je tvořena čtyřmi různými etniky včetně Hazarů, na rozdíl od nich jsou však Chahar Aimak sunnité a hovoří dialekty podobnými Dari. Balúčové tvoří 0,5 % obyvatel, žijí na jihu Afghánistánu a mají početné zastoupení také v sousední pákistánské provincii Balúčistán (Asia Foundation: 2006)

představoval neznámou a nebezpečnou zemi se zaostalou infrastrukturou. Silnic bylo poskrovnu a železnice dosahovala délky necelých deseti kilometrů (a navíc pouze v Kábulu). Omezenou komunikaci umožňovalo pár telegrafních a telefonních linek. Právní systém vycházel z tradiční legislativy a neobsahoval žádný odkaz na státní moc. Daňový systém existoval pouze na papíře. Autorita krále, tak zřejmě v ulicích Kábulu hlídaných královskou stráží v pruských vojenských helmách, mizela stejně rychle jako dláždění pod nohama návštěvníka opouštějícího hlavní město kterýmkoliv směrem. Většina Afghánců nepřišla se státní mocí téměř do styku a ani neměla důvod představitele centralizované vlády kontaktovat. V Afghánistánu té doby navíc neexistovaly katastrální mapy, plány měst či evidence majetkových práv, což činilo zemi málo přehlednou a tím pádem hůře ovladatelnou než země, které byly formálně kolonizovány (Cullather, 2002: 9).

Přesto se však paštúnské vládě pomalu začalo dařit zemi modernizovat. Japonští, italsí a němečtí poradci naplánovali moderní infrastrukturu zahrnující dopravní a komunikační spojení. Nový radiový vysílač poprvé propojil Kábul s nejdlejšími oblastmi Afghánistánu, ale také se zahraničím. Němečtí inženýři postavili elektrárny a podniky na zpracování textilií, výrobu nábytku a koberců, které byly kontrolovány státem. Úředníci pověřeni výběrem daní začali úspěšně pronikat do sféry obchodu a chovu dobytka. Prostřednictvím národní banky kontrolovala vláda hospodářský rozvoj země. Od poloviny padesátých let až do konce sovětské okupace probíhal veškerý zahraniční obchod přes Sovětský svaz, který strategicky zlevnil nákladní dopravu, aby si vybudoval afghánskou závislost. Nicméně bezprostředně po druhé světové válce byl Sovětský svaz pohlcen snahou o vnitřní obnovu země a pozornost Afghánistánu byla namířena směrem ke Spojeným státům, od kterých si vláda slibovala pomoc při upevnění centralizovaného státu zodpovědného za obecné blaho (Cullather, 2002: 10-12).

Vláda vsadila na velkolepé rozvojové projekty, které měly nejen zabránit zániku afghánského národa, ale hlavně uchovat vedoucí roli Paštúnů a pozici královské rodiny. Jeden takový projekt na Záhira Šáha výrazně zapůsobil – nadchnul ho plán postavit přehradu v údolí Helmand inspirovaný americkou přehradou Hoover Dam, jež v polovině dvacátého století poušť v domov pro milion lidí. Přehradu ale také symbolizují obětování potřeb jedinců ve jménu blaha celé společnosti. Jejich stavba zpravidla vyžaduje přesídlení obyvatel, přerozdělení půdy a také zásahy do stávajícího hospodářství, kdy je třeba nově naplánovat výrobu, instruovat zemědělce, které plodiny by nyní měli pěstovat, postavit

dopravní spojení, nová obytná a obchodní centra, školy apod. Podle představy Záhira Šáha by stavba přehrady v údolí Helmand prohloubila autoritu kábulské vlády a zařadila Afghánistán mezi moderní státy, které mohou měnit ráz krajiny navzdory omezením daným přírodou. Ke spolupráci byla přizvána americká stavební společnost Morrison Knudsen, která se specializovala na podobné stavby symbolizující budoucnost. Její inženýři postavili již zmíněnou Hoover Dam či Golden Gate Bridge v San Francisku, prokopali tunel skrze peruánské Andy či natáhli ropovod napříč Aljaškou. Před samotným zahájením stavby musela společnost Morrison Knudsen vybudovat dostatečnou infrastrukturu (silnice a mosty) umožňující dopravu stavebního materiálu. Zpravidla by byla také provedena rozsáhlá hydrogeologická studie, ale nakonec se kábulská vláda i stavební společnost navzájem ujistily, že v případě přehrady v údolí Helmand nebude podobná studie zapotřebí, protože i 20% tolerance chyb v plánovaném projektu by neměla ohrozit zaručený úspěch takovéto stavby (Cullather, 2002: 13-15).

Od přehrad si jejich stavitelé zpravidla slibují zdroj obnovitelné energie zajišťující po neomezeně dlouhou dobu vodu a elektřinu. Přehrady a na ně napojené zavlažovací kanály však zároveň přináší výrazné ekologické zatížení. Naplavování bahna, které ohrožuje mnoho vodních nádrží postavených ve stejné době jako přehrada v údolí Helmand, postupuje nejrychleji právě v suchém anebo tropickém podnebí. Trvalé zavlažování pak způsobuje půdě stejnou škodu, jakou představují anabolické steroidy pro lidské tělo. Zpočátku povzbuzují půdu k několika sklízním během roku, ale po určité době ji přemění na půdu neúrodnou. Rozsáhlé vodní nádrže zvyšují hladinu spodních vod v okolí. Podmáčení může poškodit sklizeň, ale způsobuje také mnohem dlouhodobější škody. V podmáčené půdě jsou vzlínáním vytlačovány rozpustné soli a alkálie na povrch, což způsobuje dezertifikaci. Ani problémy v údolí Helmand na sebe nenechaly dlouho čekat. Přestože ještě nebyla z poloviny hotová, již první hráz postavená u ústí kanálu Bogra zvedla hladinu spodních vod o několik centimetrů. V okolí nádrže se začaly v zemi objevovat solné usazeniny. Roku 1949 stála vláda a stavební inženýři před rozhodnutím, zda-li nechají budovanou přehradu strhnout. Toto rozhodnutí by sice poškodilo pověst monarchie a také společnosti Morrison Knudsen, ale z technického pohledu již nebylo možné projekt ospravedlňovat. Avšak právě v době, kdy se začaly objevovat první závažné problémy, přednesl americký prezident Harry Truman svůj inaugurační projev zahajující

éru rozvojových programů a o pokračování přehrady Helmand bylo rozhodnuto (Cullather, 2002: 17).

Když Truman mluvil o pomoci tzv. třetímu světu, použil příklad *Tennessee Valley Authority* (TVA), což je komplex několika vodních děl, které proměnily hospodářství státu Tennessee. Idea vybudování obdoby TVA v rozvojových zemích zapadala i do nastupujícího období mccarthismu. Výstavba přehrad představovala americkou alternativu vůči komunistickým pozemkovým reformám. Namísto krutého vyvlastňování půdy přetvářeli američtí inženýři vyprahlé pouště na pohádkové země s bujnou vegetací a elektřinou. TVA měla pro americké liberály téměř totemický význam, ale na poli diplomacie měla navíc další funkci redefinování politického konfliktu na technický problém. Zatímco Britové řešili afghánské kmenové války tak, že rozdělili území Paštúnů Durandovou linií, Američané překreslili kmenové nepřátelství do hydrogeologických map (Cullather, 2002: 18). Díky své strategické poloze se Afghánistán stal pro americkou vládu rozvojovou zemí, která potřebuje asistenci. Etnický problém se tímto však jen odsunul do pozdější doby.

Od roku 1946 spolykaly honoráře vyplacené expertům společnosti Morrison Knudsen částku větší než byl celkový příjem Afghánistánu z vývozu. Vzhledem k nefunkčnímu daňovému systému představovaly vládní výdaje zatížení hlavně pro zemědělce, protože narostla inflace, která převážila veškerý jejich zisk vzniklý ze zavlažovacího systému. Přestože projekt přitáhl milionové finance ze zahraničí, v konečném výsledku tak spolykal drobné úspory malých zemědělců a snížil vládní investice do zemědělství. Pokračování stavby s sebou přinášelo také další zabírání půdy a vysídlování obyvatel. Avšak tak jak narůstaly technické problémy s výstavbou, její symbolická role ve studené válce a v afghánské etnické politice vytrvale rostla. Pro administrativu prezidenta Eisenhowera představovala předsunutá hlídka v podobě rozestavěného přehradního komplexu v údolí Helmand hranici amerického vlivu ve střední Asii. Stavba byla hlavním pojítkem Afghánistánu se Západem. Kdyby Američané odešli z údolí Helmand, vzniklé vakuum by ihned zaplnili Rusové (Cullather, 2002: 23).

Podporou výstavby v údolí Helmand Američané snižovali vliv Sovětského svazu, protože pomáhali královi švagra a pozdějšímu prezidentovi Muhammadu Dáúdovi budovat jeho vysněný Paštúnistán. Díky nově vybudovaným zavlažovacím systémům se zvětšila rozloha úrodné půdy vhodné k zemědělské činnosti, na které se posléze mohlo usadit osmnáct až dvacet tisíc paštúnských rodin. Společně s afghánskou vládou zahájili

američtí experti také program na usazování nomádských Paštúnů, jejichž sezónní migrace byla příčinou konfliktů s Pákistánem. Pro Američany stejně jako pro královskou rodinu symbolizovali nomádi ignorující zákony, daňový systém a státní hranice zaostalost Afghánistánu. Usazení kočovných Paštúnů v pásu sahajícím od Kábulu po Kandahár mělo přinést politickou stabilitu afghánské vládě a také umožnit kočovníkům dosáhnout na benefity pramenící z připravovaných rozvojových programů.

Usazování nově příchozích osadníků řídila v Helmandu HAVA (Správa přehradního komplexu). Nově příchozí obyvatelé, stejně jako ti, kteří již v údolí dříve hospodařili, si museli na HAVA podat žádost o bydlení, možnost využívání vody a přidělení zemědělských nástrojů. Každá rodina dostala býka a krávu, částku dvou tisíc afghání a dostatek osiva pro první rok. Koncem padesátých let dochází k budování zcela nových komunit přesídlených pastevců v oblastech Shamalan, Marja a Nad-i-Ali. Současně probíhá snaha odebrat autoritu tradičním vůdcům paštúnských klanů zvaným málíkům. Osadníci jsou vyzváni, aby si zvolili nové vůdce nazvané wakilové (wakil). Tento pokyn však nedošel patřičné odezvy a jednotlivé klany se dále řídí rozhodnutími málíků. Aby se předešlo potřebě migrace stád za pastvou v zimním období, přivezlo OSN do Helmandu odborníky na chov dobytka ze Švýcarska, kteří učili pasteve zacházet s kosou, aby si mohli zajistit na zimu dostatek sena (Cullather, 2002: 23-24). Ale i přes atraktivitu státních dotací a vznik zemědělských usedlostí s dostatečným přísunem vody bylo obtížné zlákat k usedlému životu Paštúny z kmene Ghilzai. Ghilzai představuje spolu s Durrani nejvýznamnější paštúnský kmen. Zatímco Durrani (jedním z nich je i poslední afghánský prezident Hamíd Karzái) žijí převážně usedlým způsobem ve městech a díky vysoké gramotnosti (kolem 25 %) jsou velmi liberální, Ghilzai žijí dosud převážně jako nomádi, jejich gramotnost je velmi nízká (pod 10 %) a dominují Tálíbánu (Azizi, 2006).

Ghilzai byli vždy bohatší a svobodnější než tádžičtí či hazarští zemědělci, přes jejichž pozemky kočovali a na které se dívali s opovržením. Za snahou o přilákání Ghilzai do Helmandu byla snaha kábulské vlády využít obavy, které kočovní Paštúni u jiných etnik po věky budili, a potlačit případnou emancipaci nepaštúnských etnik. Američtí poradci se sice pokoušeli proměnit společenské uspořádání na nově osídlených územích na více inkluzivní sociální prostředí (podpora *grass roots* aktivit apod.), avšak kábulská vláda podobné snahy potlačovala (Cullather, 2002: 25).

V roce 1965 byla provedena evaluační studie, která prokázala, že zemědělský výnos na hektar poklesl v porovnání s obdobím před zahájením výstavby přehrady, a to nejen na územích, která byla již v minulosti obdělávána, ale také v oblastech vydávaných dříve za poušť. Narůstaly také problémy s podmáčením půdy vedoucím k narušení základů řady budov v oblasti Shamalan. V uměle vytvořených oázách se k problémům s podmáčením přidala ještě salinizace. Řešením by bylo vybudování odvodňovacích kanálů, ty by však snížily deklarované množství celkově obhospodařované půdy. Ukončení podpory projektu nebylo v tu chvíli možné (stejně jako několikrát v historii), protože fiasko by nyní nezanechalo šrám jen na pověsti kábulské vlády, ale také Spojených států. Jestliže Afghánistán byl považován za „hospodářskou Koreu“, tak Helmand se stal „hospodářským Vietnamem“. Americkou vládu stálo obrovské množství energie a peněz zamaskovat neúspěch své zahraniční intervence (Cullather, 2002: 29).

Americká podpora projektu v údolí Helmand byla definitivně ukončena se sovětskou invazí. Intenzivní boje mezi mudžahedíny (využívající betonových zavlažovacích kanálů ke krytí) a sovětskou armádou vedly k masivnímu exodu obyvatel do pákistánských uprchlických táborů. Pro hnutí Tálibán měl Helmand strategický význam vzhledem ke klimatickým podmínkám a alkalické půdě, tak vhodné pro pěstování opia, které představovalo jeden z jeho hlavních příjmů. Podle Programu OSN pro mezinárodní kontrolu drog pocházelo 39 % světové produkce heroinu v roce 2000 právě z údolí Helmand (Cullather, 2002: 34).

Týdeník Respekt zveřejnil v roce 2009 reportáž popisující obraz současného Helmandu. Od porážky Tálibánu americkou armádou až do roku 2005 byl guvernérem provincie Mohamed Akundzada, známý jako obchodník s opiem a také přítel prezidenta Karzáiho. Za jeho úřadování mohly děti chodit do školy, ženy se cítily relativně bezpečně a produkce opia byla držena na omezeném množství. Pak však na nátlak britské armády proběhla v sídle guvernéra razie, při které bylo nalezeno devět tun opia a guvernér byl donucen odstoupit. Brzy na to obsadil velkou část provincie Helmand opět Tálibán. Vypálil školy, začal terorizovat ženy, dal volnou ruku skupinám únosců a také obchodníkům s opiem, kteří podle odhadů zvýšili jeho produkci trojnásobně. Tento příklad uvádí prezident Karzáí jako důkaz příliš úzkoprsého přístupu Západu (Respekt, 2009).

Hodnoceno z antropologické perspektivy, snaha o modernizaci údolí Helmand neměla velkou šanci na úspěch. Předpoklad, že přesídlovaná populace se přizpůsobí

očekávání těch, kteří jí optimistickou budoucnost naplánovali, nebyla reálná a úvaha, že kočovný pastevec se šťastně usadí na přidělené půdě, dokonce naivní. Produkce pastevců tvořila dosud největší podíl afghánského exportu²⁴, čímž zajišťovala jistý přísun zahraniční měny, a přesto bylo cílem rozvojového programu přeměnit pastevce na zemědělce pěstující obilí. Výsledky rozvojové intervence, ve které její autoři doufali (příjem z daní, politická stabilita, vytvoření střední vrstvy, vyřešení otázky Paštúnistánu, národní prestiž apod.), byly pak vnímány jako možný důsledek případného rozvojového úspěchu, namísto aby se rozvojové úsilí zaměřilo přímo na jejich dosažení. Opatrné pochybnosti o smysluplnosti projektu byly zamítány s přesvědčením, že čas a pokračující úsilí přinesou lepší výsledky.

Podle Gilberta Rista představuje víra v rozvoj a modernizaci sociální překážku vyjádření sdílených pochybností. Přestože člověk může v soukromí pochybovat o správnosti postupu zvoleného pro dosažení pokroku, navenek jedná dle očekávání daného společenského konsensu, čímž jen upevňuje víru ostatních v úspěch rozvoje a odvrací jejich případné pochybnosti (Rist, 2006: 239). Vidina rozvoje údolí Helmand byla vytvořena a udržována při životě díky iluzi o následování západního modernizačního mýtu. Zhoubné následky budování obřích přehradních komplexů byly známé již v roce 1949 a s postupující výstavbou v údolí Helmand byly stále zřejmější i v Afghánistánu. Snaha o dokončení projektu živená americkým vlivem a sny o paštúnské nadvládě však byla stejně vytrvalá jako sama modernizační teorie, která je i přes silnou kritiku schopna přežít veškeré nezdary. Zdá se, že současná západní snaha o budování demokracie v Afghánistánu je charakteristická ztrátou paměti rozvojových architektů. Hlavní hráči na mezinárodní politické scéně si oddechli, když Hamíd Karzái vyhrál v roce 2004 prezidentské volby a shovívavě přivřeli oči nad volebními manipulacemi, které zajistily jeho znovuzvolení v roce 2009. Rozvojová pomoc tak může nadále proudit do rukou vlády ovládané paštúnskou elitou. A jak zveřejnil deník New York Times, hlavním triumfem modernizačních snah by měly opět být přehradní komplexy zajišťující dostatek vody k zavlažování (Cullather, 2002: 36).

²⁴ Hlavním exportním artiklem byl v té době karakul – surová kůže z mláďete karakulské tlustoocasé ovce, která se v rukou zručných kožešníků proměnila v lesklou černou kůži známou jako perzián. Ročně bylo ze země vyvezeno na dva a půl milionů kůží, které se ve Spojených státech proměnily na lesklé černé kabáty či klobouky v ceně čtyř set až tří a půl tisíce dolarů. Kábulská vláda uvalila na maloobchod s karakulem 50% daňové zatížení a zajistila si tak stabilní zdroj příjmů v afghánské měně i v dolarech. Na konci druhé světové války disponoval Afghánistán sto milionovou dolarovou rezervou a i v období poválečného nedostatku dolarů, který postihl světový obchod, si zachoval stabilní zdroj dolarových příjmů.

14.2. Teorie závislosti

Zatímco zastánci modernizační teorie tvrdí, že země globálního Severu zprostředkováním pomoci, investic a odborných znalostí podporují rozvoj globálního Jihu, představitelé tzv. teorie závislosti jsou toho názoru, že rozvinuté země naopak brání rozvoji zemí chudých a vykořisťují je efektivněji a systematictěji než v dobách kolonialismu (Haines, 2000: 40). Odmítají také myšlenku, že rozvojové země představují pouze podobu rozvinutých zemí v jejich primitivním stádiu, aniž by měly odlišnou charakteristiku a uspořádání. Dochází tak k vymezení pozice zemí tzv. třetího světa v rámci světového systému. Impulsem pro kritiku ekonomické dominance rozvinutých zemí byly studie Hospodářské komise pro Latinskou Ameriku pracující při OSN (ECLA) ustavené v roce 1948 pod vedením argentinského ekonoma Raúla Prebitsche. Vyplývá z nich, že rozvojové země si mohou dovolit nákup stále omezenějšího množství zboží pocházejícího ze západních trhů v porovnání s objemem surovin, které vyexportují. Obchod rozvojových zemí je zpravidla charakterizován závislostí na exportu jedné či dvou klíčových komodit a navíc probíhá pouze s omezeným počtem vyspělých zemí (zpravidla s bývalou koloniální mocností). Důvody je třeba hledat v koloniální historii, kdy ekonomika rozvojových zemí coby bývalých kolonií byla uzpůsobena hospodářským potřebám koloniální mocnosti. Stávající systém však činí rozvojové země zranitelnými vůči nestálosti mezinárodního trhu (Edelman a Haugerud, 2005: 12). Naopak jen malou část ekonomických aktivit bohatého Severu tvoří jejich obchod s chudým Jihem. Prostřednictvím volného obchodu centrum reprezentované bohatými zeměmi vytváří na sobě závislou periferii a zabraňuje tak chudým zemím dosáhnout skutečné nezávislosti a ekonomické prosperity. Rozvoj globálního Jihu je však blokován také zájmy domácích elit, kterým vyhovuje tzv. duální hospodářství s převažujícím a neefektivním zemědělstvím a omezenou, ale výkonnou průmyslovou výrobou. Dominance městské buržoazie spolu s velkostatkáři vůči chudé venkovské populaci tak vytváří další vztah centra a periferie v rámci hospodářství jednoho státu. Historik ekonomie a sociolog Andre Gunder Frank pak tento systém charakterizuje jako řetězec, kdy hlavní globální metropole (představované např. Spojenými státy) vykořisťují své satelity (např. velkoměsta Latinské Ameriky), které zase využívají své periferie (představované venkovským obyvatelstvem bez vlastnických práv na obhospodařovanou zemědělskou půdu). Kvůli tomuto uspořádání je pak vyprodukováný

přebytečný kapitál systematicky odváděn od koncového článku řetězce na jeho vrchol, tedy z periferie do centra (Haines, 2000: 41).

Teorie závislosti dosáhla vrcholu počátkem sedmdesátých let, kdy se těšila oblibě mezi intelektuály a studenty v Evropě a v zemích tzv. třetího světa. Jako by její zastánci byli přesvědčeni, že rozvojové země mohou přeskóčit historické překážky a vydat se na cestu rozvoje po alternativních spravedlivějších a méně bolestných cestách. Podle Colina Leysa je však tato představa značně idealistická vzhledem ke slabým a nedostatečně mobilizovaným sociálním hnutím na periferii. V subsaharské Africe byla teorie závislosti zvláště populární, a to i mezi odborníky ze společenskovedních oborů. Právě zde však (s výjimkou Jihoafrické republiky) nefungovala v dostatečné míře místní nacionálně orientovaná kapitalistická třída či odborové hnutí nebo jakékoliv jiné moderní sociální hnutí, která by byla schopna vést svou zemi kupředu v duchu některé z alternativních cest rozvoje. Teorie závislosti tedy sloužila spíše jako nástroj pro kritiku stávající rozvojové politiky v Africe (Leys, 2005: 112-113).

14.3. Hledání alternativních rozvojových strategií

Zkušenosti padesátých a šedesátých let se selhávajícím modernizačním paradigmatem vedly k hledání alternativních rozvojových strategií. Dosavadní rozvojová strategie byla zaměřena na ekonomický růst a direktivní šíření rozvojových podniků směrem ze zemí vyspělých k zemím zaostalým. Předpokládalo se, že ekonomický růst bude dotovat rozvoj nejchudších sektorů společnosti, do kterých takzvaně protečou (*trickle down*) zisky z hospodářského růstu a mezinárodního obchodu. Přestože se však zvyšoval hospodářský růst, počet chudých rostl. Jak je patrné z předchozí kapitoly, zisky z růstu se koncentrovaly v rukou městských elit a již tak vysoké nerovnosti uvnitř rozvojových zemí se nadále zvyšovaly. Ukázalo se tak, že ekonomický rozvoj nutně nekoreluje s jinými rozvojovými cíli, jakými je vytvoření pracovních příležitostí, omezení chudoby a nerovnosti či zajištění základních lidských potřeb. V řešení těchto problémů prostý ekonomický růst selhal. Rostoucí počet teoretiků a rozvojových expertů prohlašoval rozvoj založený na ekonomickém růstu za proces žijící vlastním životem, což je dáno hlavně jeho ignorací základních lidských potřeb na lokální úrovni. Výstižné bylo prohlášení pákistánského ekonoma Mahbuba ul Haqa, podle kterého by „rozvoj měl sloužit lidem a nikoliv lidé rozvoji“ (citováno dle: Haq, 1976: 26-27).

Nespokojenost panovala jak s realizací rozvojové intervence a způsobu hodnocení její efektivity, tak s celkovou koncepcí rozvoje. Z řad rozvojových teoretiků a pracovníků mezinárodních organizací se začalo ozývat volání po větší decentralizaci a participaci. Rychlejší a efektivnější forma rozvoje by měla do rozhodovacího procesu zahrnout hlavně příjemce rozvojové intervence a uvolnit tak dosud neobjevenou energii a kreativitu chudých. Příznivci postmarxismu a neoliberalismu požadovali zplnomocňování a mobilizaci marginalizovaných obyvatel chudého Jihu. Přestože se podobné hlasy volající po alternativních přístupech ozývají dokonce dříve než v padesátých letech, skutečné pozornosti se jim dostává až počátkem sedmdesátých let, kdy se vložily do hry velké mezinárodní rozvojové organizace. Bodem obratu se stává vystoupení prezidenta Světové banky Roberta McNamary v Nairobi v roce 1973, který označil za symbol nové strategie rozvoje snížení chudoby. McNamara se opíral o zprávu *Partners in Development*, kterou pro Světovou banku vypracoval v roce 1969 bývalý kanadský premiér Lester B. Pearson. Tato zpráva potvrdila selhání růstového paradigmatu. Nový přístup k rozvoji byl podložen

hesly „*growth with redistribution*“ (přerozdělování růstu), „*investment in the poor*“ (investice do chudých) a „*basic needs strategy*“ (strategie uspokojení základních životních potřeb). Nová rozvojová strategie reflektovala také politickou linii. Socialistickým revolucím podobným kubánské či vietnamské bylo možné zabránit včasnou pomocí lidem žijícím v chudobě, kteří bývají často nositeli revolucí. Robert McNamara, který v období počátku vietnamské války zastával post amerického ministra obrany, zdůrazňoval, že snižování chudoby a rozvojová pomoc jsou pro bezpečnost důležitější než zbraně (Lindner a Strnad, 2006: 124).

Hlasy vyjadřující nesouhlas se stávajícím rozdělením světa se začali ozývat také ze samotného Jihu. Na jaře 1974 svolal generální tajemník OSN ve spolupráci s alžírským prezidentem Boumediennem mimořádné zasedání OSN, na kterém byla přijata deklarace s výmluvným názvem *Establishment of a New International Economic Order (NIEO)*. Klíčovou roli při jejím formulování hráli čtyři významní politici té doby: zmíněný alžírský prezident Houari Boumedienne, iránský šáh, mexický prezident Luís Echeverría Álvarez a venezuelský ministr a významný diplomat Manuel Pérez Guerrero. Nutno podotknout, že všechny čtyři osobnosti reprezentovali země vyvážející ropu, jejíž cena se během nedávné ropné krize vyšplhala na maxima²⁵. Rétorika deklarace byla velmi silná:

Benefits technologického rozvoje nejsou rovnoměrně sdíleny všemi členy mezinárodního společenství. Rozvojové země, ve kterých žije 70 % světové populace, mají přístup pouze ke 30 % světových příjmů. Za stávajícího mezinárodního ekonomického pořádku není možné dosáhnout vyrovnaného rozvoje mezinárodního společenství. Propast mezi rozvojovými a rozvinutými zeměmi narůstá pod tíhou systému, který byl nastaven v dobách, kdy většina rozvojových zemí ještě neexistovala jako nezávislé státy, a který prohlubuje nerovnost (citováno podle Rist, 2006: 145).

Text deklarace se několikrát odvolává na snižování propasti mezi chudými a bohatými, což je možné považovat za nový a neotřelý požadavek na ideální svět, ve kterém chudí

²⁵ Po jomkipurské válce roku 1973 mezi Izraelem a Egyptem zvýšily země vyvážející ropu její cenu na čtyřnásobek, což jen podtrhlo, nakolik byl Západ závislý (a stále je) na dodávkách ropy z arabských zemí. Poprvé se tak země Jihu (ikdyž hlavně ty bohatší) shodly na strategii, která výrazně poškodila ekonomiku bohatého Severu (Rist, 2006: 142)

doženou bohaté. Zájmy rozvinutých a rozvojových zemí by od sebe neměly být vzájemně odděleny, protože prosperita bohatých zemí je provázána s rozvojem a ekonomickým růstem zemí chudých. Mezinárodní spolupráce v rozvoji je tedy společným cílem a také povinností všech zemí. Podle Gilberta Rista je hlavní slabinou deklarace její požadavek na změnu stávajícího přerozdělování benefitů plynoucích z rozvoje, namísto aby se změnil způsob, jakým je rozvoje dosaženo. Deklarace navíc nespecifikuje postupy ani neustavuje rozhodčí instituce, které by měly na nastolení nového ekonomického pořádku dohlížet. Její rétorika tak nakonec vyzněla spíše naprázdno bez většího dopadu na uspořádání světového společenství. Přestože je deklarace nahlížena jako projev „revolty třetího světa“, ve skutečnosti byl jejím cílem spíše světový kapitalismus, který zajistí pokračující rozvoj pro všechny tím, že lépe integruje země vyskytující se na periferii světové ekonomiky. Tím, že deklarace potvrdila rozhodující roli bohatého Severu pro rozvoj chudého Jihu, tak jen stvrdila závislost chudých na těch bohatých (Rist, 2006: 148-150).

V mnoha ohledech deklarace NIEO nepřinesla nic nového a zvláště přezíravě se stavěla k požadavkům teorie závislosti. Autoři textu deklarace reprezentující Jih nesledovali ani tak zájmy chudých obyvatel jako spíše zájem vlastní (a potažmo celé národní buržoazie), kterým bylo zvýšit svůj podíl na ziscích ze světového ekonomického růstu. Požadavky, které si deklarace kladla, tomuto záměru odpovídají: navýšení finančních prostředků proudících do rozvojových zemí v podobě rozvojové pomoci, nárůst vývozu nerostných surovin za vyšší ceny, využití moderních technologií, nové půjčky od mezinárodních institucí, omezení činnosti nadnárodních aktivit – všechny uvedené záměry zvyšují moc elity vládnucí v dané zemi. Elity, která kontroluje tok peněz prostřednictvím vlivu v státních institucích (ministerstvech), bankách a státních podnicích. Podle Rista pak může tato elita benefity ekonomického růstu snadno přeměrovat na svá konta (Rist, 2006: 152).

V roce 1974 se koná také sympozium v mexickém městě Cocoyoc pod záštitou Programu OSN pro životní prostředí (UNEP) a Konference OSN o obchodu a rozvoji (UNCTAD). V tzv. Deklaraci z Cocoyoc se odráží přítomnost expertů představujících dva hlavní rodící se proudy alternativního přístupu: jednak zastánců teorie uspokojení základních potřeb před ekonomickým růstem, ale také těch, kteří si uvědomovali ohrožení rozvoje z důvodu omezených ekologických možností. Deklarace z Cocoyoc se stala hnací silou hledání alternativních přístupů, které byly formovány dalšími dvěma mezinárodními

iniciativami. O rok později, v roce 1975, vydává švédská nadace Dag Hammarskjöld zprávu nazvanou *What Now*, na které se pod vedením Švýcara Marca Nerfina podílelo sto dvacet odborníků z celého světa reprezentujících převážně kritický přístup k rozvojové pomoci. Podle autorů musí rozvoj směřovat hlavně k uspokojení základních potřeb (materiálních i nemateriálních) nejchudších obyvatel. Protože je do značné míry ovlivněn kulturou, nemůže být redukován na pouhou imitaci rozvinutých zemí, ale musí být endogenního původu - tedy vycházet z podnětů společnosti, které se týká. Daná společnost sama definuje vlastní hodnoty a představu o vlastní budoucnosti. Takto chápaný rozvoj spočívá v samostatné společnosti, spoléhající na vlastní síly, na jejímž řízení se podílí všechny vrstvy obyvatel, nejenom vládnoucí elita. V neposlední řadě by měl rozvoj zohledňovat ekologické aspekty (Trzyna, 2000: 3-4). Environmentální degradace a stoupající tlak na nerostné zdroje nastolují otázku, zda rozvoj neohrožuje také fyzickou integritu naší planety (Brohman, 1996: 206). O rok později přichází *International Foundation for Development Alternatives* (IFDA) s teorií tzv. Třetího systému propagující přístup *bottom-up*, tedy zespoda nahoru.

Téma uspokojování základních potřeb načrtl poprvé tehdejší prezident Světové banky Robert McNamara v již zmiňovaném proslovu v roce 1973. McNamara dramaticky vykreslil situaci obyvatel Jihu, kteří nemohou vzít osud do vlastních rukou, protože nemohou uspokojit ty nejzákladnější potřeby, za které McNamara označil potravu, bydlení, zdraví, gramotnost a práci. Koncept uspokojování základních potřeb se rozvinul ve vlivnou teorii rozvojového diskurzu.

14.4. Teorie uspokojení základních potřeb

Podle Rista je koncept uspokojování základních potřeb tak jednoduchý, že je až s podivem, že jeho objevení trvalo tak dlouho. Pokud 40 % obyvatel rozvojových zemí žije v absolutní chudobě, je přece logické, že rozvojová intervence by měla být zaměřena na jejich nabytí (či znovunabytí) slušných životních podmínek. „K životu přece každý potřebuje jíst, mít střechu nad hlavou, existovat v prostředí neohrožujícím zdraví a mít přístup ke vzdělání a práci, která generuje prostředky pro obživu. Copak by rozvojové priority neměly odrážet tyto neměnné základní potřeby lidského tvora?“ (citováno dle Rist, 2006: 163). Tento přístup odráží teorii Abrahama Maslowa, podle kterého se člověk teprve po uspokojení základních (fyziologických) potřeb, obrací k uspokojení potřeb vyšších. Hierarchii lidských potřeb zobrazoval Maslow jako pyramidu, kde zcela nejnižší leží fyziologické potřeby (potřeba potravy, tepla, vyměšování), pak následuje potřeba bezpečí a jistoty, potřeba lásky a sounáležitosti, dále potřeba uznání a úcty, potřeba seberealizace a nejdříve stojí potřeby estetické (potřeba vytvořit harmonii, řád a krásu). Obecně platí, že nižší položené potřeby jsou významnější a jejich alespoň částečné uspokojení je podmínkou pro vznik méně naléhavých a vývojově vyšších potřeb²⁶. Pociťovaný nedostatek nebo frustrace potřeb na nižší úrovni zabraňuje postupovat k vyšším hodnotám. Jsou-li naopak všechny naše základní potřeby saturovány, přecházíme automaticky na vyšší úroveň a předchozí stupně už nevnímáme jako svou prioritu (Maslow, 1990: 99). Obdobně pro antropologa Bronislava Malinowského je teorie potřeb východiskem jeho koncepce člověka, společnosti a kultury. Malinovski rozděluje potřeby do tří skupin, kdy první typ představují základní (biologické) potřeby, druhý pak potřeby instrumentální (sekundární) a třetí typ reprezentují potřeby symbolické a integrativní. Uvedené rozdělení lze podle Malinowského nalézt u všech kultur, a proto je možné je považovat za univerzální. Klíčovou pozici zaujímají stejně jako u Maslowa biologické potřeby a procesy jejich uspokojování. Jednotlivým biologickým potřebám odpovídají kulturní reakce jako zásobování, příbuzenské systémy, úkryt, oblékání, ochrana a obrana. Kultura pak představuje postupně se vyvíjející soustavy přiměřených adaptací lidského organismu a

²⁶ Vůči této Maslowově tezi lze namítnout, že uspokojování vyšších potřeb (estetických, duchovních) může napomoci v mezních situacích lidského života s omezeným uspokojováním nižších potřeb, jak dokázal na studii prostředí koncentračních táborů Viktor Frankl či Konrad Lorenz.

lidských skupin na uspokojování základních potřeb a postupné zvyšování standardu v rámci daného prostředí (Soukup, 1996: 78).

V mezinárodní rozvojové agendě se koncept základních potřeb etabloval prostřednictvím mezinárodní konference o zaměstnanosti konané pod záštitou Mezinárodní organizace práce (ILO), na které byla roku 1976 přijata *Declaration of Principles and Program of Action for a Basic Needs Strategy of Development*. Definice ILO blíže specifikuje základní potřeby, které rozděluje do pěti hlavních kategorií: minimální soukromá spotřeba (např. jídlo, přístřeší, oblečení), služby poskytované v rámci kolektivní spotřeby (např. elektřina, vodovod, kanalizace, lékařská péče, vzdělání, veřejná doprava), účast obyvatel na rozhodování v oblastech majících dopad na jejich život, uspokojování potřeb daných základními lidskými právy a v neposlední řadě zaměstnání (Brohman, 1996: 205). Koncept uspokojení základních potřeb tak, jak je definován ILO, se sice zaměřuje na potřeby chudých, ale podle některých kritiků nepopírá ekonomický růst coby podmínku rozvoje. Spíše hledá vyváženější přístup tím, že klade větší důraz na zranitelnější část příjemců rozvojové intervence, jakou představují malí farmáři nebo ženy bez mužského živatele (Gardner a Lewis, 1996: 7). Téma uspokojování základních potřeb se rázem odrazilo v rozvojových projektech velkých mezinárodních organizací (Světová banka, ILO, Program OSN na ochranu životního prostředí aj.), ale i mnoha bilaterálních rozvojových agentur či nevládních organizací. V rámci rozvojového diskurzu je možné definovat dva hlavní proudy pojímající základní potřeby odlišně: buď v objektivním smyslu coby nároky, které jsou ve všech společnostech nutné pro přežití a rozmnožování (jídlo, oblečení, přístřeší a voda)²⁷ anebo potřeby ve smyslu subjektivním, které jsou ovlivněny širším kontextem daného sociálního systému a jejichž uspokojení přináší pocit naplnění lidské existence²⁸. Jestliže zastánci prvního proudu chápou základní lidské potřeby jako jakýsi nákupní seznam předmětů soukromé spotřeby a služeb, tak představitelé druhého přístupu se od takovéto definice distancují a zdůrazňují důležitost méně hmatatelných potřeb, jako jsou ochrana, porozumění, participace, tvořivost, identita, svoboda. Nejedná se o hodnoty kvantitativní, ale kvalitativní (Brohman, 1996: 209).

Koncept uspokojování základních potřeb se později proměnil v politický požadavek aktivního zapojení chudých do definování vlastních životů. Obyvatelé tzv. třetího světa tak

²⁷ Takto pojímala své rozvojové projekty hlavně Světová banka, ILO či bilaterální rozvojové agentury vyspělých zemí.

²⁸ Přístup reflektovaný převážně nevládními organizacemi.

již nejsou nazíráni jako pasivní oběti pomoci přicházející zvnějšku, ale hrají klíčovou roli v boji s chudobou. Obzvláště citlivé byly snahy zavést větší participaci příjemců rozvojové pomoci na rozhodování v politických a ekonomických otázkách. Požadavek větší participace vyžadoval na jedné straně reformu struktury a fungování rozvojových organizací, ale také lepší organizovanost a samostatnost populace rozvojových zemí. Na této úrovni se paradigma uspokojování základních potřeb vcelku zpolitizovalo a propojovalo s tématy politické reprezentace, účasti a zplnomocnění (Muraleedharan, 2005: 12).

14.5. Přerozdělování růstu

Alternativní přístupy se od předchozího modernizačního paradigmatu nejvíce liší ve vztahu mezi ekonomickým růstem a nerovností. Pro modernizaci byla nerovnost a z ní vyplývající investiční potenciál jednou z podmínek hospodářského růstu. Naproti tomu alternativní teorie, které se objevily v sedmdesátých letech, upřednostňují před růstem zvýšení zaměstnanosti chudé populace, přerozdělení většího podílu celkových příjmů do peněženek chudých anebo zvýšení jejich podílu na ekonomické a politické moci. ILO a Světová banka začínají proto uplatňovat přístup nazvaný *Redistribution with Growth* (přerozdělování růstu), kombinující makroekonomický růst s redistribucí zisku za účelem zvýšení zaměstnanosti a spravedlivého uspokojení základních životních potřeb všech vrstev společnosti. Tento koncept nepřinesl radikální změnu přístupu, neboť se nadále předpokládalo, že základní podmínkou rozvoje je rychlý ekonomický růst. Ten by však neměl zvyšovat chudobu, ale doplňovat boj s chudobou přerozdělováním zisku prostřednictvím programů zacílených na chudé. Přerozdělení pak může být realizováno několika způsoby: přímým transferem příjmů od bohatých k chudým nebo odebráním části jejich příjmů formou vysokého zdanění. Další formou redistribuce představuje investování zisků z příjmů bohatých do rozvoje zemědělství, školství a zdravotnictví tak, aby vzrostla výrobní kapacita, produktivita a příjem nejchudších obyvatel. Čtvrtou variantu představuje přímé přerozdělení zemědělské půdy a dalšího majetku ve prospěch chudých.

V letech 1972 až 1974 zkoumali Hans Singer a Richard Jolly možnosti aplikace teorie přerozdělování růstu v Keni. Ve spolupráci s ILO a Institutem rozvojových studií Světové banky zkoumali různé varianty výše uvedených forem přerozdělení příjmů. Došli k závěru, že přímý transfer příjmů od bohatých k chudým sice není efektivní, ale zato přerozdělení zisku formou investic by přineslo velmi dobré výsledky. Singer a Jolly navrhli, aby zisk, který kumuluje nejbohatší jedno procento populace, náležel této elitní skupině ve stejné výši po dobu deseti let, ale jakékoliv jejich další vygenerované příjmy by byly investovány do školství, zdravotnictví a výroby, z čehož by profitovalo celých 40 % populace. Spočítali, že příjem 40 % nejchudších obyvatel by se tak zdvojnásobil, přičemž by vzrostla také jejich kapacita pro dlouhodobě udržitelné uchování příjmů a generování vlastních zisků (Jolly, 2006). Přestože Keňa nedokázala v následujících desetiletích dosáhnout ekonomického růstu ani jeho přerozdělení, byla teorie přerozdělování růstu

považována za jednu z nejvlivnějších teorií sedmdesátých let. John Brohman však kritizuje tento přístup (a potažmo Světovou banku) za zjednodušující vytváření umělých „kapes chudoby“ představujících chudé obyvatelstvo, na které byly zaměřeny jednotlivé rozvojové programy. Namísto orientace na „kapsy chudoby“ mělo podle Brohmana dojít ke strukturální proměně celého ekonomického a politického uspořádání. A navíc, navzdory rétorice kladoucí důraz na participaci, byla přehlížena potřeba zapojení komunit do rozhodovacího procesu v otázkách politických a ekonomických (Brohman, 1996: 205).

14.6. Přerozdělování půdy

Podle zastánců přerozdělování půdy by měla rozvojové intervenci předcházet pozemková reforma, a to ze dvou důvodů: zaprvé má půda (i jiné formy majetku) dosud nižší cenu, a proto je reforma vlastnictví politicky přijatelnější než v období již probíhajícího rozvoje a za druhé přispěje včasná reforma k rovnoměrnému rozdělení benefitů plynoucích z rozvoje (Little, 1990: 25-26). Průchodnost pozemkové reformy závisí převážně na politickém kontextu. Například v Brazílii a na Filipínách ovládají vlastníci půdy politickou scénu, proto kroky namířené proti jejich zájmům nemohou získat politickou podporu. Pozemková reforma je snáze akceptovatelná ve vícevrstvé společnosti s rovným podílem městské a venkovské elity než ve společnosti, která je rozdělena jen na bohaté vlastníky půdy a chudé bezzemky. A klíčová je dále přítomnost kompetentní politické strany či zájmové skupiny, která prosazuje politiku zaměřenou na chudou populaci. Pokud navíc přerozdělování zemědělské půdy nedoprovází další opatření jako dostupné půjčky pro drobné zemědělce, odpovídající cenová politika v oblasti zemědělských vstupů a výstupů či různá marketingová opatření, může tato forma redistribuce příjmů životní podmínky chudých ještě zhoršit. Přesto má přerozdělování půdy řadu zastánců, zvláště předchází-li období rapidního ekonomického růstu. Příkladem může být rozvoj poválečného Tchaj-wanu a Koreji, kde došlo k pozemkové reformě před industrializací a zemědělskou modernizací. Jižní a jihovýchodní Asie představuje vzhledem k počtu chudých obyvatel vhodný model pro srovnávání různých rozvojových přístupů. Zároveň právě v Asii se odehrály dva největší rozvojové experimenty posledních šedesáti let, které představuje na jedné straně čínská zemědělská revoluce spojená s pozemkovou reformou vedoucí k hladomoru a na druhé straně průlom ekonomik Tchaj-wanu, Jižní Koreje a Japonska.

14.6.1. Případová studie: Pozemková reforma (Korea)

Jižní Korea je úspěšným příkladem poválečného rozvoje, jehož benefity byly rovnoměrně distribuovány napříč společností: ve městech i na venkově, mezi obyvateli závislými na příjmech jak ze zemědělství, tak i z průmyslu. Jaké jsou hlavní charakteristiky korejského úspěchu? Primárně je to samozřejmě industriální rozvoj v odvětvích zaměřených na export a podpora zahraničního obchodu. Průmyslový růst zvyšoval zaměstnanost a absorboval pracovní síly původně zaměstnané v zemědělském sektoru. Zatímco v šedesátých letech byl majoritní podíl populace zaměstnaný v zemědělství, v letech sedmdesátých již představoval průmysl hlavního zaměstnavatele (Little, 1990: 11). Rozvoj zemědělství však hrál v korejském hospodářském zázraku neméně významnou roli. Jestliže byl až do sedmdesátých let příjem většiny populace závislý na zemědělském sektoru, musela být oblast zemědělství podporována a rozvíjena, pokud měla těžit z ekonomického růstu také tato skupina obyvatel. Ve čtyřicátých a padesátých letech proběhla v Koreji rozsáhlá pozemková reforma, která položila základy pozdějšího rovnoměrného rozdělení majetku na venkově. Vyvážené vlastnictví půdy se odráželo na rozvoji v mnoha ohledech. Například tempo, kterým se šířily třeba nové technologie z jednoho zemědělského statku na druhý, bylo bezpochyby dáno vyrovnanými poměry ve velikosti půdy obdělávané jednotlivými rolníky. Pozemková reforma byla vcelku rozsáhlá. 60 % orné půdy, která byla v třicátých letech vlastněna velkostatkáři, bylo ve čtyřicátých letech přerozděleno bezzemkům a pachtýřům (bývalým nájemcům půdy). Je však důležité zmínit, že pozemkovou reformu nastartovala v jižní Koreji americká vojenská správa v roce 1945. V porovnání s reformami v jiných zemích byla redistribuce půdy v Koreji politicky bezbolestná, protože majitele zabavované půdy tvořili poražení Japonci anebo korejští velkostatkáři, kteří se zdiskreditovali kolaborací s Japonci. Bývalým majitelům se sice dostalo kompenzace, ale jen do té míry, aby nebyla narušena nově nastolená majetková rovnováha. Daniel Little uvádí, že v letech 1933 až 1975 se příjem domácností vlivem pozemkové reformy zdvojnásobil (Little, 1990: 12).

Navzdory přesvědčení, že zemědělský rozvoj musí předcházet průmyslovému růstu, svědčí korejská zkušenost o opaku. V tomto případě narůstající poptávka po zemědělských produktech potřebných pro průmyslovou výrobu stimulovala růst venkovské ekonomiky. Navíc zvýšení poptávky po pracovní síle v průmyslu vedlo k odlivu pracovníků ze

zemědělství, což nejdříve způsobilo nárůst mzdy na venkově a následně také zvýšení efektivity práce v zemědělství. Od šedesátých let narůstají mzdy jak v zemědělství, tak v průmyslu. Zvýšení ceny pracovní síly v zemědělství vedlo k hledání nových technologií nahrazujících lidskou sílu a zvýšila se tak produktivita zemědělské výroby. Zpočátku se stát na rozvoji venkova příliš aktivně nepodílel, ale již koncem šedesátých let zasahuje do cen obilí a v sedmdesátých letech přichází vláda s programem půjček pro drobné zemědělce. Korea tak představuje příklad ekonomického rozvoje, který nevedl k nerovnému rozdělení příjmů. Podařilo se to jednak díky efektivní pozemkové reformě, která zprostředkovala přístup k majetku před obdobím rapidního ekonomického růstu a pak také díky industrializaci, která byla náročná na pracovní sílu a zvedla tak zaměstnanost a mzdy (Little, 1990: 13).

Podle Irmy Adelmanové je pozemková reforma ve většině nejméně rozvinutých zemí nezbytná, protože příjem v chudých zemích je generován hlavně z vlastnictví zemědělské půdy a rozvoj zemědělství, kterému nepředcházelo přerozdělení půdy, tak vede k nerovnoměrnému nárůstu příjmů u velkostatkářů a majitelů rozsáhlých pozemků. Přínos zemědělského rozvoje v podmínkách nevyváženého vlastnictví půdy závisí do velké míry na tom, nakolik je modernizace náročná na zapojení nekvalifikované pracovní síly. Pokud potřeba nových pracovních sil stoupá, je zemědělský rozvoj přínosem jak pro velké a menší farmáře, tak pro ty, kteří půdu sice nevlastní, ale jsou v zemědělství zaměstnání. Modernizace však většinou přináší úsporu lidské síly (např. mechanizace) a v tom případě příjem bezzemků stagnuje či spíše klesá (Little, 1990: 14-15).

14.7. Přerozdělení růstu formou investic ve prospěch chudých

Přerozdělení růstu formou investic do programů zacílených na chudé je v rozvojových zemích akceptovatelnější formou redistribuce zisku než přímá reforma vlastnictví. Vládnoucí elity rozvojových zemí se mnohem raději zavážou k převedení podstatné části ročního růstu do rozvoje zemědělství, školství a zdravotnictví. Chudá populace se tak dočká také svých benefitů z rozvoje, aniž by byla ohrožena stávající majetková struktura.

14.7.1. Případová studie: Slabý stát jako překážka rozvoje (Indie)

Daniel Little cituje komparativní studii potírání venkovské chudoby ve třech indických státech (Západní Bengálsko, Uttarpraděš a Karnátaka), kterou zveřejnil roku 1987 Atul Kohli pod názvem *The State and Poverty in India*. Chudoba na indickém venkově se za posledních šedesát let vůbec nezměnila, přestože ekonomika země rapidně rostla a díky tzv. Zelené revoluci v šedesátých a sedmdesátých letech je Indie zcela nezávislá na dodávkách potravin ze zahraničí. Ve většině indických států panují velké majetkové rozdíly mezi vlastníky půdy a příjem velkostatkáře je tak zpravidla stokrát vyšší než příjem drobného rolníka. Podle Kohliho nehraje roli v boji s venkovskou chudobou ani tak celková prosperita státu či fungování jeho ekonomiky, ale vláda, která je v době ekonomické prosperity u moci. Zpravidla vlády tvořené silnými, kompetentními levicovými stranami jsou v potírání chudoby úspěšné, zatímco slabé vlády či ty, kterým dominuje majetná elita, nikoliv. Reformy vedoucí k odstranění venkovské chudoby vyžadují politický režim disponující vůlí a prostředky ke změnám, který je nezávislý na nátlaku vyvíjeném hospodářskými elitami. Takovým příkladem byla vláda vedená Komunisticko-marxistickou stranou v Západním Bengálsku, které se prostřednictvím pozemkové reformy, zemědělských půjček a programu na podporu zaměstnanosti v zemědělství podařilo výrazně zvýšit příjmy chudého venkovského obyvatelstva. Jak vyplývá z názvu, jde o levicovou stranu s koherentní ideologií (s důrazem na přerozdělování kapitálu), fungujícím stranickým aparátem a schopným vedením. Oproti tomu vláda Devaraje Urse v dalším indickém státě Karnátaka sice také sdílí náklonnost

k přerozdělování kapitálu a provedla pozemkovou reformu, ale vzhledem k nefungujícímu stranickému aparátu a rozdělenému vedení, nebyl její boj s chudobou příliš úspěšný. V Lidové straně ovládající vládu třetího státu, Uttarpradéše, mají zase převahu venkovští majitelé pozemků, proto je logické, že reformy mající vliv na vlastnictví zemědělské půdy by u ní nenašly podporu.

Kohli zjistil, že Západní Bengálsko, ač nejchudší ze tří uvedených států, dosáhlo v boji s venkovskou chudobou největšího úspěchu. Komunisticko-marxistická strana může prostřednictvím funkčního správního aparátu realizovat plánované reformy, ale také prozíravou volební taktiku, která jí umožnila zachovat si přízeň voličů z celého volebního spektra v období, kdy reformy probíhaly. V pozemkové reformě, kterou strana provedla, nebyla zemědělská půda přidělena jednotlivým vlastníkům, ale skupinám spoluvlastníků. Spoluvlastnictví mělo posílit postavení drobných rolníků proti velkostatkářům, kterým dosud náležela část půdy. Dále vláda zavedla systém půjček na podporu drobných zemědělců a program garantovaných mezd pro ty, kteří půdu nevlastnili, ale byli závislí na příjmech z práce v zemědělském sektoru. Nemajetní námezdní rolníci měli dosud zajištěný příjem pouze po dobu tří až čtyř měsíců. Vláda proto představila „Národní program na podporu zaměstnanosti na venkově“, který nabízel zaměstnání bezzemkům i mimo zemědělskou sezónu (jednalo se zpravidla o veřejné prospěšné práce). Komunisticko-marxistická strana rovněž iniciovala vznik odborů hájících zájmy nemajetných pracovníků v zemědělství (Little, 1990: 14-16).

Z indického příkladu vyplývá, že hlavní překážkou úspěšné pozemkové reformy je slabý stát s nevykonnou administrativou. Přímé přerozdělení půdy a jiného majetku je politicky příliš citlivé, aby bylo v současnosti realizováno ve většině nejméně rozvinutých zemí. Přesto však stále více dlouhodobých studií ukazuje na jejich úspěšnost ve snížení majetkové a příjmové nerovnosti, omezení chudoby a podpoře rozvoje (Deininger-Brink, 2000: 2).

14.8. Teorie Třetího systému

Iniciativa Třetího systému byla snahou o objevení nových přístupů kladoucích větší důraz na zvyšování povědomí obyvatel rozvojových zemí a podílu lokálních iniciativ na rozhodování o chodu země. Teorie rozlišuje mezi tzv. Prvním systémem představovaným státem, Druhým systémem, za který je považován nadnárodní kapitál a Třetím systémem – lidskou silou - který tvoří aktivisté, ať již se jedná o individualisty či osoby sdružené v dobrovolnických organizacích nebo sociálních hnutích. Třetí systém byl považován za hlavní líheň nových hodnot a vizí, a byl mu proto přisuzován velký potenciál pro rodící se změnu rozvojového přístupu:

Třetí systém je tvořen tou částí populace, která si kriticky uvědomuje vlastní roli. Nejedná se o stranu či instituci. Třetí systém je tvořen hnutím svobodných spolků, občanů a bojovníků, kteří pochopili, že smyslem dějin je nekonečný boj za právo na sebeurčení – proces, který činí člověka člověkem. Třetí systém představují také bojovníci za kulturu a demokracii, kteří – ač nepatří mezi chudobou postižené, přidávají se k jejich boji a pomáhají formulovat jejich názory. Toto hnutí se snaží o sebeprosazení ve všech sférách rozhodování a vyvíjí proto nátlak na stát a ekonomické aktéry za účelem zvýšení autonomní moci lidu (citováno podle Brohman, 1996: 208).

Minimálně v teoretické rovině a do jisté míry i v praxi se postupně začíná v rozvojovém diskurzu skutečně prosazovat participativní přístup. Důraz je kladen na posílení institucí na lokální úrovni, jejichž prostřednictvím mohou příjemci pomoci v rozvojových zemích zvýšit svůj podíl na výběru, podobě a řízení rozvojových projektů. Přesun odpovědnosti sliboval několik výhod – partnerství místních iniciativ zvyšuje podporu projektu v regionu a také snižuje celkové náklady na jeho realizaci. Spolupráce s lokálními institucemi navíc může přispět k lepší identifikaci potřeb a očekávání komunity od projektu, což zvyšuje šanci, že plánovaná intervence bude odrážet její skutečné potřeby. Rozvojová praxe se tak posouvá k přístupům založeným na lepší informovanosti a na

oblibě získává výraz zplnomocnění (*empowerment*). V tomto myšlenkovém posunu se odrážejí dva hlavní myšlenkové proudy: neoliberalismus a postmarxismus.

Ekonomie rozvoje zpravidla přisuzovala klíčovou roli státu, který svými zásahy upravoval selhání trhu a zajišťoval tak hospodářskou efektivitu, růst a stabilitu stejně jako sociální rozvoj. Neoliberálové naopak od sedmdesátých let požadují dramatickou změnu paradigmatu, když stát prohlašují spíše za překážku rozvoje než jeho hnací sílu. Osmdesátá léta jsou proto poznamenána tvrdou kritikou role státu a obhajobou tržního liberalismu, který naopak podle svých zastánců představuje nejefektivnější systém pro ekonomický a sociální rozvoj. Neoliberalismus vyzdvihuje roli občanské společnosti, která může na autokratický stát vyvíjet organizovaný nátlak a zabezpečovat tak dodržování demokratických principů a dobrého vládnutí (*good governance*). Občanská společnost také představuje nesnadnou výzvu pro direktivní řízení společnosti ve stylu *top-down*.

Obdobné trendy se objevují také u radikálnějších rozvojových teorií, jaké představují například postmarxisté spatřující ve zplnomocnění občanů nástroj v boji s autokratickým státem, ale také s trhem. Pojetí rozvoje se však u postmarxistů liší od neoliberálů v jednom bodě. Neoliberálové chápou participaci a zplnomocnění jako harmonický model moci, kdy státní instituce se za spoluúčasti občanské společnosti snaží o větší efektivitu úsilí vynaloženého státem a přesnější identifikaci cílových skupin v procesu rozvoje. Ke zplnomocnění mocných tak může dojít za stávajícího společenského uspořádání, aniž by byla moc mocných nějak ohrožena (Mayo a Craig, 1995: 5). Oproti tomu postmarxisté volají po mobilizaci společnosti, která by tak reagovala na hegemonné zájmy státu a trhu. Klíčovým elementem tohoto procesu je kolektivní svědomí a identita formovaná společnou zkušeností s ekonomickou a politickou marginalizací. Ke zplnomocnění těch, kteří byli dosud marginalizováni, tak může dojít jen radikální demokratizací společnosti.

14.9. Decentralizace

Spolu s přijetím alternativních rozvojových teorií se v zemích tzv. třetího světa objevuje tendence k decentralizaci plánování jako projev nespokojenosti s keynesiánským rozvojovým plánováním šedesátých a sedmdesátých let. Snahy o decentralizaci se objevují již koncem osmdesátých let, kdy některé rozvojové země začínají experimentovat s přenesením většího podílu řízení na lokální úroveň. Činí tak z vlastní iniciativy anebo na popud mezinárodních donorů. Raná devadesátá léta jsou pak obdobím rozkvětu programů na podporu demokratického místního vládnutí (*democratic local governance*). Tento model si získává rychle oblibu v zemích procházejících politickou transformací.

Decentralizace pak byla a stále je nazírána jako všelék na neduhy spojené s centralizovaným řízením rozvoje, jaký představuje například korupce. Existuje řada studií prokazujících vysokou míru zkorumpovatelnosti centrálně jmenovaných byrokratů rozhodujících o distribuci benefitů rozvoje na lokální úrovni²⁹. Jsou-li naopak rozhodovací pravomoci v rukou místních orgánů, jejichž představitelé jsou vystaveni tlaku místních voličů, kteří mohou distribuci a realizaci rozvojových programů monitorovat lépe než centrální vláda, je pravděpodobnost korupčního chování menší (Bardhan a Mookherjee, 2000: 2). Decentralizace tak zvyšuje spravedlnost rozvojové intervence. Tuto premisu je však možné zrelativizovat pochybností o vyspělosti místní demokracie, respektive v některých rozvojových zemích není možné mít vysoká očekávání týkající se gramotnosti a politického uvědomění místních obyvatel.

Decentralizace může probíhat v několika podobách. Ekonomové Světové banky Litvack, Ahmad a Bird definují tři různé úrovně decentralizace v rozvojových zemích: dekoncentraci, delegaci a devoluci. V případě dekoncentrace centrální vláda sice rozšíří odpovědnost v určitých otázkách na své regionální úřady, ale nepředá jim rozhodovací pravomoc. K dekoncentraci dochází v mnoha zemích, které deklarují sami sebe jako decentralizované. Lokální instituce zde slouží spíše k zefektivnění výkonu moci centralistického státu, než by byly skutečným rozhodovacím orgánem na místní úrovni. Příkladem jsou některé východoasijské země anebo nám mnohem bližší fungování východoevropských zemí před pádem komunismu. Naproti tomu u delegace a devoluce

²⁹ Pranab Bardhan uvádí příklad prokázané korupce v zavlažovacím projektu realizovaném v indickém státě Andhrapradeš, kde se nezákonné, z korupce pramenící příjmy rovnaly trojnásobku oficiální roční mzdy úředníků, kteří rozhodovali o recipientech programu.

jsou zájmy lokálních orgánů a centrální vlády v rovnováze. Jak již vyplývá z etymologie slova, u delegace dochází k delegování, tedy přenesení odpovědnosti za rozhodování a výkon veřejných funkcí na lokální úroveň. Místní řídicí instituce pak nejsou centrální vládou přímo kontrolovány, ale jsou jí zodpovědné. A konečně devoluce představuje řídicí systém, kdy veškeré rozhodovací pravomoci, ale také otázka financování a řízení přechází zcela do rukou místních orgánů. Lokální instituce tak přebírají odpovědnost za poskytování veřejných služeb a tím také rozhodovací pravomoci v otázce rozvojových projektů (Litvack *et al.*, 1998: 4-6).

Ačkoliv byla decentralizace oslavována rozvojovými teoretiky napříč politickým spektrem i představiteli mezinárodních organizací, skutečný podíl marginalizovaných skupin na řízení na lokální úrovni je diskutabilní. Takzvaná decentralizace často znamenala jen předání moci centrálně rekrutovaným a centrálně řízeným úředníkům dosazeným do regionálních úřadů anebo místním elitám. Autoři Hickey a Mohan citují neúspěšný příklad zavedení 33% kvóty pro zastoupení žen a příslušníků nižších kast v Indii, kde se nepodařilo překonat vztahy přetrvávající v rámci dané sociokulturní struktury (Hickey a Mohan, 2004: 161). Naopak Pranab Bardhan uvádí studii úspěšné decentralizace v brazilském městě Porto Alegre, kde bylo občanům umožněno prostřednictvím volených zástupců rozhodovat o rozvojových prioritách a dalších otázkách spojených s městským rozpočtem. Decentralizace řízení města přinesla nečekaně optimistické výsledky. V letech 1989 až 1996 se zdvojnásobil přístup obyvatel Porto Alegre k pitné vodě a kanalizaci stejně jako docházka dětí do základních a středních škol. Ve stejném období také vzrostl daňový příjem městské pokladny o 48 % (Bardhan, 2002: 198).

Není však jednoduché dopátrat se studie obsahující informace o distribuci rozvojových benefitů na úrovni domácností napříč různými sociálními a ekonomickými vrstvami společnosti. Takto detailní studii zpracovali Emanuela Galasso a Martin Ravallion o projektu „Jídlo za vzdělání“ (*Food for Education*)³⁰, kterého se v Bangladéši účastnily v letech 1995 až 1996 dva miliony dětí. Přestože se jednalo o centrálně řízený program, o tom, které domácnosti se do programu zapojí, rozhodovaly místní řídicí výbory. Ty fungovaly v rámci místních škol a byly tedy tvořeny převážně rodiči, učiteli a dárči podporujícími dané školy. Program sice zvýšil školní docházku dětí z chudých rodin,

³⁰ Rodiny, jejichž děti navštěvovaly pravidelně základní školu, dostávaly jednou měsíčně bezplatný příděl rýže a pšenice.

ale významná část dětí z extrémně chudých domácností se programu neúčastnila. Ke zhodnocení efektivity programu použili Galasso a Ravallion data z existujícího průzkumu výdajů jednotlivých domácností. Zjistili, že v mnoha extrémně chudých domácnostech tvoří příjem z dětské práce podstatnou část rodinného rozpočtu. Proto ekonomický užitek, který by účast v programu rodinám přinesla, by jednak byl snížen o náklady spojené se zařazením dětí do škol, ale hlavně by nepřevážil příjmy z jejich práce. Program tedy sice zvýšil školní docházku dětí z průměrně chudých rodin, ale nebyl účinný u podstatného množství extrémně chudých domácností (Galasso a Ravallion, 2001: 705-727).

Za úspěšný příklad decentralizace jsou naopak dávány některé země Latinské Ameriky, kde došlo téměř k revoluční proměně statutu původních obyvatel a jejich podílu na politické moci. K decentralizaci přispěly hlavně posilující se demokracie a globalizace. Například ústava Peru a Ekvádoru přiznala volební právo negramotným občanům, čímž zvýšila podíl marginalizovaných Indiánů na politickém rozhodování³¹. Indiáni jsou navíc od sedmdesátých let výrazně finančně podporováni katolickou církví a mezinárodními dobročinnými organizacemi. Ke zlepšení postavení Indiánů přispěla také Úmluva ILO č. 169 o domorodém a kmenovém obyvatelstvu (r. 1989), která zavazuje signatářské státy k ochraně práv domorodého obyvatelstva a jejich rovnému podílu na rozhodování v otázkách rozvoje. Zplnomocňování Indiánů se však spíše než v rozvojové problematice projevilo v politické sféře, jak ukazuje příklad Evo Moralese, který je však naopak přívržencem centralizovaného řízení státu³².

Podle Brohmana může centralizované řízení spravedlivěji distribuovat benefity plynoucí z rozvojových programů než v případě decentralizovaného přístupu, kde vždy do určité míry hrají roli lokální vazby. Jako příklad pozitivního přínosu centralizovaného řízení pro rozvoj zaostalých oblastí zmiňuje Brohman Tchaj-wan, kde státem řízená pozemková reforma proměnila dosavadní feudální strukturu vlastnictví půdy na spravedlivější model (Brohman, 1996: 100). K tomuto Brohmanově názoru je asi český

³¹ Bolívie učinila tento krok již v roce 1952.

³² Jeho program má výrazně centralizační charakteristiku. Hlavním zdrojem příjmů bolivijské ekonomiky je dnes export plynu, jehož ložiska leží ve východních provinciích, kde je vysoký podíl domorodého obyvatelstva. Před příchodem Moralese k moci zůstávala většina příjmů regionálním vládám na východě. Morales zvýšil ceny exportovaného plynu a zavedl uhlovodíkovou daň s cílem, aby větší část příjmů plynušla do centrální pokladny. Získané prostředky mají být redistribuovány v celostátním rozsahu. Kromě toho je ve východních provinciích nerovnoměrně rozdělena půda, jejíž dvě třetiny vlastní jedna šestina procenta obyvatel. Morales proto prosazuje zavedení limitu na výměru, kterou může vlastnit jedna osoba. Bolivijská pravice podporovaná Spojenými státy naopak požaduje větší autonomii pro regionální vlády. Referendum o odvolání Moralese, které pravice vyvolala v roce 2008, však Morales vyhrál s podporou 68 % hlasů, tedy více, než získal při své volbě prezidentem (Wallerstein, 2008).

čtenář (se znalostí důsledků socialistické kolektivizace venkova) lehce skeptický, zvláště když za další příklad úspěšné zemědělské reformy je dávána komunistická Severní Korea, které dnes hrozí hladomor a humanitární krize kvůli nedostatku potravin. Nepopiratelný je však přínos centralizace v překonávání tradičních rasových, etnických, náboženských či regionálních stereotypů, které ztěžují rozvojovou intervenci a jsou jednou z příčin porušování lidských práv.

14.10. Participace

Participativní přístup v rozvojové teorii se utvářel jako reakce na modernizační paradigma a do jisté míry představuje vyústění snahy o nalezení alternativních rozvojových přístupů. Neboli očekávání bojovníků za sociální spravedlnost doufajících, že se utlačovaní obyvatelé tzv. třetího světa rozvinou „jako květina z pouště“ (citováno dle Rahnama 1997: 117) se nenaplnila a selhání rozvojových programů se dalo za vinu nedostatečnému zapojení těch „nerozvinutých“ do definování, přípravy a realizace rozvojových programů. Přestože se pojem participace objevuje v rozvojovém žargonu již v padesátých letech (Rahnama, 1997: 117), (Hickey a Mohan: 2007: 6-7), jeho hlavní inspirací bylo myšlení brazilského pedagoga Paula Freire, který v roce 1972 publikoval studii *Pedagogy of the Oppressed*. Freire kritizuje tradiční proces učení, kdy pedagog představuje subjekt, který vypráví a žák objekt, který jeho vyprávění vstřebává. Předávané informace se tak stanou pouze fakty, které si žák vyslechne a uloží do paměti bez možnosti vlastního přehodnocení. Podle Freira tento přístup žáka ponižuje a vede k nedostatku tvořivosti, protože skutečné vědění znamená přemýšlení a neustálé hledání. Naopak osvobozující vzdělávání prosazované Freirem dodává lidem důstojnost a je založeno na snaze o zrušení hranice mezi učitelem a žáky, kteří se naopak vzájemně učí jeden od druhého. Učitelé se takto podílí na osvobozující výchově, která podněcuje uvědomovací proces „utlačovaných“ (Vodrážka, 2007). Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let byla Freirova teze aplikována na rozvojovou problematiku, kde se již delší dobu ozývalo volání po větší participaci těch, kterým je rozvojová pomoc určena. Dokonce i velké dárcovské instituce přiznávají, že řada rozvojových projektů selhala, protože nechala stát příjemce pomoci stranou. V kontrastu s modernizačním paradigmatickým definují obhájcí participace rozvojovou intervenci jako dialogický proces, kde příjemci pomoci sami určují charakter realizovaných projektů. Participativní přístup tak přináší do rozvojového diskurzu lokální znalosti. Těmi sice může disponovat také antropolog přizvaný k účasti na projektu, ten se však u většiny programů nevyskytuje. Zahraniční experti či vládní úředníci samozřejmě nemají takový přehled o vztazích a souvislostech, ve kterých je projekt realizován, jako místní populace. Jejich role by měla spočívat spíše v aktivování a facilitaci znalostí a schopností místní populace. Bylo prokázáno, že kdykoliv byla místní populace zahrnuta do přípravy projektu a aktivně se podílela na jeho realizaci, bylo dosaženo lepších

konečných výsledků, a to za menších finančních nákladů (Rahnema, 1997: 117). Participace recipientů nejen zvyšuje naději, že realizovaný projekt bude relevantní potřebám dané komunity, ale také zesiluje šance na jeho udržitelnost i po odchodu zahraničních realizátorů tím, že se příjemci na projektu sami podílí a přijímají jej tak snáze za svůj (Lybæk, 2006: 5).

Největším propagátorem participativního přístupu je Robert Chambers dělící aktéry rozvojového paradigmatu na „mocné“ a „bezmocné“ (Chambers, 2005: 72-73). Jedním z hlavních cílů rozvoje je podle Chamberse právě přehodnocení nerovného stavu mezi „mocnými“ a „bezmocnými“. Stejně jako Freire tak požaduje decentralizaci moci v plánování a řízení rozvoje a „zplnomocnění“ chudých. Do nástupu participativních metod rozvoje představovala antropologická perspektiva jediný zdroj informací pro konstruování reality „těch druhých“, tedy příjemců pomoci. V sedmdesátých letech přichází Chambers s pojmem *Rapid Rural Appraisal* (RRA) představující soubor technik, jejichž cílem je využít znalosti a postřehy místní populace (příjemce pomoci) pro zjištění jejich potřeb a také ohodnotit proveditelnost zamýšlené intervence. Nastává boom zapojení příjemců pomoci (převážně venkovského obyvatelstva) do definování svých problémů, vyjádření očekávání od rozvojové intervence a hodnocení její úspěšnosti. Přesto se však stále jedná o proces řízený zvnějšku rozvojovým pracovníkem, který rozhoduje o podobě a směru výzkumu. Od devadesátých let je proto upřednostňován přístup nazvaný *Participatory Rural Appraisal* (PRA), který rozvojového pracovníka staví do role pomocného facilitátora, který pomáhá místním lidem sdílet, reflektovat a analyzovat svou situaci. Prostřednictvím PRA jsou shromažďovány a zaznamenávány místní znalosti a postupy v oblasti relevantní pro problém, který má daná rozvojová intervence vyřešit. Metodologie zahrnuje polostrukturované rozhovory, focus groups, mapování, modelace apod. (Lybæk, 2006: 6).

Chambersův výzkum v Keni použiji jako případovou studii demonstrující selhání rozvojového projektu z důvodu nedostatečné participace. Následující dvě případové studie budou o poznání optimističtější, neboť popisují úspěchy bangladéšských nevládních organizací Proshika a BRAC, s jejichž projekty jsem měla možnost se osobně seznámit během svého působení v Bangladéši v roce 2008. Jak bude zřejmé, účast antropologa, který by za využití PRA technik definoval adekvátní intervenci, není nutná, je-li při přípravě a realizaci projektu dán dostatečný prostor místní komunitě.

14.10.1. Případová studie: Perkerra (Keňa)

V roce 1969 publikuje Chambers studii *Settlement Schemes in Tropical Africa: A Study of Organisations and Development*, ve které se zaměřuje na rozvojem odůvodňované přesídlování populace, které bylo v padesátých a šedesátých letech v Africe značně populární. Jednalo se o podrobně zdokumentované projekty, které přitahovaly pozornost řady výzkumníků. Existují proto četné studie o přesídlování v Súdánu, tehdejší Jižní a Severní Rhodésii (dnešní Zimbabwe a Zambie), Tanzánii, Ugandě, Nigérii a Ghaně. Robert Chambers se zaměřil na vládní projekt výstavby rozsáhlého zavlažovacího systému v oblasti Perkerra v Keni. Jak Chambers upozorňuje, přesídlovací projekty přinášejí mnoho rizik typických pro zemědělské rozvojové projekty (nepříznivé počasí, nadměrný výskyt škůdců, nevýhodný vývoj trhu se zemědělskými plodinami apod.), ale také další rizika příznačná pro přesídlování populace, jak již bylo patrné z případové studie věnované Afghánistánu. Například půda, na které se budoucí přesídlovací projekt plánuje, je zpravidla k dispozici právě z toho důvodu, že se nejedná o kvalitní zemědělskou půdu vhodnou k pěstování plodin. Nově osídlené oblasti jsou navíc často vzdálené větším obchodním a společenským střediskům, se kterými nejsou dostatečně propojeny pozemními komunikacemi, čímž jejich obyvatelům rostou náklady na dopravu zemědělských plodin na trh, návštěvu nemocnice apod. A hlavním rysem, který mají tyto projekty společné, je velmi nízká participace budoucích recipientů rozvojové intervence na jejím plánování a realizaci. Což byl také příklad zavlažovacího systému v oblasti Perkerra. Stavba byla zahájena v roce 1952, ale již v prvních letech bylo zřejmé, že náklady na samotné udržení zemědělského programu značně převyšovaly zisky z prodeje vypěstovaných plodin. Velká část přesídlených zemědělců se rozhodla k návratu do původních domovů a v roce 1959, kdy oblast obývalo okolo stovky rodin, se poprvé otevřela otázka ukončení projektu. Program byl však prodloužen na další tři roky, což se opakovalo ještě několikrát. V roce 1967 již oblast Perkerry obývalo okolo pěti set rodin, což i přes obrovskou finanční náročnost na udržení projektu znemožňovalo jeho ukončení (Chambers, 2005: 6).

Jedním z důvodů nízké efektivity projektu byla omezená participace zemědělců na rozhodování o fungování projektu. V roce 1961 tak například jeden z farmářů požadoval vyzkoušení nové odrůdy kukuřice, která dozrávala o čtyři týdny dříve než stávající odrůda,

a která také slibovala vyšší výnosy. Projekt však neumožňoval individuální odchylky od zemědělského plánu společného pro všechny farmáře, a tak tento nápad zůstal nevyužit. Kdyby program umožnil rebelujícímu farmáři vyzkoušet si novou odrůdu kukuřice, která by se ukázala jako výnosnější, mohla by inovace obohatit stávající vládou řízený projekt. V opačném případě by se jednalo o neúspěšný pokus jednoho farmáře, na který by se rychle zapomnělo a novátorský pěstitel by se vrátil k původní odrůdě. Podle Chamberse je takový příklad typickým neduhem masivních projektů s vysokou zainteresovaností vlády, která nese většinu rizik a závazků. Když je projekt úspěšný, vláda je povinována jej podporovat a udržovat, a když neprosperuje, je politicky nemožné jej ukončit a přiznat neúspěch. Navíc přestože je na začátku uskutečněna studie proveditelnosti, již samotné zdroje jejího financování znamenají pro vládu příslib přílivu prostředků ze zahraničních zdrojů. Během následujícího období plánování a výstavby se prohlubují osobní, institucionální a politické závazky vůči projektu. Přesídlením osob na nově vytvořenou zemědělskou půdu přibývá etický rozměr a upuštění od projektu je tak ještě složitější. „Při pohledu na pole s cibulí obdělávaná jednotlivými farmáři a nádherně zelenou krajinu zavlažovaných oblastí, která kontrastuje s okolní pouští, není jednoduché rozhodnout o ukončení programu“ (Chambers, 2005: 3).

14.10.2. Případová studie: Proshika (Bangladěš)

Za úspěšné příklady participativních projektů jsou považovány aktivity bangladéšské nevládní organizace Proshika, zlepšující přístup obyvatel k veřejným zdrojům, službám a institucím (Karim, 2002: 113). Proshika se snaží zahrnovat příjemce rozvojových programů nejen do implementace programů, ale již do jejich přípravy, přičemž velký důraz je kladen na zapojení žen. Ačkoliv hlavní sídlo má organizace v Dháce, na lokální úrovni působí prostřednictvím tzv. oblastních rozvojových center. V současnosti se jedná o 197 buněk³³, které na místní úrovni rozhodují o potřebách obyvatel a o podobě budoucích rozvojových projektů. Hlavním cílem intervence je většinou zvýšení finanční nezávislosti příjemců pomoci, a to formou podpory podnikání, přístupu k finančním půjčkám, zprostředkování praktického vzdělávání a technické podpory. Příkladem je projekt na podporu chovu drůbeže, který si kladl za cíl zvýšení finanční samostatnosti, a to hlavně u žen. Domácnosti, v jejichž čele stojí žena, tvoří v Bangladěši 15 % všech domácností a dokonce 30 % domácností klasifikovaných jako ty nejchudší (Huq a Mallik, 1999: 1). Avšak ani ženy žijící společně s mužským partnerem na tom nejsou o moc lépe, protože zpravidla vykonávají neplacenou práci v domácnosti, a proto nedisponují vlastními finančními příjmy. Projekt realizovaný Proshikou poskytl ženám nejprve odborné informace o chovu drůbeže a následné finance potřebné ke komerčnímu odchovu zaměřenému na kuřata, kachny a brojlerky. Součástí programu byla také ukázková farma v Koittě, která slouží k předvádění chovatelských technik a také odchovu jednodenních kuřat, která jsou dále distribuována budoucím chovatelkám (např. v roce 1998 vyprodukovala farma v Koittě 30 tisíc kuřat týdně). V terénu pak působí spolupracovníci Proshiky, kteří poskytují ženám odbornou a technickou pomoc, převážně veterinárního charakteru. K omezení finančního rizika slouží speciální fond pro náhradu škod, který ženám kompenzuje finanční újmy spojené s úhynem chované drůbeže. Studie realizované pracovníky Proshiky, ale také externími evaluátory prokázaly, že ženy účastníci se projektu si byly schopny přivydělat v průměru 408 taka měsíčně³⁴, přičemž průměrný měsíční příjem rodiny na venkově se pohybuje okolo 1 300 taka. Příjem domácností pak v průměru narostl o třetinu. Navíc příjem u žen samozivitelek účastnících se projektu byl o 68 % vyšší než u žen ve stejné situaci, které se projektu neúčastnily. Výše

³³ Údaj dostupný na internetové stránce organizace k 22. 3. 2010.

³⁴ Jedná se o ekvivalent přibližně 110 Kč.

jejich úspor byla dokonce vyšší o 409 % (Huq a Mallik, 1999: 4), (Swan, 1999: 3). Návratnost finančních půjček, které byly spláceny na týdenní či měsíční bázi, činila 99 %. Ze zkušeností Proshiky mj. vyplývá, že ženám se v porovnání s muži daří lépe rozběhnout drobné podnikání s drůbeží a zajistit brzkou návratnost investic. Co je však hlavní, jednalo se o projekt, který byl v každé fázi přípravy i samotné realizace konzultován s těmi, kterým byl určen.

14.10.3. Případová studie: BRAC (Bangladěš)

Na závěr kapitoly věnované participaci bych ráda představila úspěšné a velmi inspirativní aktivity bangladéšské organizace Bangladesh Rural Advancement Committee (BRAC) založené v roce 1972, která v současnosti představuje ve světovém měřítku největší a také nejrychleji expandující nevládní rozvojovou organizaci, která podle expertů překonává svými výsledky jak zahraniční donory tak i korporátní podnikatelské aktivity. Šířkou svého záběru a objemem investovaných prostředků pak BRAC představuje nejrozsáhlejší sociální experiment rozvojového světa. A také jeden z nejúspěšnějších, jak dokládá povýšení jejího zakladatele Fazle Hasan Abeda do šlechtického stavu britským princem Charlesem v únoru tohoto roku.

BRAC je specifický hlavně propojením obchodního smýšlení s citlivým řešením chudoby bangladéšské populace, která není nazírána jako ekonomický problém, ale jako důsledek rigidního společenského uspořádání. Fazle Hasan Abed je ovlivněn učením Paula Freire, ale také zakladatele postkoloniálních studií Frantze Fanona³⁵ či sociologa a pedagoga Ivana Illicha³⁶, kteří cestu z chudoby spatřují ve změně společnosti. Tento revoluční podnět však Fazleho nepřivedl k levicové politice, ale naopak k tržnímu podnikání. Mikropůjčky, které program poskytuje, tak nejsou určeny jen jednotlivcům či rodinám, ale také menším firmám, které vytvářejí pracovní a výrobní příležitosti. Cílem není podpořit růst ve smyslu větší produkce stejného zboží, ale rozvoj ve smyslu vzniku stále nových různorodých aktivit. Již od počátku se tak BRAC snaží zkombinovat dva obtížně slučitelné cíle: S ohledem na sociální kontext chudoby v Bangladěši se snaží budovat finanční zdroje napříč komunitami a přitom veškeré aktivity řídit stejným způsobem, jako by tomu bylo u obchodní společnosti sledující pouze ekonomickou výnosnost a návratnost investic. Například projekty, u kterých se nepodaří dosáhnout v určené době kapitálového zisku a které by proto nebyly finančně udržitelné, jsou pozastaveny. Velká pozornost je pak věnována výzkumu a evaluaci³⁷ realizovaných aktivit.

³⁵ Frantz Fanon zkoumající vztah (ex)kolonizovaného k (ex)kolonizátorovi proslul tezí o kolonizaci myslí (ex)kolonizovaných subjektů, které přetrvává navzdory formální nezávislosti bývalých kolonií.

³⁶ Ivan Illich požaduje tzv. „odškolnění společnosti“. Školu totiž považuje za počátek řetězu, který směřuje lidi k tomu, aby namísto hodnot akceptovali služby. Zdraví, učení, důstojnost, nezávislost a tvůrčí úsilí jsou chápány jako výsledky práce institucí. Podle Illicha je „zeškolněný“ nejen vzdělávací systém, ale celá společenská realita.

³⁷ Důraz je při evaluaci kladen hlavně na ekonomickou udržitelnost projektu.

Až 80 % finančních prostředků získává organizace z vlastní ekonomické činnosti, zbývajících 20 % pak pochází od západních donorů. Stejně jako jeho krajan Muhammad Yunus (oceněný v roce 2006 Nobelovou cenou) také Fazle Hasan Abed poskytuje mikropůjčky, a to v ročním objemu ve výši jedné miliardy amerických dolarů (Economist, 2010b). V osmdesátých letech byly mikropůjčky kritizovány pro svou neefektivitu, nízkou návratnost dlužných částek a vysoké administrativní náklady. Metodologie poskytování mikropůjček byla proto doplněna o složité bezpečnostní mechanismy, které se u běžných úvěrů nevyskytují. Mikropůjčky fungují na bázi tzv. solidárního půjčování (*solidarity lending*), tedy úvěrování skupiny dlužníků, v níž se jeden zaručí za splacení závazků ostatních členů komunity. Není tedy nutné disponovat majetkem, který by fungoval jako finanční zástava. Dlužníci se však musí zapojit do spořicího programu, který jim umožní vrátit vypůjčené prostředky. Půjčky i jejich splacení jsou koordinovány vesnickou rozvojovou organizací, která rozhoduje o realizaci mikropůjček na lokální úrovni. Úroková sazba se pohybuje okolo 15 – 20 % ročně³⁸. Obdobně jako Proshika, i BRAC doplňuje program mikropůjček o školení a podporu v podnikání v oblasti chovu drůbeže a dobytka, rybolovu a zemědělství či chovu bource morušového. Organizace provozuje také řadu výdělečných komerčních programů, jako jsou populární obchody Aarong s rukodělnými výrobky, potravinovou řadu produkovanou pod vlastní značkou apod.

Podpora ekonomického rozvoje však představuje pouze část aktivit organizace. Krom toho BRAC výrazně přispěl k rozvoji bangladéšského školství, a to realizací čtyřletého programu neformálního základního vzdělání, který je určen venkovským dětem ze sociálně a ekonomicky znevýhodněných rodin. Tento program poskytuje základní vzdělání až 11 % bangladéšských dětí, přičemž 70 % tvoří dívky. Úbytek účastníků je menší než 5 %. Pro dospívající mládež vybudoval BRAC centra nazvaná *Kishori Kendra*, která slouží dospívajícím jako místa společenského setkávání, poskytující kromě učebních pomůcek, knih a přístupu na internet také informace o citlivých společenských tématech, jako jsou plánované rodičovství, ženská práva apod. Organizace se dále snaží o zpřístupnění lékařské péče s důrazem na očkovací programy, omezení malárie a tuberkulózy a podporu plánovaného rodičovství. V současnosti působí ve všech venkovských oblastech Bangladéše přes 18 tisíc zdravotníků a 68 tisíc zdravotních dobrovolníků, které organizace vyškolila a jejichž činnost částečně financuje.

³⁸ V zemích Latinské Ameriky se tato sazba pohybuje ve výši 60-70 %.

Velká část aktivit realizovaných organizací BRAC je zaměřena na zplnomocnění žen tak, aby se samy dokázaly postavit diskriminaci, které musí čelit. Mezi hlavní problémy, se kterými se obhájkyňe ženských práv v Bangladéši potýkají, patří domácí násilí, časté případy znásilnění, útoky žíravinou, polygamie, spory ohledně ženina věna, apod. Cílem emancipačních projektů je podporovat ženy tak, aby se samy naučily hájit a prosazovat svá práva. Na místní úrovni pak BRAC inicioval vznik ženských spolků, které pro chudé venkovské ženy představují platformu, na které mohou vystoupit se svými požadavky či problémy. V posledních letech expanduje BRAC se svými rozvojovými projekty také do zemí, jako jsou Afghánistán, Srí Lanka, Indonésie, Pákistán, Uganda, Tanzánie, Súdán, Libérie, Sierra Leone a Haiti.

14.11. Rozvojová pomoc jako nástroj zplnomocnění a politického uvědomění (či manipulace)

Až dosud vyznívá participativní přístup velmi pozitivně. Kritikové však poukazují, že participace může vést k formě politické kontroly. Jestliže Ferguson považuje rozvoj za protipolitický stroj, tak participace tomuto stroji jen promazává kola. Dokonce i tak represivní režimy tzv. třetího světa, jaký představovalo Pinochetovo Chile či Kongo, jemuž vládl Sese Seko Mobutu, si kladly za cíl zvýšenou participaci občanů na rozvoji země. Mujibur Rahnema uvádí několik příčin, proč se vlády zemí tzv. třetího světa, ale také rozvojové organizace začaly zajímat o participaci. Pro vládnoucí politiky byla vyšší efektivita rozvojové intervence za nižších nákladů atraktivní a navíc se již naučili kontrolovat případná rizika spojená se zapojením občanů do fungování země. Dále velké množství rozvojových programů je zaměřeno na podporu a modernizaci oblastí, které vláda dané země potřebuje posílit k udržení moci: policie, veřejná správa, doprava, telekomunikace, média a nakonec i společenské a kulturní potřeby obyvatel. Rozsah a obsah rozvojové spolupráce do značné výše reflektuje míru, do jaké je rozvojová země připravena podílet se na globální politice a potřebách jejích rozvinutých partnerů. Ve výsledku takováto rozvojová pomoc zajistila rozvojovým zemím (včetně těch nejchudších) docela sofistikovaný systém kontroly nad vlastním obyvatelstvem. Vláda je takto všudypřítomná a to hlavně v momentech, kdy je třeba použít účinných prostředků k nastolení spořádané spoluúčasti občanů. Participace se může takto snadno proměnit v nástroj manipulace.

Na druhou stranu rozvojový průmysl vytváří u příjemců potřeby, které jsou lákavé, ale také návykové. Jakmile si na tyto potřeby populace ovlivněná rozvojovou intervencí zvykne, je pak více nakloněna podporovat vládní úsporná opatření, protože věří, že s rostoucím národním bohatstvím případně i jim větší podíl smetany. A tak přestože z rozvojových či modernizačních projektů profituje často pouze omezená část populace, dostává se jim široké podpory, protože udržují iluzi, že jednou budou tento úspěch sdílet všichni. Z vlastního pozorování předvolebních kampaní v rozvojových zemích vím, že participace se také stala atraktivním politickým heslem. Ostentativní prezentace zájmu o spoluúčast voličů na rozvoji země je nezbytnou součástí předvolební kampaně pomáhající

kandidátům ve vytváření populistického obrazu. Participativní slogany pak navozují pocit spolenectví mezi těmi, kteří takovéto iluze vytvářejí, a jejich konzumenty.

14.11.1. Případová studie: Nečekané výsledky alfabetizačního programu (Nepál)

V roce 2009 jsem v rámci mise Evropské unie monitorovala volby v Nepálu, ve kterých zvítězila maoistická strana *Nepal Communist Party*. Málokdo očekával, že v době, kdy je levicové smýšlení v Asii na ústupu, zvítězí pod Himalájemi s převahou právě hnutí odvolávající se k jménu „velkého“ Mao Ce-tunga. Jak s oblibou citují světová média, jedná se o politické uskupení, které je Spojenými státy vedeno na seznamu teroristických organizací. Hlavně jde však o viníka násilných nepokojů, při kterých přišlo od roku 1996 o život přes 13 tisíc Nepálců. Přesto však již z mých prvních rozhovorů s voliči na venkově bylo patrné, že maoisté dosahují u místních obyvatel velké podpory. Zvláště podpora, kterou násilnému hnutí vyjadřuje ženská část populace, přitahuje značnou pozornost odborníků zkoumajících vztah rozvojové intervence na politickou situaci v zemích tzv. třetího světa. Někteří zastávají názor, že nespokojenost s vládou, která i přes objem zahraničních prostředků proudících do země formou rozvojové pomoci, není schopna zvýšit úroveň obyvatel, vede nepálské ženy k podpoře politické alternativy – byť násilné. Pro pravdivost této teorie svědčí fakt, že oblasti, ve kterých se maoističtí povstalci těšili největší podpoře populace, patří mezi nejchudší části Nepálu. Navzdory milionům dolarů investovaným do podpory venkova se nepodařilo narovnat ekonomické rozdíly mezi venkovskou a městskou populací. Proto například americká vládní agentura pro mezinárodní rozvoj USAID označuje ve zprávě z roku 2004 předložené americkému Kongresu maoistické povstání za důsledek chudoby, nerovnosti a špatného vládnutí (USAID, 2004). Nespokojené hlasy zaznívající z venkova pak byly vnímány jako hrozba státní stabilitě a receptem, který navrhovali rozvojoví odborníci, byl proto nárůst a zefektivnění programů zaměřených na rozvoj venkova.

Jiného názoru jsou pak ti, kteří politickou uvědomělost nepálských žen nepřičítají jejich frustraci ze selhání rozvojového diskurzu, ale naopak úspěchu emancipačních rozvojových programů osvobozujících nepálské ženy z genderového a „klanového“ útisku. Tuto teorii potvrzuje také výzkum antropoložky Lauren Leve, realizovaný v letech 1994 až 2004 v oblasti Gorkha, kde má maoistické hnutí obzvláště silnou podporu. Lauren Leve zjistila, že aktivní účast žen v maoistickém povstání je důsledkem úspěšných rozvojových aktivit realizovaných v oblasti Gorkha v osmdesátých a devadesátých letech. Participace žen v rebelii byla podpořena alfabetizačním programem pro ženy, který

v oblasti realizovala americká mezivládní organizace. Aniž by vzdělávací aktivity přímo vyzývaly k zapojení do aktivního ozbrojeného odporu, jejich efektem bylo zplnomocnění žen a nárůst jejich politického uvědomění. Tato hypotéza je vcelku choulostivá, vezmeme-li v úvahu důraz, který je v rámci současného rozvojového diskurzu kladen na participaci a zplnomocnění.

Ženy, které zahrnula Lauren Leve do svého výzkumu, nepatřily mezi aktivní bojovnice, které by odešly z domova, aby mohly v džungli bojovat vedle svých mužských protějšků. Jejich sympatie s rebely spočívala spíše v pravidelném poskytování jídla či úkrytu anebo třeba jen v nepodání informace o pohybu rebelů příslušníkům policie, což již samo o sobě stačilo k perzekuci ze strany vládních složek. V rámci Gorkhy se Leve zaměřila na oblast Chorigaon o rozloze 25 kilometrů čtverečních, kterou podle sčítání obyvatel z roku 2001 obývalo 801 rodin – přesněji 4 234 osob. Během prvních osmi let maoistického povstání se nejméně 21 místních obyvatel přidalo na stranu rebelů a odešlo bojovat do džungle a 11 osob bylo zabito státními bezpečnostními složkami. Maoisté na oplátku zabili více než 40 zde sloužících policistů a vojáků. Chorigaon představuje typickou ukázkou nepálského venkova. S civilizací jej spojuje pouze neupravená prašná silnice vedoucí částečně přes horský hřeben a následně říčním korytem, která je tudíž sjízdná jen v období sucha. V polovině devadesátých let byla část území elektrifikovaná a dokonce bylo do Chorigaonu zavedeno telefonní spojení. To však bylo zničeno během konfliktu, stejně jako vodovodní rozvody vybudované v osmdesátých letech. Místní ženy proto musí několikrát denně absolvovat přes hodinu dlouhou cestu k zajištění pitné vody. Přesto jsou na tom obyvatelé Chorigaonu v porovnání s jinými horskými oblastmi Nepálu ještě dobře, a to díky rozvojovým programům americké mezivládní organizace zaměřeným na rozvoj školství, lékařské péče a zemědělství. 98 % domácností vlastní zemědělskou půdu, i když méně jak 55 % z nich je schopno uživit se zemědělstvím déle jak šest měsíců. Před vypuknutím maoistického povstání byly příjmy ze zemědělské činnosti doplňovány u většiny domácností státní penzí vyplácenou za službu v britské, indické či nepálské armádě, mzdou za nádenickou či obchodní činnost ve větších městech či prostřednictvím remitencí zasílaných členy rodiny pracujícími v Indii. V posledních letech tvoří prostředky pocházející od příbuzných žijících mimo Chorigaon stále výraznější část rodinného rozpočtu (Leve, 2007: 133-134).

V roce 1983 zde americká mezivládní organizace zahájila večerní alfabetizační kurzy pro dospělé. Ačkoliv byly otevřené představitelům obou pohlaví, mnohem větší zájem vzbudily u žen. Neformální vzdělávání dospělých bylo v té době v Nepálu novinkou, jejíž popularita rychle narůstala. V prvních dvou letech se do kurzů přihlásilo 1 052 osob. 87 % účastníků představovaly ženy, ze kterých málokterá navštěvovala školu v dětství. V době ukončení programu, v letech 1986 až 1987, již počet frekventantů dosahoval 1 600 osob, přičemž téměř polovina z nich dokončila tříletý studijní program. Alfabetizačního programu americké organizace se nakonec účastnily dvě třetiny ženské populace Chorigaonu ve věku 15 až 60 let.

Většina ženských vzdělávacích programů, které jsou v současnosti v Nepálu realizovány, je do velké míry ovlivněna neoliberalním přístupem v rozvojovém diskurzu. Jedná se o šesti až devíti měsíční programy, jejichž cílem je podpora drobného podnikání a spotřebního chování (mikrokredity, podpora úspor apod.). Oproti tomu tříletý program realizovaný v Chorigaonu měl ženy podpořit v tom, aby byly schopné samy identifikovat problémy, se kterými se ony a jejich rodiny potýkají. Gramotnost měla zvýšit uvědomění žen a jejich schopnost rozvíjet své okolí. Namísto rozvoje trhu byl tedy upřednostňován participativní přístup vedoucí k tomu, aby se příjemci rozvojové pomoci přímo podíleli na rozvoji vlastní komunity. Autoři programu se netajili inspirací Freireho pedagogikou utlačovaných. Mezi účastníky vzdělávacích programů se snažili iniciovat kritickou diskusi zaměřenou na témata chudoby, ekonomických nerovností, kast, poškození životního prostředí, nerovnost pohlaví, korupce apod., jejichž prostřednictvím se měly ženy naučit postavit se problémům a realizovat se na rovině individuální i jako členky komunity.

Ženy se setkávaly pětkrát do týdne na dvě hodiny a převážně ve večerních hodinách, kdy již měly hotovou práci v domácnosti. Program navíc běžel jen v osmi měsících období sucha, kdy byly ženy méně vytížené zemědělskými pracemi. Facilitátoři byli vybaveni jen základními pomůckami: tabulí a kerosínovou lampou. Frekventantky dostaly učebnici, poznámkový blok a tužku, ale musely zaplatit drobný účastnický poplatek a příspěvek na kerosín. Od prvního příchodího se pak očekávalo, že zamete podlahu a připraví učebnu, kterou zpravidla představoval plácek pod korunami stromů či v lepším případě veřejná budova. I přes 30% úbytek účastníků způsobený nemocí, svatbou či úmrtím byl program úspěšný. I po pěti letech od skončení kurzu dokázalo 70 % žen přečíst a napsat svá jména. Po ukončení programu se některé ženy zapojily do místní

samosprávy anebo založily sebedopůrné skupiny zprostředkovávající finanční půjčky na rozjezd drobného podnikání či na financování bezplatné zdravotní péče, kterou členům komunity poskytovali dobrovolníci. 41 % žen na sobě pozorovalo nárůst sebedůvěry a odhodlání k mluvení na veřejnosti a prosazování vlastních práv. Dále došlo k výraznému nárůstu školní docházky u dívek a některé z nich dokonce dosáhly univerzitního vzdělání. Ženy, které absolvovaly alfabetizační kurzy pro dospělé, navíc dokážou lépe uhájít právo svých dcer na vzdělání. V současnosti tak dochází pravidelně do školy většina dětí bez rozdílu pohlaví (Leve, 2007: 136-137).

Podle Laureen Leve zprostředkoval rozvojový program frekventantkám kurzu nové myšlenky a informace, ale také vizi, že společnost je možné změnit – třeba i cestou revoluce. Když se Leve dotazovala žen, proč obyvatelé Chorigaonu podporují maoistické povstalce, dostalo se jí odpovědi, že maoisté přece bojují za sociální spravedlnost. Leve se dále zajímala, kde se ženy poprvé doslechly o pojmu sociální spravedlnost a o jeho obsahu, přičemž odpovědi jí bylo, že v alfabetizačním kurzu pro dospělé. Podobného osvícení se nedostávalo pouze ženám v Chorigaonu. V roce 1998 si americká vládní agentura pro mezinárodní rozvoj USAID zvolila podporu zplnomocnění žen jako hlavní nástroj budování demokracie v Nepálu. Tohoto cíle mělo být dosaženo pomocí alfabetizace, přístupu k právu a podporou ekonomického zplnomocnění nepálských žen. Výsledky USAID byly ohromující. Ve spolupráci s partnerskými organizacemi se podařilo jen v roce 1996 zasáhnout alfabetizačním programem přes 100 tisíc nepálských žen. Téměř 43 tisíc prošlo kurzy zaměřenými na zvyšování právního povědomí a prosazování se, což vedlo ke vzniku 800 skupin hájících práva žen po celém Nepálu. Dále 1 900 žen absolvovalo zkoušku obchodní gramotnosti a počet žen majících přístup k finančním půjčkám se ztrojnásobil (USAID, 1998).

21. listopadu 2006 uzavřela nepálská vláda s maoisty mírovou dohodu, která ukončila občanskou válku. Dohoda obsahuje požadavky na vytvoření inkluzivního systému, který mj. ukončí genderovou diskriminaci a také na zapojení mezinárodní komunity do úsilí o nastolení demokracie a zachování míru (Government of Nepal, 2006: články 3.5. a 10.8.). A tak rozvojové programy zacílené na ženy v Nepálu dále pokračují a spolu s nimi snahy nevládních organizací definovat potřeby nepálských žen. Další vývoj v Chorigaonu a potažmo v celém Nepálu, tak jistě přinese zajímavé zkušenosti (či snad poučení) týkající se populárního tématu zplnomocnění.

15. POSTDEVELOPMENT

Dle mnohých kritiků rozvoje představuje participace jen další módní heslo, které slouží jako pouhá kosmetická nálepka dodávající realizovanému projektu punc kvality a opravdovosti. Dárcovské instituce i vlády rozvojových zemí vyžadují participativní přístup, a tak konzultanti a projektoví manažeři slibují zapojení příjmové skupiny do rozhodování o podobě projektu. Často se však jedná pouze o jednu z kolonek v projektové žádosti a v realitě je pak opět praktikován tradiční přístup *top-down*, tedy direktivní řízení od realizátora rozvojové pomoci směrem k jejímu příjemci (Mikkelsen, 2005: 54). Řada antropologů rozvoj zcela odmítá a obrací se směrem *beyond development* či k *post-development*³⁹. Dominantním impulsem tohoto přístupu je Foucaultovo pojetí moci, ze kterého vychází také již dříve uvedený James Ferguson charakterizující rozvoj jako protipolitický stroj. Foucault označuje diskurz za prostředek k prosazení moci, která utváří vědění, společenský řád i individuální pochopení. Rozvojový diskurz tak utváří sociální realitu tzv. třetího světa a legitimizuje či naopak omezuje určité společenské praktiky (rozvojovou intervenci). Tyto společenské praktiky zase zpětně ovlivňují diskurzy, které je legitimizují (rozdělení zemí na rozvinuté a rozvojové). Hlavním představitelem kritického přístupu k rozvojovému diskurzu je Arturo Escobar, který v roce 1995 zveřejnil studii *Encountering Development* s podtitulem *The Making and Unmaking of the Third World*. Hned první kapitulu zahajuje Escobar citací dokumentu z roku 1951, ve kterém tehdejší Rada pro sociální a ekonomické záležitosti OSN definuje opatření nutná pro rozvoj zaostalých zemí:

Rychlý ekonomický růst není možný bez bolestných přizpůsobení. Starodávné koncepty myšlení musí být odstraněny, staré společenské instituce rozloženy a pouta založená na přesvědčení, na příslušnosti ke kastě či rase zpřetrhána. Mnozí lidé, kteří nebudou stačit tempu pokroku, zůstanou frustrováni a jejich představa o pohodlném životě nedojde naplnění. Jen velmi málo komunit je ochotno platit vysokou cenu ekonomického rozvoje (citováno dle Escobar, 1995: 3).

³⁹ Překlad termínů *beyond development* a *post-development* se v odborné literatuře zpravidla nepoužívá.

Z dnešního pohledu je prohlášení OSN z počátku padesátých let velmi etnocentrické a arogantní, a také naivní - jak dodává Escobar. V podstatě si klade za cíl dramatickou reorganizaci života dvou třetin světové populace kvůli honbě za ekonomickým rozvojem a materiálním blahobytem. Navzdory slibům o království hojnosti však rozvojový diskurz přinesl masivní *underdevelopment* (nerozvinutost), zbídačení, vykořisťování a utlačování (Escobar, 1995: 4). Skutečnost, že rozvojová intervence pokračuje, ačkoliv uplynulých šedesát let jejího trvání nepřineslo zlepšení, ale naopak zhoršení životní situace obyvatel tzv. třetího světa, svědčí o kolonizaci reality rozvojovým diskurzem. Obdobnou funkci plní tzv. orientalismus komparatisty Edwarda Saida, který v jeho pojetí nepředstavuje tradiční společenskovední zkoumání Orientu (z etnologické, historické, filologické, sociologické, politologické perspektivy), ale funguje jako mocenský nástroj sloužící politickým a koloniálním zájmům velmocí. Said považuje Orient za generalizující a nepřesný myšlenkový konstrukt sloužící pouze k sebevymezení Západu. Protože dle západního pozitivistického přístupu přetrvává Východ v přednewtonovské nevědecké éře, může jej Západ zastupovat. Orientalista zkoumající Východ stojí mimo něj, ale přitom vytváří jeho konstrukt. Takovýto konstrukt považuje Edward Said za hlavní epistemologický argument proti objektivitě orientalismu (Said, 2008). Obdobně konžský filozof a antropolog Valentin Yves Mudimbe považuje afrikanismus (diskurz o africkém kontinentu) za konstrukt eurocentrického myšlení. A stejně tak celý třetí svět je vnímán, ale také organizován dle odkazu eurocentrických představ o tomto světě (Escobar, 1995: 7). Z postmoderní pozice je tedy na rozvoj nahlíženo jako na silně eurocentrickou praxi. Wolfgang Sachs přirovnává rozvojový diskurz k pavučině klíčových konceptů (chudoba, růst, rovnost, budování státu), které nejdříve nabyly na důležitosti v moderní západní historii a teprve pak se promítly na zbytek světa. Každý z těchto konceptů stvořil řadu nevyřčených předpokladů, které posilují západní světový názor (Sachs, 1997: 4-5). Představitelé *postdevelopmentu* proto požadují proměnu současného pojetí rozvoje, modernity a ekonomiky, a to prostřednictvím sociálních hnutí, které mohou rozvinout alternativní formy demokracie, ekonomiky a společnosti. Podle Escobara se sociální hnutí neřídí logikou „všechno nebo nic“ typickou pro mocenskou perspektivu řízení rozvoje, ale naopak zohledňují různé (i protikladné) názory týkající se dané situace, aniž by je redukovaly na unitární usuzování (Escobar, 2005: 344-349).

Antropologové Katy Gardner a David Lewis nejsou tak radikální jako Escobar a i přes kritický náhled na rozvojový diskurz a jeho dekonstrukci trvají na účasti antropologů na aktivitách rozvojových institucí. Antropologická disciplína by měla fungovat jako živoucí spojnice mezi teoretickými znalostmi a skutečným jednáním a smysluplně tak prospívat komunitám, na které zaměřuje svou pozornost (Gardner a Lewis, 2005: 352-358).

16. ZÁVĚR

V této závěrečné kapitole shrnuji přednosti a slabiny jednotlivých konceptů a uvažuji o jejich harmonizaci. Navrhuji také možnou podobu spolupráce antropologické disciplíny a rozvojového diskurzu. Abych však shrnula prezentovanou problematiku v celé šíři, je třeba odpovědět na otázky položené v úvodní části této práce. Nejprve jsem přezkoumala pojetí rozvoje v jednotlivých obdobích formování antropologického myšlení. Studium modernizačního myšlení, které stále ovládá rozvojový diskurz, pak potvrdilo mou původní domněnku, že právě evolucionismus 19. století ovlivnil etnocentrické přesvědčení rozvojového paradigmatu, rozdělující obyvatele planety na rozvinuté, moderní „MY“ a nerozvinuté, primitivní „ONI“. Sociální evolucionismus ukotvil přesvědčení, že „divoch“ stejně jako „příslušník moderní civilizované společnosti“ představují v podstatě stejná stvoření, jen ten civilizovanější se vyvinul z tvora dříve zaostalého. Posláním antropologie bylo studium jednotlivých fází tohoto vývoje a využití pozorování „divochů“ pro osvětlení dřívějších stádií vývoje (našeho) západního lidského druhu. Antropologie tímto poskytla nástroj k rozlišení a hodnocení různých společností podle stupně jejich evolučního vývoje. Lineární myšlení pak posloužilo tvůrcům narace o jednotném společném příběhu lidstva a rozvoj se stal hnací silou lidské historie.

Přezkoumala jsem také roli kultury v rozvojovém diskurzu, aby mohla být zodpovězena otázka, zda-li kultura funguje coby celistvý integrující mechanismus spouštějící proces rozvoje anebo naopak představuje jeho překážku. Tradičně jsou kulturní kategorie vnímány jako integrované systémy – setkání s novým a neznámým ovlivní celý kulturní systém. Podle této teorie by se rozvojová intervence mohla zaměřit na jakoukoliv kategorii v rámci dané kultury (způsob vlády, rozdělení genderových rolí či náboženské praktiky) a dosáhla by změny celého kulturního systému. Avšak jak ukazuje příklad antikoncepčních pilulek zdobících stěny příbytků v indickém Manupuru, při kulturním kontaktu příjemce rozvojové pomoci a jeho dárce nedochází ke kulturní změně, ale pouze k pragmatickému uzpůsobení chování prvně jmenovaného podle očekávání toho druhého. Jádro kultury však zůstává nedotknuto. Postmoderní kritici rozvoje pak přičítají selhání rozvojového diskurzu právě domněnce o celostním aspektu kultury. Na otázku o roli kultury v rozvoji však nemohu nabídnout jednoznačnou odpověď. Přestože dávám postmodernistům za pravdu, že výsledky desetiletí rozvojových aktivit neodpovídají

tradiční integrující roli kultury, tak jejich model kultury nereflektuje fakt, že člověk a jeho prostředí na sebe vzájemně působí. Namísto postmoderního *laissez-faire* přístupu navrhuji sledovat a následovat v rámci rozvojové intervence jednoduchá pravidla a strategie, kterými se řídí daná populace, na níž je rozvojová intervence zacílena. Kupříkladu namísto přenesení západních modelů fungování demokratických institucí do rozvojových zemí by bylo lépe sledovat, které místní kulturní normy by mohly vést k vytvoření demokratických podmínek a ty pak podpořit. V tomto pojetí je pak rozvoj definován v rámci lokálně platných kulturních vzorců a kultura se tak stává jeho středobodem - tak jak již před patnácti lety požadovalo UNESCO ve zprávě *Our Creative Diversity*.

Pojetí kultury coby překážky rozvoje odrážela mimo jiné vize Bronislawa Malinowského o možnostech využití antropologie při správě koloniálních území. Následné chápání antropologů jako těch, kteří porozumí dané kultuře a pomohou ji překonat, neblaze ovlivnilo pověst antropologické disciplíny. Z mé práce vyplývá, že koloniální politika ovlivnila bezesporu antropologii tím, že usměřňovala její akademický zájem, neboť důraz na aplikovanou antropologii byl pro ustavení britské antropologie v třicátých letech klíčový. Někteří argumentují, že poznatky antropologů byly koloniální správou z velké části ignorovány. Přesto však spojení antropologické disciplíny s kolonialismem, který stál počátkem novověku u zrodu současného světového řádu charakterizovaného mocenskou a ekonomickou nerovností, zůstává stigmatem. Stejně tak geopolitické změny, které přinesl konec druhé světové války, ovlivnily antropologii jak po stránce institucionální, tak politické. Sociální inženýrství, které poválečné období dekolonizace a studené války přineslo, znásobilo možnosti pracovního uplatnění antropologů coby odborníků na ty „zaostalé národy“. Kritické názory varující před sociální a kulturní změnou způsobující zánik subtilních kultur dříve, než mohou být prostudovány a popsány etnografy, byly přehlušeny rozvojovým optimismem poválečných let. Tento optimismus neodrážel ani tak západní expanzi či soutěživost typickou pro devatenácté století, jako spíše celosvětový koncept (nazíraný však západní optikou), dle kterého mohly primitivní kultury hrdě vstoupit do moderního světa a „zasednout k jednomu stolu rodiny národů“. Zatímco dřívější antropologický liberalismus obhajoval existenci „divochů“ ukotvenou ve vlastních fungujících kulturních a společenských normách, nyní se stále hlasitěji ozýval názor, že s trochou trpělivosti (a odborné pomoci) mohou primitivní lidé sdílet moderní svět. Tento myšlenkový obrat podporovaly také nově přístupné finanční zdroje a pozice vytvořené

v rámci institucí zaměřených na využití společenských znalostí pro rozvojové (mocenské) účely. Antropologové se mohli těšit privilegovanému postavení - v elitním intelektuálním a politickém diskurzu získali možnost vyjadřovat se k problematice primitivních obyvatel a také promlouvat jejich hlasem. Etika antropologického výzkumu byla v podstatě konformní vůči normám společnosti, která daný vědecký výzkum financovala. Kulturní a sociální změny jsou pak obhajovány ve jménu rozvoje, a to zvláště v jeho nejsurovější podobě reprezentované modernizační teorií. Dle této teorie ovlivněné evolucionistickým paradigmatem o linearitě vývoje vstoupí kočovný Paštún do moderního světa v momentě, kdy prodá dobytek a spokojeně se usídí v domku kopírujícím příbytky z amerického předměstí.

Jestliže evolucionistické paradigma etnocentrismu hodnotící způsob života jiných národů podle norem západní kultury bylo počátkem dvacátého století nahrazeno v antropologické disciplíně kulturním relativismem, tak v rámci rozvojové (aplikované) antropologie se v letech poválečných navrací zpátky jako bumerang. Odlišováním teoretické antropologické vědy od té aplikované začalo být také zřejmé, že ta první nabývá vyššího statusu po stránce intelektuální a etické, protože sbírá informace jen pro vlastní potřebu. S nástupem teorie závislosti však dostává rozvojová antropologie ránu v podobě neomarxistické kritiky označující rozvojovou intervenci za mocenský nástroj sloužící k expanzi kapitalistických zájmů na úkor předkapitalistických společností. Zjištění, že rozvoj v modernizačním pojetí nepřinesl zlepšení kvality života obyvatel tzv. třetích zemí, vyvolalo etické zpochybnění narace rozvoje, ale také zapojení antropologů do tohoto příběhu. Stigma z minulosti hanlivě označující antropologii coby „služku kolonizace“ tak dostává nový nádech. Avšak ironicky právě radikální kritika rozvojového diskurzu a modernizační teorie připravila pole pro užší spolupráci antropologů a rozvojového průmyslu. Vlivní aktéři rozvojového průmyslu – poučení selháním modernizačního paradigmatu, ale také varování úspěchem komunistických převratů mobilizujících chudé rolníky, které v té době nabíraly na síle v Asii a Latinské Americe – se začínají obracet k alternativním rozvojovým přístupům v podobě tzv. teorie uspokojení základních potřeb, přerozdělování růstu či konečně participace, na které se mohla antropologie nejvíce podílet. Jak však poznamenává rozvojový skeptik Arturo Escobar, práce rozvojových antropologů byla přizpůsobena požadavkům rozvojových chlebozárců, a tak namísto deklarované citlivosti vůči lokálním specifikům a odmítání etnocentrismu představovaly

alternativní přístupy v rozvoji jen „recyklované a do místního kroje převlečené modernizační myšlení“ (citováno dle: Escobar, 1991: 677). Vždyť i tolik oslavovaný participativní přístup je řízen optikou externího rozvojového pracovníka představujícího dárcovskou instituci. Jak ale ukazují dvě případové studie věnované Bangladéši, značných úspěchů dosahují rozvojové aktivity, které se nesnaží nastolit změnu jako výsledek vnějších podnětů, ale spíše pomáhají rozvíjet vnitřní potenciál dané komunity tím, že podporují místní kulturní a společenské strategie vedoucí k rozvoji.

Na otázku, zda-li antropologie sehrála v rámci rozvojového diskurzu roli zápornou danou jeho nekritickým přijetím či naopak roli pozitivní pokusem o jeho reflexi, nemohu nabídnout jednoznačnou odpověď. Raději předkládám syntézu paradigmat rozvojové antropologie a antropologie rozvoje. Souhlasím s Jamesem Fergusonem, že rozvojový diskurz se stal prizmatem, skrze které nahlížíme na chudé oblasti světa. Avšak síla antropologické perspektivy spočívá v její schopnosti uvědomit si existenci rozvojové interpretační mřížky a vnímat souvislosti mezi znalostmi, diskurzem a budováním moci. Rozvojové instituce jsou stejně tak ukotvené ve vlastní kultuře, jako jakákoliv společnost studovaná antropology. Výsledkem antropologova snažení by tedy měla být nejen dekonstrukce charakteristiky rozvíjené populace, ale také dekonstrukce myšlení rozvojové instituce, ať již se jedná o mezinárodní organizaci či aktivistickou nevládní organizaci. Takováto perspektiva zprostředkuje antropologovi kritický náhled na očekávání a motivy obhájců rozvojové intervence. Pravděpodobně zjistí, že jazyk, kterým bohatý Sever popisuje chudý Jih, není neutrální, ale reflektuje nerovnost založenou na přetrvávající ekonomické a politické dominanci a pokračující snaze si tuto dominanci udržet. Je však jednoduché kritizovat rozvojový průmysl, jak činí postmodernisté, ale mnohem těžší je přispět k hledání alternativ. Nesouhlasím s názorem kritiků rozvoje, že problémy rozvojových zemí jsou pouze produktem rozvojového diskurzu, kterým se velmoci snaží obhájit udržování dominance bohatého Severu nad chudým Jihem. Tváří v tvář mladé Afghánce, která je stejného věku jako já, a přesto jí její zdravotní stav (ovlivněný namáhavou zemědělskou prací, nevyhovující stravou a nedostupnou lékařskou péčí) dává perspektivu maximálně dalších deseti až dvanácti let života, zatímco já mám podle statistik šanci dožít se dvojnásobku⁴⁰, pro mne není možné rozvojovou pomoc jednoznačně odmítnout. Záměrně jsem ve výčtu negativních faktorů ovlivňujících zdravotní stav mé

⁴⁰ Podle statistik Světové zdravotnické je průměrná délka života u afghánských žen 43 let, zatímco v České republice dosahuje 80 let (WHO: 2006).

afghánské přítelkyně neuvedla brzký sňatek, mnohočetné porody a genderově nevyvážené rozdělení práce mezi mužem a ženou, protože jsem si vědoma, že určitá témata, která si v západní kultuře spojujeme s rozvojovými cíli, je třeba vnímat v rámci kulturního relativismu. I když sama z vlastní zkušenosti vím, že je velmi obtížné narýsovat dělící čáru mezi kulturním relativismem a lhostejností či dokonce nezodpovědností maskovanými za politickou korektnost. Ta může často udusit snahy o zlepšení životních podmínek vycházející přímo od členů dané komunity. Plně souhlasím s přesvědčením Václava Havla, že přestože nedokážeme zlepšit celý svět k lepšímu, je naším morálním imperativem počínat si tak, jako bychom tomu věřili. A snaha o zlepšení životních podmínek těch méně šťastných obyvatel planety je součástí tohoto přesvědčení.

Antropolog může pak fungovat jako vnímavý účastník rozvojové intervence, který bdí nad dodržováním pravidel spoluúčasti místní komunity v myšlení a praktikách rozvojových aktérů. Svým citlivým přístupem může identifikovat úspěšné rozvojové strategie, které daná komunita již používá a identifikovat očekávání, která si příjemci rozvojové pomoci od vnější intervence slibují. Neměl by však fungovat jako Malinowského „lamač kultury“, který varuje rozvojové pracovníky před možným odporem místní komunity, na který může rozvojové snažení narazit a vzápětí naplánuje, jak tento odpor zlomit. Jeho role tedy nespočívá až tak v mediaci mezi realizátorem a příjemcem rozvojové pomoci, ale spíše ve facilitaci spoluúčasti druhého jmenovaného na rozvojové změně, a to v celém jejím dějství. Antropolog by měl monitorovat všestrannou komunikaci mezi rozvojovými plánovači, realizátory a příjemci rozvojové pomoci tak, aby intervence opravdu odpovídala potřebám dané komunity a eliminovala riziko etnocentrismu. Spolupráce rozvojových aktérů však musí mít i vertikální charakter integrující do rozvojového procesu nejen příjemce pomoci, ale i jejich zástupce z řad jak místních správních orgánů, tak *grass roots* aktivistů. Racionální očekávání projektového plánu je pak antropolog schopen doplnit o pravděpodobnou dynamiku intervence a také dané předivo vztahů, které bezesporu posune výslednou podobu projektu mimo tabulky uvedené v původním rozvojovém návrhu. Participativní technika PRA se nemusí stát jen prázdným cvičením nutným pro schválení projektové žádosti, ale může zprostředkovat citlivý sběr informací a následně zapojení příjemců pomoci do vývoje lokálních, ale i globálních rozvojových politik.

Snad nebude můj závěr příliš skeptický, přiznám-li, že hledání skutečného východiska ze stále narůstajících nerovností mezi bohatým Severem a chudým Jihem vyžaduje strukturální řešení (závislé na politické vůli), které je mimo sféru vlivu rozvojových institucí, a že antropologický příspěvek představuje v rámci snahy o lepší a spravedlivější rozvoj jen drobnou součást velkého soukolí. Přesto si však nemyslím, že by měla antropologická disciplína na tuto výzvu rezignovat.

17. SEZNAM ZKRATEK

AAA.....	American Anthropological Association
AIDCO.....	Úřad pro spolupráci EuropeAid
ARPA.....	Advanced Research Projects Agency
BRAC.....	Bangladesh Rural Advancement Committee
BRIC.....	společné označení ekonomiky Brazílie, Ruska, Číny a Indie
CIDA.....	Kanadská mezinárodní rozvojová agentura
CRESS.....	Center for Research in Social Systems
DAC.....	Výbor pro rozvojovou pomoc
DFID.....	Department for International Development (UK)
ECHO.....	Úřad pro humanitární pomoc Evropské komise
ECLA.....	Hospodářské komise pro Latinskou Ameriku pracující při OSN
FAO.....	Organizace OSN pro výživu a zemědělství
FoRS.....	České fórum pro rozvojovou spolupráci
HAVA.....	Správa přehradního komplexu (Helmand, Afghánistán)
IBRD.....	Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj
ICRC.....	Mezinárodní výbor Červeného kříže
IADB.....	Meziamerická rozvojová banka
IDA.....	Mezinárodní asociace pro rozvoj
IDF.....	International Development Foundation
IFAD.....	Mezinárodní fond pro rozvoj zemědělství
IFDA.....	International Foundation for Development Alternatives
IFRC.....	Mezinárodní federace Červeného kříže a Červeného půlměsíce
IIALC.....	International Institute of African Languages and Cultures
ILO.....	Mezinárodní organizace práce
IOM.....	Mezinárodní organizace pro migraci
MMF.....	Mezinárodní měnový fond
NAPA.....	National Association for the Practice of Anthropology
NIEO.....	New International Economic Order
OCHA.....	Úřad OSN pro koordinaci humanitárních záležitostí
ODA.....	oficiální rozvojová pomoc

OECD.....	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OSN.....	Organizace spojených národů
PAHO.....	Panamerická zdravotnická organizace
PRA.....	Participatory Rural Appraisal
RRA.....	Rapid Rural Appraisal
SAP.....	Programy strukturálního přizpůsobení
SB.....	Světová banka
SORO.....	Special Operations Research Office/American University in Washington
TVA.....	Tennessee Valley Authority
UNCTAD.....	Konference OSN pro obchod a rozvoj
UNDAF.....	Mechanismus pro rozvojovou pomoc OSN
UNDP.....	Rozvojový program OSN
UNEP.....	Program OSN pro životní prostředí
UNFPA.....	Populační fond OSN
UNHCHR.....	Úřad vysokého komisaře OSN pro lidská práva
UNHCR.....	Vysoký komisariát OSN pro uprchlíky
UNICEF.....	Dětský fond OSN
UNIDO.....	Organizace OSN pro průmyslový rozvoj
UNSCN.....	Stálá komise OSN pro výživu
USAID.....	U.S. Agency for International Development
WFP.....	Světový potravinový program
WMO.....	Světová meteorologická organizace

18. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:

Asia Foundation (2006): *A Survey of the Afghan People*. Kabul, The Asia Foundation.

Dostupné na: <http://asiafoundation.org/publications/index.php?q=afghanistan+in+2006&x=0&y=0&searchType=country&country=0&program=0>, stáhnuto 18.4. 2009.

Azizi, David (2006): *Etnika Afghánistánu*. Dostupné na: <http://www.hedvabnastezka.cz/zeme/afghanistan/etnika-afghanistanu>, stáhnuto 20.4.2009.

Bardhan, Pranab a Dilip Mookherjee (2000): *Decentralizing Anti-Poverty Program Delivery in Developing Countries*. Berkeley, University of California.

Bardhan, Pranab (2002): „Decentralization of Governance“. *Journal of Economic Perspectives*, roč. 2002, č. 164, s. 185-205

Barnett, Tony a Abbas Abdelkarim (1991): *Sudan: The Gezira Scheme and Agricultural Transition*. London, Frank Cass.

BBC (2010): *Aid to poorer countries will miss targets, says OECD*. 17. 2. 2010. Dostupné na: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8519773.stm>, stáhnuto 3.4. 2010.

Beals, Ralph Leon (2006): *Politics of Social Research*. New Brunswick, Transaction Publishers.

Bergendorff, Steen (2007): „Cultural Complexity and Development Policy“. *The Journal of Development Research*, roč. 19, č.2, s.195-209.

Brohman, John (1996): *Popular Development: Rethinking the Theory and Practice of Development*. Malden, Blackwell

CIEL (1999): *Fact Sheet: World Bank China Western Poverty Reduction Project*. Washington. Center for International Environmental Law, dostupné na: <http://www.ciel.org/Ifi/tibet2.html>, stáhnuto 28. 10. 2009.

Clark, Scott a John Cove (1998): „Questions of Ethics in Participatory Evaluation: A View from Anthropology“. In: Jackson, Edward a Yusuf Kassam (eds.): *Knowledge Shared: Participatory Evaluation in Development Cooperation*. Ottawa, International Development Research Centre.

- Government of Nepal and the Communist Party of Nepal (Maoist) (2006): *Comprehensive Peace Agreement*. Kathmandu, Dostupné na: <http://www.satp.org/satporgtp/countries/nepal/document/papers/peaceagreement.htm>, stáhnuto 10.4. 2010.
- Cooper, Frederick a Randall Packard (2005): „The History and Politics of Development Knowledge“. In: Edelmanm Mark a Haugerud, Angelique (eds.): *The Anthropology of Development and Globalisation*. Blackwel, Malden.
- Corbridge, Stuart (2002): *Development Studies: A Reader*. London, Arnold Publishing.
- Crewe, Emma a Elizabeth Harrison (2005): „Seeing Culture as a Barrier“. In: Edelmanm Mark a Haugerud, Angelique (eds.): *The Anthropology of Development and Globalisation*. Malden, Blackwel.
- Cullather, Nick (2002): *From New Deal to New Frontier in Afghanistan: Modernization in a Buffer State*. New York, International Center for Advanced Studies.
- Deininger, Klaus a Rogier Brink (2000): *How land reform can contribute to economic growth and poverty reduction: Empirical evidence from international and Zimbabwean experience*. Amsterdam, Free University.
- Dichter, Thomas (2005): *Time to Stop Fooling Ourselves about Foreign Aid*. Washington, CATO Institute. Dostupné na: http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=4653, stáhnuto 20.6. 2009.
- Economist (2009): „The poor and the global crisis“. 18.6. 2009. Dostupné na http://www.economist.com/world/international/displayStory.cfm?story_id=E1_TPRRTDQR, stáhnuto 22.6.2009.
- Economist (2010a): „BRAC in business“. 18. 2. 2010. Dostupné na: http://www.economist.com/business-finance/displaystory.cfm?story_id=15546464, stáhnuto 20.3. 2010.
- Economist (2010b): „Crumbs from the BRICs-man’s table“. 18. 3. 2010. Dostupné na: http://www.economist.com/world/international/displaystory.cfm?story_id=15731508, stáhnuto 18.3. 2010.

- Economist (2010c): „When feeding the hungry is political“. 20.3. 2010. Dostupné na: http://www.economist.com/world/middle-east/displaystory.cfm?story_id=15731546, stáhnuto 22.3. 2010.
- Edelman, Mark a Angelique Haugerud (eds.) (2005): *The Anthropology of Development and Globalisation*. Malden, Blackwel.
- Escobar, Arturo (1991): “Anthropology and the Development Encounter: The Making of Development Anthropology”. *American Ethnologist*, roč. 18, č. 4, s. 658-682.
- Escobar, Arturo (1995): *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton, Princeton University Press.
- Escobar, Arturo (2005): „Imaging a Post-Development Era“. In: Edelmanm Mark a Haugerud, Angelique (eds.): *The Anthropology of Development and Globalisation*. Malden, Blackwel.
- Estoile, Benoît (1997): „The Natural Preserve of Anthropologists: Social Anthropology, Scientific Planning and Development“. *Social Science Information*, roč. 1997, č. 36, s. 343-376.
- FAO (2010): „Hunger at Glance“. Dostupné na: http://www.fao.org/hunger/hunger_home/hunger_at_glance/en/, stáhnuto 2.4. 2010.
- Ferguson, James (1997): *The Anti-Politics Machine: „Development,“ Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Ferguson, James (2005): „Anthropology and Its Evil Twin: „Development“ in the Constitution of a Disciplin“. In: Edelmanm Mark a Haugerud, Angelique (eds.): *The Anthropology of Development and Globalisation*. Malden, Blackwel.
- Frankl, Max (1966): „University Project Cloaked C.I.A. Role in Saigon. 1955-59“, *New York Times*, 14. dubna 1966, s. 1-2.
- G8 (2005): *Gleneagles G8 Communique*. Dostupné na: http://www.unglobalcompact.org/docs/about_the_gc/government_support/PostG8_Glneagles_Communique.pdf, stáhnuto 3.4. 2010.

- G8 (2007): *Heiligendamm G8 Communique*. Dostupné na: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/2007heiligendamm/g8-2007-africa.pdf>, stáhnuto 3.4. 2010.
- Galasso, Emanuela a Martin Ravallion (2005): „Decentralized targeting of an antipoverty program“. *Journal of Public Economics*, roč. 89, č. 4, s. 705-727.
- Gardner, Katy a David Lewis (1996): *Anthropology, Development and the Post-Modern Challenge*. London, Pluto Press.
- Gardner, Katy a David Lewis (2005): “Beyond Development?” In: Edelmanm, Mark a Angelique Haugerud, (eds.): *The Anthropology of Development and Globalisation*, Malden, Blackwel.
- Grillo, Ralph (1997): “Discourses of Development: The View from Anthropology”. In: Grillo, Ralph a Roderick L. Stirrat (eds.): *Discourses of Development*. Oxford, Berg.
- Haines, Richard (2000): „Development Theory“. In: Beer, Frik a Hennie Swanepoel (eds.): *Development Studies*. Cape Town, OXFORD University Press.
- Halaxa, Petr (2000): „Česká republika a zahraniční pomoc“. In: *Sborník Letní školy rozvojové pomoci a spolupráce*. Olomouc, Univerzita Palackého.
- Hancock, Graham (1991): *Lords of Poverty*. London, Mandarin.
- Haq, Mahbub-ul (1976): *The Poverty Curtain: Choice for the Third World*. New York, Columbia University Press.
- Herman, Ellen (1995): *The Romance of American Psychology: Political Culture in the Age of Experts*. Berkeley, University of California Press.
- Herman, Ellen (1998): “Project Camelot and the Career of Cold War Psychology”. In: Simpson, Christopher (ed.): *Universities and Empire: Money and Politics in the Social Sciences During the Cold War*. New York, The New Press.
- Hickey, Samuel a Mohan, Giles (2004): *Participation: From Tyranny to Transformation?* London, Zed Books.
- Horowitz, Irving Louis (1967): *The Rise and Fall of Project Camelot: Studies in the Relationship Between Social Science and Practical Politics*. Cambridge, The M.I.T. Press

- Hrdý, Ladislav, *et al.* (1993): *Sociální a kulturní antropologie*. Praha, SLON.
- Huq, Fazlul a Kabir Mallik (1999): *The Role of Women in Poultry Development: Proshika Experience*. Dhaka, Proshika.
- Chambers, Robert (2005): *Ideas for Development*. London, Earthscan.
- IFAD (2008): „High Food Prices: Impact and Recommendations“. Dostupné na: <http://www.ifad.org/operations/food/ceb.htm>, stáhnuto 3.4. 2010.
- Jeffery, Roger a Patricia Jeffery (1997): *Population, gender, and politics: Demographic change in rural North India*. Cambridge, University Press.
- Jolly, Richard (2006): *Redistribution with Growth*. Institute of Development Studies, Brighton. Dostupné na: <http://www.id21.org/classics/Jolly.html> , stáhnuto: 11.5. 2009
- Karim Mahbulbul (2002): „NGOs in Bangladesh: Issues of legitimacy and Accountability“. In: Edwards, Michael a David Hulme: *Non-Governmental Organisations: Performance and Accountability Beyond the Magic Bullet*. London, Earthscan Publications.
- Khol, Radek *et al.* (1998): *Reforma OSN a zájmy ČR*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů.
- Leys, Colin (2005): „Rise and Fall of Development Theory“. In: Edelmanm Mark a Haugerud, Angelique (eds.): *The Anthropology of Development and Globalisation*. Malden, Blackwel.
- Leve, Lauren (2007): „“Failed Development“ and Rural Revolutian in Nepal: Rethinking Subaltern Consciousness and Women’s Empowerment“. *Anthropological Quarterly*, roč. 80, č. 1, s. 127-172.
- Lewis, David (2005): „Anthropology and Development: the Uneasy Relationship“. In: Carrier, James (ed.): *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham, Edward Elgar.
- Lewis, David (2009): „International Development and the „Perpetual Present“: Anthropological Approaches to the Re-historicization of Policy“. *European Journal of Development Research*, roč. 2009, č. 21, s. 32-46.
- Lindner, Tomáš a Michal Strnad (2006): „Světová banka a vývoj jejích strategií v boji proti chudobě“. *Mezinárodní vztahy*, roč. 2006, č. 2, s. 120-142.

- Little, Daniel (1990): *Putting the Poor First: Alternative Development Strategies For Third-World Poverty*. Budapest, SSRC-MacArthur Foundation.
- Litvack, Jennie, *et al.* (1998): *Rethinking Decentralization in Developing Countries*. Washington, World Bank.
- Lybæk, Rasmus (2006): *The "Tyranny" of Participation*. Aarhus, University of Aarhus.
- Machin, Noel (1998): *Government Anthropologist: A life of R.S. Rattray*. Canterbury, University of Kent.
- Malinowski, Bronislaw (1930): "The Rationalization of Anthropology and Administration". *Africa: Journal of the International Institute of African Languages and Cultures*, roč. 3, č. 4, s. 405-430.
- Maslow, Abraham (1970): *Motivation and Personality*. New York, Harper and Row.
- Mayo, M. and Craig, G. (1995): „Community Participation and Empowerment: The Human Face of Structural Adjustment Tools for Democratic Transformation“. In: G. Craig and M. Mayo (eds.): *Community Empowerment: A Reader in Participation and Development*. London, Zed Books
- Mikkelsen, Britha (2005): *Methods for Development Work and Research: A New Guide for Practitioners*. New Delhi, Sage Publications India.
- Miller, Barbara (1999): *Cultural Anthropology*. Boston, Allyn and Bacon.
- Miner, Horace (1956): "Body Ritual among the Nacirema". *American Anthropologist*, roč. 1956, č. 58, s. 503-507, dostupné na:
http://en.wikisource.org/wiki/Body_Ritual_among_the_Nacirema#cite_note-2,
 stáhnuto 30.9. 2009.
- Mosley, Paul (1987): *Overseas Aid: Its Defence and Reform*. Brighton, Harvester Wheatsheaf.
- Muraleedharan, K. (2005): *Participatory Development: Issues and Lessons*. Kerala, University of Calicut.
- Nehru, Jawaharlal (1960): *The Discovery of India*. New York, Doubleday.

- Norberg, Johan (2003): „American and European Protectionism is Killing Poor Countries and Their People“. *CATO Journal*. Dostupné na:
http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=3226, stáhnuto: 22.9. 2009.
- North American Congress on Latin America (1974): „Under the Cloak and Behind the Dagger“. *Latin America & Empire Report*, July-August, s. 6-8.
- Nováček, Pavel (1999): *Křižovatky budoucnosti: Směřování k udržitelnému rozvoji a globálnímu řízení*. Praha, G plus G.
- Nunnenkamp, Peter (2008): „The Myth of NGO Superiority“. *Development & Cooperation*, roč. 49, č.5, dostupné na
<http://www.inwent.org/ez/articles/068647/index.en.shtml>, stáhnuto 20.6. 2009.
- OECD (2010): „Summary of the Development Co-operation Report 2010“. Dostupné na:
<http://www.oecd.org/dataoecd/41/31/44449684.pdf>, stáhnuto 3.4. 2010.
- OSN (2002): *Fakta a čísla OSN*. Praha, Informační centrum OSN v Praze.
- OSN (2009): „Nové odhady OSN: V roce 2050 bude na světě 9 miliard lidí“. Dostupné na:
<http://www.osn.cz/zpravodajstvi/zpravy/zprava.php?id=1494>, stáhnuto 22. 6. 2009.
- Price, David (2003): „Subtle Means and Enticing Carrots: The Impact of Funding on American Cold War Anthropology“. *Critique of Anthropology*, roč. 23, č.4, s. 373-401.
- Rahnema, Majid (1997): „Participation“. In: Sachs, Wolfgang (ed.): *The Development Dictionary*. London, Zed Books.
- Rao, Mohan (2004): *From population control to reproductive health: Malthusian arithmetic*. New Delhi, Sage Publications India.
- Respekt (2009): „Afghánistán: Tálibán forever“. *Respekt*, 23.2.2009, Praha, Respekt Publishing.
- Restrepo, Eduardo a Arturo Escobar (2005): „Other Anthropologies and Anthropology Otherwise: Steps to a World Anthropologies Framework“. *Critique of Anthropology*, roč. 25, č. 2, s. 99–129.
- Rist, Gilbert (2006): *The History of Development*. London, Zed Books.
- Sachs, Wolfgang (1997). *The Development Dictionary*. London, Zed Books.

- Said, Edward (2008): *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. Praha, Paseka.
- Sardar, Ziauddin (1997): „Beyond Development: An Islamic Perspectives“. In: Tucker, Vincent (ed.): *Cultural Perspectives on Development*. London, Frank Cass.
- Silverstein, Leni (2004): „Uncensuring Boas“. *Anthropology News*, roč. 2004, č.11, dostupné na: <http://www.aaanet.org/press/an/0408Silverstein.htm>, stáhnuto 1.4. 2009.
- Sosna, Daniel (2004): *Franz Boas a vliv prostředí na lidskou biologickou plasticitu*. Dostupné na: <http://www.ofa.zcu.cz/tema/t08-DS-Boas.htm>, stáhnuto 20.6. 2009.
- Soukup, Václav (1996): *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Praha, Karolinum.
- Soukup, Václav (2000): *Sociální a kulturní antropologie*. Praha, Sociologické nakladatelství.
- Stein, Dorothy (1995): *People Who Count: Population and Politics, Women and Children*. London. Earthscan Publications Limited.
- Swan, Stephen (1999): *The Poultry Development Strategy of the Participatory Livestock Development Project in Bangladesh*. Tune, Danish Agricultural and Rural Development Advisers Forum.
- Tožička, Tomáš (2008): *Příliš vzdálené cíle*. Praha, Educon.
- Trzyna, Ted (2000): “Convening thinkers and doers: Sweden's Dag Hammarskjöld Foundation”. *California Institute of Public Affairs*, roč. 2000, č. 102, s. 3-4.
- Tucker, Vincent (1997): “Introduction: A Cultural Perspective on Development”. In: Tucker, Vincent (ed.): *Cultural Perspectives on Development*. London, Frank Cass.
- UNESCO (1995): “The Power of Culture – Our Creative Diversity”. Dostupné na: <http://www.powerofculture.nl/uk/archive/report/intro.html>, stáhnuto 20.6. 2009.
- UNSCN (2009): „Nutrition Informations in Crisis Situation“. Dostupné na: <http://www.unscn.org/Publications/RNIS/NICSv18.pdf>, stáhnuto 22.6. 2009.
- USAID (1998): „The USAID FY 1998 Congressional Presentation – Nepal“. Dostupné na <http://www.usaid.gov/pubs/cp98/ane/countries/np.htm>, stáhnuto 20.2. 2010.
- USAID (2004): „Congressional Budget Justification FY 2004“. Dostupné na <http://www.usaid.gov/policy/budget/cbj2004/>, stáhnuto 20.2. 2010.

- Vodrážka, Mirek (2007): „Korektní sestřička bohyně moudrosti“. *Týdeník A2*, roč. 2007, č. 37, dostupné na: <http://www.advojka.cz/archiv/2007/37/korektni-sestricka-bohyne-moudrosti>, stáhnuto: 24.04. 2009.
- Wallerstein, Immanuel (2008): „Bolívie: Porážka pravice“. Binghamton, Fernand Bradel Center. Dostupné na: <http://www.blisty.cz/art/43006.html>, stáhnuto 29.4. 2009.
- Walsh, Casey (2004): „Eugenic Acculturation: Manuel Gamio, Migration Studies, and the Anthropology of Development in Mexico, 1910–1940“. *Latin American Perspectives*, roč. 31, č. 5, s. 118-145.
- WHO (2006): „WHO Statistical Information System: Life expectancy at birth“. Dostupné na: <http://apps.who.int/whosis/data/Search.jsp?indicators=%5bIndicator%5d.%5bSDEC%5d.Members>, stáhnuto: 13. 4. 2010.
- Woolcock, Michael (2009): „The Next 10 Years in Development Studies: From Modernization to Multiple Modernities in Theory and Practice“. *European Journal of Development Research*, roč. 2009, č. 21, s. 4-9.

19. ABSTRAKT

Předmětem této práce je přezkoumání role antropologie v rozvojovém diskurzu. Antropolog může k rozvojové problematice zaujmout dvojí stanovisko. Buď zaujme roli aktivního účastníka, který se bude snažit prokázat, jak mnoho je schopna antropologická disciplína nabídnout při přípravě a realizaci rozvojových aktivit a dá se do služeb nevládních, vládních či mezinárodních organizací zapojených do rozvojového průmyslu. Anebo zaujme pozici antagonistického pozorovatele, který se přidá na stranu teoretiků potažmo kritiků rozvoje. Ti označují západní interpretaci pokroku a její násilnou implementaci v jiných zemích za boj o dominanci a nekoloniální nadvládu globálního Severu nad chudými zeměmi. Přezkoumání pojetí „rozvoje“ v jednotlivých obdobích formování antropologického myšlení ukazuje, že evolucionismus 19. století ovlivnil klíčové přesvědčení rozvojového diskurzu chápající odlišnosti mezi jednotlivými kulturami jako rozdílné stupně jejich vývoje. Odlišnosti života obyvatel rozvojových zemí od západního standardu jsou interpretovány jako zaostalost v soutěži pokroku na stupni, kterým již západní kultura prošla. Přestože v antropologické disciplíně byl tento pohled záhy nahrazen kulturním relativismem, v rozvojovém diskurzu stále přetrvává evolucionistické paradigma etnocentrismu a rozdělení obyvatel planety na rozvinuté, moderní „MY“ a nerozvinuté, primitivní „ONI“. Kultura se stala středobodem kritiky etnocentrismu v rozvojovém diskurzu. Práce rozvíjí otázku, zda kultura funguje coby integrující mechanismus spouštějící proces rozvoje, anebo představuje naopak překážku, se kterou se musí rozvojový pracovník vypořádat. Představa o využití antropologů jako těch, kteří porozumí dané kultuře a pomohou ji překonat, odráží roli, kterou antropologie sehrála v době koloniální správy. Využití antropologických znalostí nemělo vždy emancipační přínos pro populaci, která byla předmětem výzkumu realizovaného ve jménu rozvoje. Práce proto přináší reflexi etických otázek využití antropologických znalostí v rozvojové intervenci. Vzhledem k ambivalentní povaze vztahu antropologie a rozvoje je podstatná část textu věnována posouzení rozvojového diskurzu z antropologické perspektivy. Práce představuje a hodnotí hlavní rozvojová paradigmatata aplikována v zemích globálního Jihu. V závěrečné kapitole je pak představena možná harmonizace rozvojových přístupů a navržena vhodná podoba spolupráce antropologické disciplíny a rozvojového diskurzu s důrazem na roli antropologa jako mediátora interakce mezi příjemcem a dárce.

20. SUMMARY IN ENGLISH

This thesis assesses the role of the subject of anthropology in the international development discourse. The author, herself an anthropologist analysed the positions among anthropologists and distinguished two main positions of anthropologists versus development. Within the first epistemic community of anthropologists the anthropologists consider themselves as active participants and offer their expertise into the services of governmental, nongovernmental or international organizations demonstrating the potential of anthropological knowledge for planning, implementation and evaluation of development policy. Within the second group the position is one as an antagonistic observer, characterised by reservation and criticism of both, the ideas of development and the motives of its promoters. Hence, within the second group the radical critics perceive development as an organised system of power and practices maintaining the neo-colonial dominance of western countries over the poorer countries of the “South”. The genealogy of development and progress is traced back to Evolutionism of the 19th century which influenced the key notion of modernization dividing the world population into the developed and developing ones. The differences in life quality in Africa or Western Europe are viewed as consequences of African delay in the race of progress. In anthropological discipline, such view was soon replaced by the cultural relativism; nevertheless the development discourse is still dominated by the evolutionary paradigm of ethnocentrism. Culture became a centre point for the criticism of ethnocentrism. Following the line of arguments, this thesis elaborates whether culture functions as integrating mechanism enabling the process of development or, the other way round, represents the obstacle for development. The latter notion leading to the perception of anthropologists as specialists who can be hired to “break and overcome the culture” reflects the role of the anthropological discipline during the colonial era. The commenting on this topic requires the scrutiny of anthropological involvement with the colonial administration and the development industry in general, and more importantly its ethical reflection. From the position of an antagonistic observer, the anthropologist should raise concern with the effects of cultural and social change caused by economic development. This thesis assesses the major development theories governing the development discourse of the 20th Century. In its conclusion, the paper summarises the weaknesses of development paradigms and proposes - apart of antagonistic observer and active participant - a third possible way of anthropological encounter with development.

Rozsah textu: 169 normostran (včetně literatury a poznámkového aparátu).